

ქართველი

675-9/
1971/2

ფილოსოფიის
ფიქტოლოგიის
ექონომიკისა და
სამართლის სერია

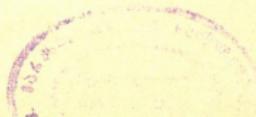
3.1971

საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Отделение общественных
наук

19014

თბილისი 1971 · ТБИЛИСИ



МАЦНЕ

ВЕСТНИК



Серия философии
психологии
экономики и права

3.1971

გაცემა

ფილოსოფიის
ფიქტოლოგიის
ექონომიკისა და
სამართლის სერია

3. 1971

სარედაქციო კოლეგია: ნ. ჭავჭავაძე (რედაქტორი),
ვ. გრიგოლიავა (რედაქტორის მოადგილე), პ. გუგუშვილი, გ. თევზაძე,
ი. მელაძე, ა. ფრანგიშვილი, თ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Чавчавадзе Н. З. (редактор),
Григориева В. В. (зам. редактора), Гугушвили П. В., Прангвишили А. С., Тевзадзе Г. Б.,
Микеладзе И. С., Церетели Т. В.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ბოკორაძე
Ответственный секретарь Г. Г. Бочорадзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, № 19
ტელეფონი 37-24-07 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 31/I-72; შეკვ. № 372; ანაწყობის ზომა 7×11½;
ქაღალდის ზომა 7×108½; ნაბეჭდი თაბაზი 12,7; საალბიცეპო-საგამომცემლ
თაბაზი 10,52; ფაქტურა 00986; ტირაჟი 1000.
ფასი 1 გან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецнериба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

©

შ 0 6 ა პ ს 0

ფილოსოფია

ო. პიორი, ალტიუსერის ანტიისტორიზმი	7
ლ. ცერცებაძე, ხელოვნების წარმოშობის ფრთიდისეული გაგების კრიტიკა	18
ე. როსტომაშვილი, თამაშის ესთეტიკური თეორიის კრიტიკისათვას	31

ჭარბოლობის

ა. ბერლავა, პათოფიზიოლოგიური მუშაობის ძარისთაღი შედეგებია და პერსპექტივები	49
გ. ჯარანდია, პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვთა გონიერივი განვითარების აჩვარების საკითხისათვის	61

ეკონომიკა

რ. ხარავაძე, ეკონომიკური კანონების ტიპიზაციის საკითხისათვის	77
თ. ჩიკვაძები, რეზის ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ტენდენციები	93
რ. ტოდუს, კოლმეურნეობების პირდაპირი საბანკო დაგრედიტების საკითხისათვის	107
ნ. პავლაძე, მრიმის მწარმოებლურობის გადიდების გზების საჭართველოს სსრ მინერალური სასუქების წარმოებაში	114
ლ. მინდორაშვილი, კომპერაციის სოციალური ბუნების შესახებ	129

სამართლი

ო. უავგულიძე, სოციალური კონტროლი დანაშაულებრივი ქცევის უაქტორთა სისტემაში	138
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

О. ДЖИОЕВ, Антиисторизм Л. Альтюссера	7
Л. ЦЕРЦВАДЗЕ, Критика фейдовской концепции происхождения искусства	18
Е. РОСТОМАШВИЛИ, К критике эстетической теории игры	31

ПСИХОЛОГИЯ

Б. БЖАЛАВА, Основные результаты и перспективы патопсихологической работы	49
М. ЗАРАНДИЯ, К вопросу умственного развития детей первого школьного возраста	61

ЭКОНОМИКА

Р. ХАРБЕДИЯ, К вопросу типизации экономических законов	77
Т. ЧИКВАИДЗЕ, Современные тенденции развития экономики Руры	93
Р. ТОДУА, К вопросу прямого банковского кредитирования колхозов	107
Н. АРЕВАДЗЕ, Производительность труда и пути ее повышения в производстве минеральных удобрений Грузинской ССР	114
Л. МИНДОРАШВИЛИ, О социальной сущности кооперации	129

ПРАВО

Т. ШАВГУЛИДЗЕ, Социальный контроль в системе факторов преступного поведения	133
---	-----

Օ. Ի. ՋԻՕԵՎ

АНТИИСТОРИЗМ Л. АЛЬТЮССЕРА

Труды Л. Альтюссера и его единомышленников¹ вызвали живой интерес. Французские коммунисты отметили серьезность вклада, внесенного этими трудами в разработку марксистской теории, но в то же время подвергли критике ряд их исходных положений². Дискуссия о них и, в связи с этим, об отношении структурализма к марксизму продолжается и поныне. Как бы не решать вопрос об отношении альтюссеровской интерпретации марксизма к структурализму³, ряд основных проблем марксистской философии, по-новому поставленных Л. Альтюссером и его сторонниками, требуют рассмотрения и оценки.

Диалектический материализм как теория. Л. Альтюссер считает, что при всем единстве между диалектическим и историческим материализмом их различие несомненно: исторический материализм является теорией истории, диалектический же материализм представляет собой теорию теории. Теорию с большой буквы. Диалектический материализм, являясь теорией сознания, теорией научного познания⁴, выясняет, что из себя представляет предмет науки, как он соотносится с реальным предметом, какова структура науки, как происходит процесс производства научного познания.

1. Диалектический материализм принципиально противоположен всей предшествующей философии, но это обстоятельство, полагает Альтюссер, до сих пор теоретически не осмыслено. Причиной этого признается ненаучное, идеологическое рассмотрение развития самой идеологии, в частности объяснение развития философии исходя из философских идей. На самом деле, считает Альтюссер, история философии в прямом смысле этого слова не существует⁵. Марксистская философия не является развитием предшествующей, в частности гегелевской и фейербаховской философии, она не возникла как результат выявления и преодоления ограниченностей и противоречий, присущих этим фило-

¹ L. Althusser, Pour Marx, P., 1965; L. Althusser..., Lire le Capital, v. I—II, P., 1965; M. Godelier, Rationalité et irrationalité in économie, P., 1966.

² Cahiers du communisme, mai-juin 1966, N 5—6; La Pensée, 108, avril 1963 и др.

³ Сам Альтюссер отрицает свою причастность к структуралистической идеологии «Мы считаем, — заявляет он, — ... что внутренний смысл наших тезисов отнюдь не связан, несмотря на близость терминологии, с идеологией структурализма» (см. Л. Сэв, О структурализме, «Проблемы мира и социализма», 1971, № 6, стр. 82).

⁴ В своих последних работах Л. Альтюссер, видимо, несколько отступает от первоначального отождествления диалектического материализма с теорией научного познания (см. «Философские науки», 1971, 3, стр. 143).

⁵ L. Althusser, Pour Marx, стр. 80.

софским системам. Альтюссер и его сторонники отвергают генетическую точку зрения, для которой настоящее является как бы воспоминанием прошлого, а также — ретроспекцию, которая видит в прошедшем (например во взглядах молодого Маркса) зачаток настоящего (зрелого Маркса). Поэтому Альтюссер находит, что известная формулировка — Маркс поставил на ноги гегелевскую диалектику — ничего не разъясняет. Ошибочным считается и взгляд, согласно которому философия Фейербаха содержала в себе противоречие между материалистическим воззрением на природу и идеалистическим пониманием общества; Маркс же будто бы разрешил это противоречие, распространив фейербаховский материализм на общественную жизнь. Отношение зрелого Маркса к предшествующей философии, а также к раннему этапу его развития, Альтюссер характеризует понятием разрыва (*couplage*). Критика распространенной точки зрения на философскую эволюцию марксизма, — как и понимания развития мысли вообще, — небезосновательна. Альтюссер прав в том, что мыслители прошлого часто рассматриваются без учета целостного характера их систем⁶, их взгляды представляются нередко как совокупности противоречивых элементов⁷. Разумеется, противоречия могут иметь, и действительно имеют место, в философских и иных системах, но эти противоречия должны быть осмыслены как необходимые следствия развития основного принципа систем, а не так, чтобы приписать их забывчивости мыслителей. Ж. Мири, один из оппонентов Альтюсса, указывает на то, что Энгельс говорит о противоречии между материалистическим пониманием природы и историческим идеализмом в философии Фейербаха⁸. Но ведь историческому идеализму Фейербаха противоречит последовательный материализм, а не материализм Фейербаха. Противоречие в системе Фейербаха не является результатом забывчивости или теоретической робости немецкого мыслителя. Материализм Фейербаха не мог быть распространен на сферу истории. Он полностью согласуется с его же историческим идеализмом. Кто отождествляет чувственность с истинностью и действительностью, кто считает, что «только благодаря чувствам предмет дается в истинном смысле»⁹, тот закрывает себе путь к пониманию материальной стороны общественной жизни. Поэтому положение Энгельса не следует толковать так, будто бы марксизм распространил существующую форму материализма на понимание истории. Марксистская философия отличается от философии Фейербаха не только в понимании истории, но и — в понимании мира в целом. То же самое можно сказать об отношении марксизма к диалектике Гегеля. То, что Маркс поставил на ноги

⁶ См. об этом «Философские проблемы исторической науки», М., 1969, стр. 134—135.

⁷ Вот один пример: составители «Трактатов» Ж.-Ж. Руссо (М., 1969) утверждают, что Руссо в своем известном «Рассуждении о происхождении неравенства, прослеживая образование собственности, делает «шаг вперед по сравнению с картиной, нарисованной в начале второй части» (имеется ввиду известные слова: «Первый, кто, отгородив участок земли...», Ж.-Ж. Руссо, Трактаты, стр. 626, ср. стр. 72). На самом же деле Руссо никаких шагов вперед или назад в своем «Рассуждении» не делал. В начале второй части он не рисует реальную картину, а лишь создает логическую или художественную конструкцию: ведь естественное состояние, которое при этом предполагается, допускается лишь гипотетически (см. там же, стр. 41, 46).

⁸ G. Migeu, *Matiérialisme et hyperempirisme*, La Pensée, 108, avril, 1963, стр. 38—39.

⁹ Л. Фейербах, Избранные философские произведения, т. I, М., 1955, стр. 183.

гегелевскую диалектику, не следует понимать так, будто марксистская диалектика отличается от диалектики Гегеля только лишь своим материалистическим характером. Ошибочна та интерпретация гегелевской философии, которая отождествляет ее рациональное зерно с диалектикой¹⁰. Гегелевская диалектика неразрывно связана с его системой, поэтому для ее преобразования вовсе недостаточно обращение соотношения субъекта-объекта. Марксистская диалектика отличается от гегелевской структурно, а не только мировоззренчески. Наличие внутренних противоречий в процессе развития мысли слишком очевидно, чтобы приписать его отрицание Альтюссеру. Смысл его утверждения состоит в том, что философия им рассматривается не только как наука, но и — как мировоззрение (хотя «по идеи», согласно Альтюссеру, философия должна быть только наукой), выражающее позицию человека; поэтому переход от одной системы к другой, действительно, невозможен без изменения этой позиции. Но если философия не сводится к выражению позиции, или для того, чтобы она смогла ее выразить, она должна быть и знанием. Изменение позиции не может упразднить всего содержания прежней философии. История философии не бессмысленна. Это подтверждается и рассмотрением эволюции философии Маркса и Энгельса, которые при формировании своего мировоззрения вовсе не отказались целиком от своих ранних взглядов. Так например, они на раннем этапе своего философского развития опирались на гегелевскую идею исторической необходимости. Впоследствии же, когда они стали фейербахианцами, Маркс и Энгельс не отказались, подобно Фейербаху, от принципа историзма. Коллизия между гегелевским пониманием истории и чувственным материализмом Фейербаха сыграла определенную роль в процессе выработки исторического материализма.

2. Основным недостатком гегелевской диалектики Альтюссер считает допущение простого единства, из которого выводится весь мир посредством понятий тождества, отрицания, отчуждения и др.¹¹ Всякое новое единство рассматривается им как форма проявления предыдущего, а в конечном счете первоначального единства. Так например, общество рассматривается как форма проявления государства. В марксизме же единство представляет собой единство сложного. Это сложное имеет определенную организацию и расчлененность, определенную иерархию, в которой всегда имеется доминирующая сторона. Поэтому марксистская диалектика признает основные и неосновные противоречия и считает возможным их взаимопереход. Неосновные противоречия представляют собой необходимые условия существования основного противоречия воздействуют на него и видоизменяют его. Такое взаимоотношение между противоречиями Альтюссер обозначает понятием сюрдeterminации. Критики Альтюссера полагают, что понятие сюрдeterminации направлено против принципа монизма. Точку же зрения Альтюссера они характеризуют как плюрализм. Материализм, возражают ему, не менее монистичен, чем идеализм¹². С этим нельзя не согласиться. Но мы не должны игнорировать и существенное отличие материалистического монизма от идеалистического монизма гегелевского типа. Гегелевский идеализм исходит из рационалистического мировоззрения.

¹⁰ L. Althusser, Pour Marx, стр. 90—91. Такое понимание гегелевской философии было подвергнуто критике в советской философии в 20—30-х годах (см. К. С. Бакрадзе, Система и метод философии Гегеля, Тб., 1936).

¹¹ L. Althusser, Pour Marx, стр. 202.

¹² La Pensée, 108, avril, 1963, стр. 40.

Развитие у него имеет логический характер. Правда, полное сведение реального к логическому привело бы к исчезнованию реальности, да и самой диалектики. Поэтому Гегель вынужден уступить реальному. Эта уступка настолько значительна, что даже говорят о реальном, органическом характере гегелевской диалектики¹³. Но такой характер диалектики Гегеля является все же следствием отступления от принципа. Иначе обстоит дело в марксизме. Марксистская диалектика не может исходить из абсолютного начала, из простого единства. Для него всякое реальное единство должно быть единством сложного. Материалистическая диалектика не может объяснить все из такого простого единства, не может считать все неосновные противоречия феноменами, проявлениями основного противоречия и тем самым лишить эти последние всякой самостоятельности. Например, способ производства нельзя считать простым единством, лежащим в основе общества и всегда одинаково определяющим другие стороны общественной жизни. То, что способ производства определяет другие стороны общественной жизни, не лишает последних самостоятельной жизни, своей сущности. Нельзя без оговорок согласиться с Миори, когда он, возражая Альтюссеру, утверждает, что социальная жизнь является сущностью или истиной государства¹⁴. Государство, как и всякое другое явление, имеет свою сущность. Этому не противоречит то, что оно определяется другой стороной общественной жизни, материальным базисом общества. За Альтюссером и его единомышленниками нужно признать ту заслугу, что они акцентировали своеобразие марксистской диалектики, а именно то ее своеобразие что она исходит из комплексного единства, из сложной, структурной целостности. Структурный подход, требующий рассмотрения предмета в его целостности, выявления комплексной структуры этой целостности, всестороннего учета соотношения элементов структуры, не может противоречить диалектическому методу или заменить его¹⁵. Структурный метод является общенаучным методом, но это не значит, что он конкурирует с диалектическим методом. Общность не является прерогативой диалектики. Диалектический метод отличается от других методов не своей всеобщностью, а своим характером.

Структурный и диалектический методы рассматриваются как однопорядковые явления М. Годелье. По его мнению, в «Капитале» Маркс применяет как структурный («гипотетически-дедуктивный»), так и диалектический методы. На самом же деле, диалектический метод не может рассматриваться как один из частно-научных методов. Структурный и диалектический методы не выполняют одинаковых функций. Диалектический метод является методом интерпретации и реализации структурного метода (как и других частных методов); структурный метод, как и любой другой частный метод, может быть интерпретирован и применен недиалектически, механистически¹⁶, а может быть и понят и реализован диалектически. Попытка подменить диалектическим методом конкретные ме-

¹³ И. А. Ильин, Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека, М., 1918, стр. 293.

¹⁴ La Pensée, 108, avril, 1963, стр. 42.

¹⁵ См. И. А. Блауберг, Э. Г. Юдин, Философские проблемы исследования систем и структур, «Вопросы философии», 1970, 5, стр. 65.

¹⁶ Механицизмом страдал при всей своей новизне системный подход в тектологии А. Богданова (см. «Проблемы методологии системного исследования», М., 1970, стр. 59—63; Ник. Карев, Тектология или диалектика, «Под знаменем марксизма», 1926, №№ 1—2, 3, 4—5).

тоды познания и действия и приводит к карикатуро-диалектическим «методам» лечения зубной боли и продажи арбузов. Своеобразие диалектического метода подчеркивается Энгельсом, который предупреждает, что диалектика не есть инструмент простого доказательства¹⁷. Диалектика не может дать частным наукам конкретные истины, она только может требовать от них конкретности. Диалектика может быть специальным методом, пожалуй, только для самой теории диалектики, для философии. Разграничение общеначальных нефилософских и философских методов позволяет оценить и значение понятия «ордентерминации» и, тем самым, еще более конкретно представить отношение структурного метода к диалектике. Альтюссер прав, когда он подчеркивает, что, с точки зрения марксистской диалектики, всякое противоречие, являясь результатом развития сложного комплекса, проявляется всегда в определенных условиях и постольку «ордентерминировано». Все это важно для характеристики специфики марксистской диалектики, но не дает основания для сближения понятий структурности и диалектичности. Можно согласиться с тем, что «каждая структура противоречива, а каждое противоречие структурно»¹⁸, но дальнейшая спецификация этого положения — «диалектический метод немыслим без структурно-системного анализа, а последний только в материалистической диалектике обретает прочную почву»¹⁹ — уже нуждается в оговорке. Более точным представляется формулировка о необходимости разработки системного подхода «на базе диалектического материализма»²⁰. Можно и нужно требовать, чтобы диалектическое исследование пользовалось аппаратом, предоставленных общеначальными (но нефилософскими) методами, но не следует смешивать всякую характеристику противоречий с характеристикой самой диалектичности, требование определенности противоречий — с требованием обоснования необходимости противоречий. Учитывая это, можно понять смысл утверждения о структурализме как «недиалектической логике межузловых сегментов» диалектических противоречий (М. Годелье). И, наоборот, трудно признать за опровержение этого утверждения следующее положение: «Структурно-системный подход естественно вытекает из требований конкретности и определенности, а о необходимости этих требований неустанно говорит именно материалистическая диалектика»²¹; требование определенности, конечно, касается всех научных методов, но удовлетворение этого требования не делает еще диалектику.

3. Структурный метод связан с определенным пониманием познания, характеристика которого составляет главную задачу диалектики как Теории. Л. Альтюссер отвергает эмпирическую интерпретацию процесса познания. С позиций эмпиризма (в широком смысле этого слова, охватывающем, согласно Альтюссеру, и картезианский и гегелевский рационализм) процесс познания сводится к простому абстрагированию: субъект познания имеет дело с конкретно-единичными предметами, он отвлекается от несущественных сторон этих предметов и этим путем выявляет сущность, ядро, «зерно» предмета. Такая интерпретация

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, 1961, стр. 138.

¹⁸ И. С. Нарский. Диалектическое противоречие и логика познания. М., 1970, стр. 228.

¹⁹ Там же, стр. 232.

²⁰ В. А. Лекторский, В. С. Швырев, Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода, «Вопросы философии», 1971, I, стр. 150.

²¹ И. С. Нарский, там же, стр. 232.

познания, согласно Альтиоссеру, смешивает мысль с бытием, она считает уже существующим то, что еще должно быть выработано в процессе познания — понятие²². В действительности, считает Альтиоссер, познание представляет собой не простой процесс отвлечения, не выявление чистой сущности, скрытой за несущественной стороной предмета, а процесс активного мыслительного конструирования. Структуры, которые должны быть установлены в результате познания, не являются зеркально-пассивными отражениями действительности. Структуры представляют собой структуры мысли, а не реальности. Синхронией, составляющей, согласно К. Леви-Строссу, основной способ научного познания действительности, характеризуется не одновременность реальных процессов, а сама мыслительная модель²³. Но это не означает отказа от познания действительности. Ошибочно представлять взгляды Леви-Стросса и, тем более, Альтиоссера как кантианство без трансцендентального субъекта²⁴. Структуры, представляющие собой мыслительные конструкции, служат выявлению связей реальных предметов, законов формирования, а иногда и изменения этих связей. Критика пассивно-созерцательного понимания познания, характеристика его активной социально-практической сущности соответствует марксистскому пониманию природы познания. Правда, этому своеобразию марксистской эпистемологии редко отдается должное внимание. Характеристика природы познания в этом аспекте и основательная критика эмпирической концепции дана в исследовании К. Р. Мегрелидзе «Основные проблемы социологии мышления», созданного еще в 30-х годах: «Эмпиристы, и позитивисты полагали, что предметы воздействуют на пассивного человека, ощущения навязываются ему и, сцепляясь между собой механически, образуют опыт, знание и что весь этот процесс протекает как механический процесс»²⁵. Далее: «Понятие... не образуется, — пишет К. Р. Мегрелидзе, — из отдельных представлений путем их сложения и абстракции. Понятие образуется в результате умственной операции осмысливания, понимания, усмотрения смысловых отношений действительности, как решение задачи осмысливания объектов или отношений между ними»²⁶.

Критика эмпирической модели познания, подчеркивание активности мышления, характеристика форм, реализующих эту активность составляют сильные стороны концепции Альтиоссера. Но при этом им не всегда учитывается то, что если в отличие от созерцательной философии марксистская гносеология характеризуется признанием активной природы сознания, то в противоположность субъективному идеализму она рассматривает познание как отражение действительности. Не учитывая этого, Альтиоссер и его единомышленники не всегда правильно оценивают энгельсовскую точку зрения на взаимоотношение познания и действительности, отождествляя ее с домарковским эмпиризмом²⁷.

Исторический материализм как теория истории. I. Активность мышления, о которой говорят Л. Альтиоссер и его сторонники, несколько необычна. Она вовсе не подразумевает активности субъекта, человека.

²² L. Althusser, *Lire le Capital*, v. I, стр. 44.

²³ C. Levi-Strauss, *Anthropologie structurale*, стр. 1958, р. 347; *Lire le Capital*, v., стр. 86—87.

²⁴ J.-M. Auzias, *Clefs pour structuralisme*, 2-e éd. revue, P., Seghers, стр. 102.

²⁵ К. Р. Мегрелидзе, *Основные проблемы социологии мышления*, Тб., 1965, стр. 195.

²⁶ Там же, стр. 237, 311.

²⁷ L. Althusser, *Lire le Capital*, v. II, стр. 21—22, 67.

Наоборот, говорить об активности субъекта они считают бессмысленным. Не человек, не субъект определяет проблематику, стоящую перед мышлением, а проблематикой определяется субъект. Мышление представляется как имперсональная деятельность²⁸. То же самое говорится об историческом субъекте. В этом пункте Л. Альтюссер в наибольшей мере подвергается критике за близость к структурализму: «Современный структурализм характеризуется понятием структуры как Другого, которое конституирует себя и развивается по законам «структурной каузальности», вследствие чего всякое обращение к финальности человеческой практики (*raxis*) не только исключается, но и рассматривается, как вредное для науки», — говорил один из участников круглого стола по поводу работ Альтюссера²⁹. Структуралисты отвергают иллюзию свободы³⁰. Поэтому с точки зрения структурализма, будущее не должно быть сделано, его можно только предвидеть³¹. Отсюда вытекает теоретический антигуманизм, отрицание значимости понятия человека. Эта сторона концепции Альтюссера, общая со структурализмом, стала предметом острых дискуссий. В теоретическом антигуманизме (который не тождественен с отрицанием гуманизма как социальной позиции), в структуралистском понимании соотношения структуры мышления и человека есть рациональный момент. Он плодотворен в особенности в исследовании тех социально-культурных явлений, в которых роль сознательной деятельности человека незначительна (в исследовании первобытных обществ, мифологического мышления, лингвистических структур и т. д.). Эта позиция правомерна и тогда, когда она направлена против сведения объективных связей общества непосредственно к потребностям и стремлениям человека. Но все это не оправдывает изгнания понятия человека из науки. При объяснении общественных явлений хотя бы скрыто подразумевается понятие человека. С другой стороны, человек осмысливает и делает не только то, чего от него «требуют» структуры. Как заметил Вальдек Роше, если бы люди делали только то, чего от них требуют структуры, современные пролетарии не боролись бы против капиталистической эксплуатации. Когда «безличное» развитие, безличные структуры создают угрозу существованию человека, последний вынуждается оценить эти безличные силы, тенденции, структуры с точки зрения критерия человеческой сущности, содержащихся в ней возможностей, «проектов» и бороться против угрожающих человеку тенденций. В таком положении оказывается человек, когда ему, например, приходится учитывать все возможные, в том числе и опасные социальные последствия технического прогресса или когда развитие науки (например генетики) ставит перед ним моральные проблемы. Наконец, наступает историческая эпоха, когда, говоря словами Энгельса, общественное бытие людей становится их собственным свободным делом. В этих условиях перед человеком возникает ряд проблем, для решения которых становится необходимым выявление и оценка всех тенденций общественной жизни, активное содействие тенденциям «достойным человеческой природы» (Маркс). Надеяться на то, что само развитие техники и социотехнические манипуляции безболезненно разрешат все стоящие перед обществом проблемы, будет беспочвенным оптимизмом.

²⁸ M. Corvez, *Les structuralistes*, P., 1966, стр. 13.

²⁹ *Dialectique marxiste et pensée structurale*, P., 1966, стр. 114.

³⁰ M. Corvez, стр. 13.

³¹ *Moral und Gesellschaft*, Frankfurt a. M., 1968, стр. 33.

2. Теоретический антигуманизм тесно связан с антнесториализмом. Историзм, с точки зрения Альтиоссера, вовсе не является необходимым условием познания истории. Вопреки распространенному взгляду, Альтиоссер считает, что марксизм не является историзмом. Тем более ошибочным считает он мнение, будто марксизм отличается от предшествующей мысли именно историзмом, будто Маркс лишь применил гегелевскую диалектику к предмету классической политической экономии, историзировал Рикардо. В действительности, по мнению Альтиоссера, методом Маркса в «Капитале» является логический, а не исторический метод. Чтобы сформулировать понятие истории, согласно Альтиоссеру, вовсе не обязательно сделать историческими, изменяющимися сами понятия; т. е. для осознания истории вовсе не нужно, чтобы сознание следилось историческим. Историзм пишет Альтиоссер, смешивает реальный предмет с предметом познания. Сознание истории столь же не является историческим, как и сознание (ощущение) сахара не является подслащенным сознанием³². Альтиоссер прав, когда он считает метод «Капитала» логическим методом. Подчеркивание различия между логическим и историческим методами также оправдано, ибо оно нередко игнорируется. При этом часто ссылаются на Энгельса, который утверждал: «Логический метод исследования... в сущности является не чем иным, как тем же историческим методом, только освобожденным от исторической формы и мешающих случайностей. С чего начинает история, с того же должен начинаться и ход мыслей»³³. Но Энгельс здесь характеризует лишь одну сторону исторического и логического. Другая сторона этого отношения характеризуется Марксом: «Было бы недопустимым и ошибочным брать экономические категории в той последовательности, в которой они исторически играли решающую роль. Наоборот, их последовательность определяется тем отношением, в котором они находятся друг к другу в современном обществе, причем это отношение прямо противоположно тому, которое представляется естественным или соответствует последовательности исторического развития»³⁴. Маркс подчеркивал невозможность полного совпадения логического и исторического. В частности, в процессе развития науки согласно Марксу часто происходит так, что проблема решается сперва в сложной форме, а затем уж в элементарной. «В отличие от других архитекторов, — писал Маркс, — наука не только рисует воздушные замки, но и возводит отдельные жилые этажи здания, прежде чем заложить его фундамент»³⁵. Проблема взаимоотношения логического и исторического имеет различные стороны. Иногда ее сводят к проблеме взаимоотношения исторического процесса и логического как формы познания действительности. Но проблема взаимоотношения логического и исторического есть прежде всего проблема взаимоотношения двух методов познания, а не только проблема отношения сознания к реальности. Так рассматривается она Энгельсом, который говорит о двух способах рассмотрения экономических явлений и экономической литературы (т. е. политической экономии).

³² L. Althusser, *Lire le Capital*, v. II, стр. 55.

³³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 13, стр. 497.

³⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, стр. 734.

³⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 13, стр. 43. Можно было бы подумать, что в гегелевской системе логическое и историческое должны совпасть друг с другом. В действительности же, историческое чутье позволяет Гегелю осмыслить различие между ними. См. об этом М. К. Мамардашвили, *Формы и содержание мышления*, М., 1968, стр. 165.

Логическое и историческое как два способа познания действительности не могут не характеризоваться определенным единством, тождеством: логика «ставшего предмета»³⁶ не может не отразить в себе логику становления предмета. Но, с другой стороны, логическая структура предмета не может не зависеть и от исторических условий существования предмета. Единая структура капитализма не может не варьироваться в зависимости от способов его становления (например, в зависимости от путей становления капитализма в сельском хозяйстве). Структура предмета не может не быть, в силу его единства с историей предмета, ключом к пониманию становления предмета. Но мы не должны обольщать себя напрасной надеждой на то, что, обладая этим ключом, мы легко сможем проникнуть в тайники истории. Структура предмета лишь в самых общих чертах может совпасть со структурой истории предмета. История имеет свою логику и только благодаря этому может она иметь самостоятельное значение. Такая самостоятельность истории была бы невозможна, если бы логический порядок категорий противоречил «не действительной истории данного предмета, а лишь поверхности явлений и поверхности понятой истории», как это иногда утверждают³⁷. Историческая последовательность, не совпадающая с логикой предмета, является, конечно, действительной, а не мнимой последовательностью. Историческое нельзя сводить к логическому, нельзя считать, что исторический метод имеет дело лишь с поверхностью предметов. Но с другой стороны, ошибочно полагать, что из-за единства логического и исторического науки можно отождествить с историческим подходом. То, что марксизм придает большое значение принципу историзма, не означает, что марксизм можно сводить к историзму. Основанием для такого отождествления не может служить то, что в рукописи «Немецкой идеологии», притом в зачеркнутом авторами тексте, говорится: «Мы знаем только одну единственную науку, науку истории». Это положение направлено против антиисторизма Фейербаха. Но антиисторизм не единственный антипод марксизма. Марксизм противопоставил себя (прежде всего в «Капитале») и поверхностному эволюционизму, абстрактному историзму³⁸. Л. Альтюссер прав, когда он выступает против отождествления логического и исторического, когда он оттеняет различие между ними. Но ошибочно не только сведение марксизма к историзму, но и противопоставление марксизма историзму. Аргумент с подслащенным сознанием, к которому прибегает Альтюссер при обосновании антиисторизма, не убедителен. Историзм как принцип подхода к изучению социальной действительности, конечно, не требует того, чтобы понятия, отражающие революцию, были революционными, а понятия, характеризующие реакцию, — реакционными. Историзм требует того, чтобы при всем единстве структур общественных целостностей, существующих в различных эпохах, не забывать о различиях, определяемых степенью зрелости тех или иных социальных систем. Историзм требует обоснования не только необходимости функционирования структурных систем, но и необходимости перехода от одной системы к другой. Отри-

³⁶ О понятии «ставшего предмета» см. статью Б. А. Грушиной «Логические и исторические приемы исследования в «Капитале» К. Маркса», «Вопросы философии», 1955, № 4, стр. 47—50.

³⁷ Философская энциклопедия, т. III, стр. 245.

³⁸ См. Э. В. Ильинков, Диалектика абстрактного и конкретного в «Капитале» Маркса, М., 1960, стр. 197—208.

цание историзма и создает неразрешимые трудности для Альтюссея и его сторонников в осмыслении этого перехода.

3. Исходные положения Л. Альтюссея и его единомышленников в постановке и решении проблемы перехода от одного общества к другому состоят в следующем: общество представляет собой сложную структуру структур различных его сторон; каждая из сфер общества, обладая известной самостоятельностью, характеризуется определенным типом времени и детерминации. Переход от одной общественной структуры к другой не может быть следствием функционирования одной стороны, одной сферы общественной целостности. Он может быть осуществлен лишь как результат «коллизии» или «коллюзии» («сговора») экономической структуры, классовой политической борьбы, борьбы идеологий и т. д.³⁹ В период перехода соответствие различных сторон общества сменяется несоответствием. Кроме того, этот период характеризуется со-существованием множества способов производства. Но в таком случае становится сомнительным возможность синхронного рассмотрения общества переходного периода. Л. Альтюссер и его сторонники пытаются преодолеть эту трудность. Они считают, что «проблемы перехода от одного способа производства к другому и его форм представляют собой проблемы более общей синхронии, чем является синхрония самого способа производства. Она охватывает множество систем и их соотношения». Но в чем состоит эта «более общая синхрония», не ясно, ибо решение отодвигается на будущее⁴⁰. Характеристика же перехода от одной общественной системы к другой как результата коллизии разнородных общественных процессов, по существу, означает отказ от предicationи этого перехода как необходимого. Трудность, на которую наталкиваются Альтюссер и др. при решении проблемы перехода от одного общества к другому, является главной уликой при их обвинении в антиисторизме. Этот пункт так же является основанием для того, чтобы сблизить их со структуралистами. Отношение структуралистов к обвинению в антиисторизме различно. Одни из них отрицают противопоставление структуры и истории. Другие же считают естественным нигилистическое отношение к истории. Третьи видят здесь проблему и пытаются найти ее решение. Большинство представителей и комментаторов структурализма признает, что проблема перехода от одного общества решается им весьма своеобразно. История представляется как прерывная последовательность культур, мифов, социальных структур, пишет один из авторов⁴¹. Структуры, утверждает другой автор (Ж.-К. Форкэн) умирают лишь насилиственной смертью и, как герои, — всегда в своей постели⁴².

Отказ от характеристики перехода от одного общества к другому основан на преувеличении различия, существующего между законами функционирования общественных систем и законами перехода от одной системы к другой. В первых формулируются условия существования определенных обществ. К ним принадлежит, например, закон падения средней нормы прибыли при капитализме. Такого рода законы имел в виду Маркс, когда он говорил о реализации общественных законов с железной необходимостью. Законы же перехода от одной системы к другой имеют иной характер. Общество может продолжать существование

³⁹ L. Althusser, *Lire le Capital*, v. II, стр. 315.

⁴⁰ Там же, стр. 323.

⁴¹ M. Corvez, *Les structuralistes*, стр. 13.

⁴² *Dialectique marxiste et pensée structurale*, стр. 25.

вать и не реализуя их требования. Они лишь ставят задачи перед обществом. Решение этих задач и, следовательно, реализация такого рода законов невозможны без активной деятельности людей, даже без коллизии различных сторон общественной жизни. Но эта коллизия и эта человеческая активность вовсе не исключают историческую необходимость. Структуры, возможно, всегда умирают насильственной смертью, но это насилие направлено против сил, которые насильственно препятствуют решению задач, вытекающих из потребностей общественного развития.

(Представлена Институтом философии АН Груз. ССР)

12014



ლალი ცეცხლი

ხელოვნების წარმოშობის ფრონტისაქლი გამჩბის პრიზიკა

ფრონტიშის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია თანამედროვე ბურუუაზიულ აზროვნებაში, მისი ძლიერი გავლენა იგრძნობა არა მარტო ფსიქოლოგიაში, აგრეთვე — სოციოლოგიაში, ესორტიფასა და ხელოვნებაში. ფსიქოანალიზის ეს გავლენა უწინარეს ყოვლისა აისნება მისი ანტიკრელექტულიზმით, ირაკონალიზმით, რაც დღეს ბურუუაზიული აზროვნებისა და მისი კრიზისული მდგომარეობის დამახასიათებელი ნიშანია. ფსიქოანალიზის პანსექსუალიზმი ხელსაყრელ ნიადაგს უქმნის ე. წ. მასობრივი კულტურის გავრცელებასაც. მაგრამ ფრონტმა მარტო იდეალისტურ ფილოსოფიასა და რეაქციულ ხელოვნებაზე როდი მოახდინა გავლენა. ფსიქოანალიზის ენთუზიაზმით შეხვდნენ XX საუკუნის პროგრესული მოაზროვნები (ა. ანშტაცინი, თ. მანი, შტ. ცვაიგი და სხვ.); ამ ვითარების ნაწილობრივი ახსნა შეიძლება იმ გარემოებით, რომ ფრონტის მოძღვრებაში, ისევე როგორც ჩვენი ეპოქის თითქმის ყველა ფილოსოფიურ მიმდინარეობაში, ახლებურად დგვება ადმიანის პრობლემა.

ჩვენი საუკუნე განსაკუთრებით მწვავედ აყენებს კაცობრიობისა და მისი ქმნილებების ბედის საკითხს. არც ერთ სხვა ეპოქაში ასეთი სიძლიერით არ დასმულია ადამიანისა და კულტურის საკითხი. დასავლეთის მოაზროვნება დღეს, ტექნიკის აზნაცული აღმავლობის პერიოდში ხაზგასმით აღნიშნავენ აღამიანის მარტოობასა და მისი ყოფიერების სიცარიელეს, ამასთან ცდილობენ, როგორმე ახსნან ეს ვითარება. სწორედ ამიტომ ადამიანის რაობის გაგება, მისი სიღრმის, მისი არსების წვდომა ფილოსოფიის უპინიშვნელოვანეს ამოცანად გადაიქცა.

ზ. ფრონტმა თავისებურად გადაწყვიტა ადამიანის პრობლემა: აუამიანის რაობა არ შეიძლება განისაზღვროს მხოლოდ ცნობიერებაში მომხდარი ფაქტებით. თუ რა ვანაპირობებს ადამიანის მოქმედებას, ზოგჯერ ეს თვით მის-თვისაც საიდუმლოა. ამ საიდუმლოს ახსნა ფრონტმა აზაცნობიერის საშუალებით სცადა. სწორედ საკითხს ასეთ დაყენებას მიმეცის ყურადღება დასავლეთის მოაზროვნებმა და მიიჩნიეს, რომ ფრონტის მოძღვრებაში არის ისეთი მომენტი, რომლის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელია ადამიანის თვითშემცნება, საზოგადოების კულტურის გაგება. თ. მანის, რ. როლანისა და სხვა პროგრესულ მოაზროვნეთა ყურადღება ფრონტმა იმითაც მიიპყრო, რომ ფსიქოანალიზურმა თეორიამ ბურუუზიული კულტურის კრიზისის სიმპტომები გამოაქვთავანი, აჩვენა მისი მტრული დამოკიდებულება ადამიანის სასიცოცხლო ძალებისადმი. ამავე დროს, ისინი კარგად ხედავდნენ იმ საშიშროებას, რასაც ფრონტის თვალსაზრისი შეიცვდა. ფრონტი სიცოცხლის ფილოსოფიის წარმომადგენელი იყო და მან ისევე, როგორც ამ ფილოსოფიური მიმ-

დინარების ერთერთმა მამამთვარმა ფ. ნიცეშე, არა მარტო გამოხატა ბურ-უზაზიული კულტურის ქრიზისი, არამედ ხელიც შეუწყო მის გაღრმავებასა და რეაქციული ტენდენციის გაძლიერებას.

ზ. ფრონტის ფსიქოანალიზური თეორიის განხილვა ერთ-ერთ აქტუალურ ამოცანას წარმოადგენს იმ მნიშვნელობის გამო, რაც მას აქვს თანამედროვე ბურუზაზიულ აზროვნებაში. მისი მიზანი იყო ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების შესწავლა. ფრონტი თითქოს უარს ამბობს ამ საკითხის ამომწურავად შესწავლის პრეტენზიაზე და ა. ადლერს უსაყვედლურა კიდეც, რომ იგი პათოლოგიურ პიროვნებაზე დაკვირვების შედეგებით ცდალობს ახსნას ნორმალური ადამიანის მოქმედება¹. მიუხედავად ამისა, აჩხებითად ფრონტიც ამასცე აკეთებს: ნევროზულ დავადგბათა მექანიზმებით ის ცდილობს ახსნას პიროვნების სტრუქტურა. ხოლო ამ უკანასკნელის კანონზომიერებით — ადამიანის გონით მოლგაწეობა და მისი პროდუქტები. ამ მხრივ გამონაკლისს არც ხელოვნება წარმოადგენს. უფრო მეტიც: ხელოვნებას ფრონტი განსაკუთრებულ ფუნქციას აკისრებს და ამ ფუნქციით ხსნის მის წარმოშობასა და რაობას. ეს ვითარება შესაძლებლობას იძლევა ვილაპარაკოთ ფრონტის ესთეტიკურ კონცეფციაზე, თუმცა ესთეტიკის პრობლემები მას საგანგებო კვლევის საგნად არ გაუხდია.

ფრონტიდა წმინდა ხელოვნების წარმოშობის პრობლემა. მისი თვალ-საზრისით, ადამიანის ფსიქიკურ ცხოვრებას განაპირობებს თავდაპირველი ინსტინქტებისა და საზოგადოებრივ აკრძალვათა თავისებური ურთიერთობა; ამიტომ ბუნებრივია ფრონტის ინტერესი კაცობრიობის ისტორიის საწყისი ჰერიოდისა და ხელოვნების (და რელიგიის) სათავეებისადმი. თუ ფსიქოანალიზურ თვალსაზრისის მნიშვნელობა ექნება ადამიანის გონით მოლგაწეობის გაეგი-სათვის, უწინარეს ყოვლისა, ის უნდა გამოდგეს კულტურისა, საერთოდ და, კერძოდ, ხელოვნების წარმოშობის ასახნელად. ამიტომ ხელოვნების წარ-მოშობის ფრონტის კონცეფციის განხილვა საშუალებას მოგვცემს, რომ ვიმსჯელოთ ხელოვნების ფსიქოანალიზურ გაგებაზე და ამასთან დაკავშირებით საკითხი დავსვათ საერთოდ ფსიქოანალიზური თეორიის შეფასების შესახებ.

ზ. ფრონტის ფსიქოანალიზური თეორია დაუპირისპირდა ცნობიერების ფსიქოლოგიას და მისი „ნაკლის“ გამოსწორებას შეეცადა. ცნობიერების ფსი-ქოლოგია თავის ამოცანას ცნობიერებაში აჩხებული ფსიქიკური შინაარსისა და პროცესების შემცენებით, მათი აღწერით და ასენით შემოფარგლუვდა. სა-ნამ ფსიქიკური შინაარსი არ გამოვლენილა ცნობიერებაში, ცნობიერების ფსიქოლოგიისათვის იგი არ აჩხებობს. ფრონტის აზრით კი, ადამიანის მთე-ლი სულიერი ცხოვრება ცნობიერისა და არაცნობიერის დაპირისპირებასა და ბრძოლას წარმოადგენს. ცნობიერებაში შემოსული შინაარსი, განცდა ფსიქი-კის მცირე ნაწილია. ცნობიერი ფსიქიკა ერთ-ერთი ფორმაა, რომელიც წარ-მოადგენს ფსიქიკის უფრო აჩხებითი ნაწილის — არაცნობიერი ფსიქიკის — გა-მოვლენას². არაცნობიერის დასადასტურებლად ფრონტი ახდენს ფსიქიკური პროცესების ანალიზს. ცნობილი ფაქტია, რომ წარმოდგენა ან სხეა ფსიქიკური

¹ Фрейд З., Основные психологические теории в психоанализе, 1923, гл. 57.

² Фрейд З., Лекции по введению в психоанализ, т. I, 1923, гл. 28.



ელემენტი, რომელიც გარკვეულ დროს ასებობდა ჩვენს ცნობიერებაში, შემდეგ ქრება და მერე ისევ აღმოცენდება. ფრონილის მიხედვით უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს წარმოდგენა დროის იმ მონაცემთში, როცა მას ვერ განვიციოთ, ჩვენში ასებობდა ლატენტურად. ეს ლატენტური წარმოდგენა არაცნობიერი ფსიქიური. არაცნობიერის ასებობას ადასტურებს აგრეთვე, სიზმრების, ოცნებების, უნებლივ შეცდომებისა და სხვ. ანალიზი. როგორ შეიძლება ასებობდნენ არაცნობიერი ლტოლვები, გრძნობები, შეგრძნებები? ფრონიდი განმარტავს: ლტოლვა არ შეიძლება იყოს ცნობიერების იბიჯტი, ასეთი რამ შეიძლება იყოს მხოლოდ წარმოდგენა, რომელიც ასახავს ამ ლტოლვას. მაგრამ არაცნობიერი ლტოლვაც შეიძლება გამოვლინდეს მხოლოდ წარმოდგენის საშუალებით: თუ ის არ დაუკავშირდა წარმოდგენას, ჩვენ მის შესახებ არაფერი გვეყიდოთხება². რაც შეეხება გრძნობას, შეგრძნებასა და აფექტს — აյ რამდენადმე სხვა ვითარებასთან გვაქვს საშემო, ვინაიდან მყარად განსაზღვრული აზრით თუ ვიხმართ სიტყვებს, მაშინ შეუძლებელია ლაპარაკი მათს არაცნობიერ ხასიათზე, რადგან ისინი როგორც განცდები ყოველთვის ცნობიერი არიან, ხოლო როგორც აღწერითი ტერმინები ისინი (არაცნობიერი გრძნობები და ა. შ.) შეიძლება ვიხმაროთ იმ მდგომარეობის დასახასითებლად, რომელიც არაცნობიერიდან ცნობიერში გადასვლის შემდეგ იცცევა გრძნობად, შეგრძნებად და ა. შ.

ფრონიდი განასხვავებს არაცნობიერის რამდენიმე სახეს: წინარეცნობიერი, განცდევნილი ცნობიერი, არქაული მემკვიდრეობა და საკუთრივ არაცნობიერი. წინარეცნობიერი ისეთი ფსიქიური შინაარსია, რომელიც ცნობიერებაში არ შესულა მხოლოდ თავისი სისუსტის გამო და ასეპითად ისეთივე კანონზომიერებით ხასიათდება, როგორიც აქვს ცნობიერს. ასეთივე ღინამიკურობით ხასიათდება განცდევნილი ცნობიერი და არქაული მემკვიდრეობა: გარკვეულ პირობებში მათ აქვთ ცნობიერიდან არაცნობიერში და პირუეულ გადასვლის უნარი. ამთავან განსხვავებით, არაცნობიერი ლტოლვებისგან შედგენილი საკუთრივ არაცნობიერი, მუდამ ცნობიერების მიღმა რჩება. ფრონიდის მიხედვით, არაცნობიერსა და ცნობიერს შორის არის ფაზა, რომელსაც ის ცენტრულს უწინდებს და იგი წარმოადგენს ფსიქიური შინაარსის გამომცდელს. თუ ეს ცენტრულ აა თუ იმ შინაარსის შემოწმებისას უარყოფს რომელიმეს, ამ უკანასკნელს აღარ ექნება ცნობიერებაში გადასვლის საშუალება; მაგრამ, თუ იგი ცენტრულს გამოცდას გაუძლებს, მაშინ მეორე ფაზაში გადადის და შედის ცნობიერების სისტემაში, უფრო ზუსტად — წინარეცნობიერში, საიდანაც მას თავისუფლად შეუძლია ცნობიერებაში გადასვლა.

ამრიგად, არაცნობიერი მოიცავს წარმოდგენებს, რომლებიც თავისუფლად გადადიან ცნობიერებაში: აგრეთვე — ისეთებს, რომლებიც გამოვლენას ცდილობენ და წინააღმდევობას აწყდებიან; კიდევ — იმგვარს, არასოდეს რომ არ გამოვლინდებიან ცნობიერებაში. ამის შესაბამისად ფრონიდმა შემდეგნაირად დაახასიათ პიროვნების სტრუქტურა — პიროვნება ფსიქიკური ფონებისაგან: „იგი“, „მე“, „ზე-მე“; „ივი“ მოიცავს განლენილსა და საკუთრივ არაცნობიერს, „მე“ — ცნობიერსა და წინარეცნობიერს, ხოლო „ზე-მე“ — ცნობიერსა და არქაულ მემკვიდრეობას. არაცნობიერის ასებით-

სა და ძირითად ფენას ფრონტი უწოდებს „იგის“, ადამიანი წარმოგვიდგება როგორც არაცნობიერი და შეუცნობელი „იგი“; „მე“ მხოლოდ სახეშეცვლილი ფორმით იცნობს მას. „მე“ გრეტიქურად „იგის“ გარე სამყაროს ზემოქმედებით სახეშეცვლილი ნაწილია. „მედნ“, თავის მხრივ, წარმოიშობა „მე-იდეალი“ ანუ „ზე-მე“, რომელსაც განაპირობებს სოციალური მოთხოვნა. „ზე-მეს“ მიზანია თავის სურვილს დაუმორჩილოს „მე“. ამგვარად, „მე“ განიცრის ორგაზმუნებების: ბიოლოგიურით განპირობებულ „იგისაგან“ და სოციალური მოთხოვნებით განსაზღვრულ „ზე-მესაგან“. როგორც ითქვა, ფრთიდისათვეს ადამიანის ფსიქიკა არსებითად არაცნობიერია და ცნობიერება არის არაცნობიერის მხოლოდ მცირე ნაწილის სახეშეცვლილი ფორმა. ამის შესაბამისად ფრთიდი თვლის, რომ ადამიანის განმსაზღვრული და მისი მამორძალებელი ძალა სექსუალური ლტოლვა, რომელიც, ფსიქოანალიზრი ლტოლვის პრეველო იმიერტია დედა, მამა კი დაბრკოლებაა დედის დაუფლების სურვილის განსორციულების გაზშე: მაგრამ ის არა მრტო მეტოქეა ვაჟიშვილისათვეს, არამედ იმას წარმოადგენს, ვის მიბაძვაც და ვისთან გავირვებაც ვაჟიშვილს სურს. ამ ვითარებით განპირობებულ ფსიქიურ სტრუქტურას ფრთიდი გამოხატავს ტერმინით — „ოილიპოსის კომპლექსი“.

პიროვნების სტრუქტურის ფრთიდისეული გაგებიდან გამომდინარეობს ფსიქიური მოქმედების გარკვეული მექანიზმი⁴: ლიბიდოზური ლტოლვა, რომელიც ადამიანის მამორძალებელ ძალას წარმოადგენს, სიამოვნებისაკენ ისწრაფების. ფრთიდის მიხედვით, ადამიანის მოქმედება თავდაპირველად მთლიანად სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპით იყო განსაზღვრული, მაგრამ შემდეგ, საზოგადოებრივ აკრძალვათა წარმოშობასთან დაკავშირებით, სიამოვნების პრინციპი შეიზღუდა რეალობის პრინციპით, „მე“ იძულებული გახდა „ზე-მეს“ გავლენით შეეზღუდა „იგი“: ან საერთოდ უარი ეთქვა მის სურვილთა დაქმაყოფილებაზე ანდა მოენახა პირდაპირი დაქმაყოფილების შემცვლელი. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ხდება სურვილების სუბლიმაცია, ე. ი. მათი დაქმაყოფილება სუბლიმირებული სახით. „იგი“ თავისი ამა თუ იმ სურვილის სუბლიმირებულ დაქმაყოფილებას ილწევს სიზმარში, ოცნებაში. სულიერ შემოქმედებაში, კერძოდ ხელოვნებაში. სიზმარი გარკვეული სახის კომპრენზობისა, რომელშიც არაცნობიერ მასალის „მესათვის“ მისაღები ფორმა ეძ-

4 ზ. ფრთიდი უკანასკნელ შრომებში განსხვავებს ლტოლვათა ორ სახეს: პირველა სწრაფა სიცოცხლისაკენ ანუ ერთს, ხოლო მეორე — სწრაფა განადგურებისაკენ, სივრცილი — თანატოს. ერთსის მიზანია უჟენა და თვითაცვა, რაც უძინდება მეტი სიცოცხლისული კაშირის დამყარება, ხოლო თანატოსის მიზანია კაშირის გაშევეტა და განადვურება. ეჭედან გამომდინარეობს პიროვნების მოქმედების მექანიზმის თვითაცვური გაგბა, თუმცა ის ან არის ასეუბიანი განსხვავებული პიროვნების მოქმედების დინამიზის იმ გაგებისაგან, რომელიც გამომდინარეობს ლიბიდოზური ლტოლვების, როგორც ადამიანის ერთადერთი განმსაზღვრული ძალის აღიარებით. ლტოლვების ეს ორი სახე ან ერთმანეთის წინააღმდეგ მოგეფებს, ან ისანი ერთ მიზნის გმისხურებას (ერთსისა და თანატოსის ურთერესურთების ორი სახე — უკანასკნელება და ურთიერთებებება — ემნის ცხოვრებისეული მოქმედების პრეველუროვნებას). როცა განადგურების ლტოლვა მოქმედებს ჩეცნის შეგნით როგორც სიკლილის ლტოლვა, ის ავრესისის სახით გამოვლინდება. „ზე-მე“ აბრკოლებს და თრგუნებს „მეში“ აგრძესა. ხოლო თავის შეეკავება აგრძესისაგან იწვევს პიროვნების დავაფებს, რაცგან შესში არსებული ლტოლვებს, ეხერგია უკ პირდაპირ და უერც სუბლიმირებულ გამოვლენს, ეს იწვევს პიროვნების „მეს“ აშლილობას.

ლევა. ცენზურა სიზმრის მიმდინარეობის დროსაც მოქმედებს, ამიტომ ლიბი-დო აქაც შეხსლუდულია. ფრონიდი მიიჩნევს, რომ ამისი ანალიგიურია ცენზუ-რის მოქმედება პრესაში, როდესაც ხშირად პრესიდან ამოიჭრება ცენზურის აზრით დაუშვებელი ადგილები; სწორედ ამიტომ უწოდებს ფრონიდი ფსიქი-კურ სინამდვილეში ფენებს შორის ასეთ მოქმედებას ცენზურას⁵. ცენზურის მოქმედების შედეგა სიზმარში გამოტვებული გაუგებარი, ამსურდული სიტყვები. ლტოლვების სუბლიმირებული დამკიდებულების მეორე სახეა ოცნება, ფანტაზია, როდესაც ადამიანი იქტება თავისი თავში და იწყებს ოც-ნებას. ის, ამ შემთხვევაში, თავისუფალია და იღებს სიამოვნებას, თუმცა იმისი განცდაც აქვს, რომ ყველაფერი ეს რეალური არ არის⁶. ოცნებაში ხდება ეროტული, პატივმოყავრული, განდიდების გამომახატველი სურვილების და-კმაყოფილება, მაგრამ რეალობასთან პირისპირ შეგაქების ღროს ადამიანი გრძნობს თავის ოცნებათა არასრულფასოვნებას, ცნობს თავის სურვილთა განუხორციელებლობას და ექტებს მთა რეალიზების სხვა გზებს. ფრონიდის მი-ხედვით, რეალურიდან თავის დაღწევის საშუალებაა ხელოვნება, რელიგია, კულტურა, — რომელთაც საფუძვლად უდევს ფანტაზიის თავისებური ფორ-მა. სიზმარი, ოცნება და შემოქმედება ასუსტებს იმ უსიამოვნებებს, რასაც ლტოლვების პირდაპირი სახით დაუკმაყოფილება იწვევს; მაგრამ ისინი ვერ ცვლიან სრულფასოვნად ლტოლვების პირდაპირი სახით დაკმაყოფილებას, ვერ სპონსორ კონფლიქტს პიროვნებასა და რეალობას შორის; კონფლიქტის გაძლიერება კი იწვევს ნევროზს, რას წარმოშობაში ფრონიდი გადამწყვეტ მნი-შენელობას ანიჭებს ბავშვობაში მიღებულ და შემდეგ დავიწყებულ ძლიერ შთაბეჭდილებებს, რომლებმც იწვევენ ფსიქიურ ტრავმას. სწორედ ბავშვო-ბაში მიღებული ტრავმის ჯერ ფარული და შემდეგ აშკარა მოქმედების შედე-გია ფსიქიური მოშლილობა, ნევროზი.

ასეთია მოქლედ ფრონიდის ფსიქოანალიზური თეორიის შინაარსი. ვიდრე იმის დახასიათებაზე გადავიდოდეთ, თუ როგორ განმარტავს ფრონიდი ხელოვ-ნების წარმოშობას, აუცილებელია შევაფასოთ ფსიქოანალიზის ზოგადი თეო-რია. თუ იგი თავიდან ბოლომდე ყალბია, მშინ, ცხადია, მასშე დამყარებით რომელიმე პრობლემის, კერძოდ, ხელოვნების წარმოშობის პრობლემის გა-დაჭრის ცდაც სრულიად უნაყოფი იქნება. როგორც ცნობილია, 20-იანი წლე-ბის ჩვენს ფილოსოფიურ ლიტერატურაში გაერცელებული იყო მარქსიზმთან ფრონიდის თვალსაზრისის დაახლოების ტენდენცია. ერთ-ერთი ივტორი პირ-დაპირ აცხადებდა, რომ ფსიქოანალიზი მტკიცე საფუძველს უყრის მატე-რიალისტური მონიზმის ფსიქოლოგიას⁷. შემდგომ ფსიქოანალიზი მთლიანად იქნა უარყოფილი, ხოლო უკანასკნელ ღრის აღნიშნავენ, რომ მეორე თვალ-საზრისიც, პირველის მსგავსად, მიუღებელია⁸ და ფსიქოანალიზის მიერ დაუე-ნებული პრობლემები მეცნიერულ მიღვომასა და გადაჭრას მოითხოვენ.

ფრონიდის მოძღვრებაში ძირითადია არაცნობიერისა და ცნობიერის ურთი-ერთობის საკითხი. არაცნობიერი ფრონიდ არ აღმოუჩენია, არც ხელოვნება-

⁵ Фрейд З., Лекции..., гл. 85.

⁶ იქვე, гл. 162.

⁷ Лурия А. Р., Психоанализ как система монистической психологии, წიგნი
Психология марксизму, Л., 1925, гл. 79.

⁸ Басин Ф. В., «О силе Я» и «психологической защите», Вопросы философии,
1969, № 2.

ში მისი მნიშვნელობის გარკვევა ფსიქონალიზის დამსახურება. საკმარისია გავიხსნოთ შელინგი, რომლის მიხედვით მხატვრული შემოქმედება არაცნობიერისა და ცნობიერის ერთიანობას წარმოადგენს. ფრონტის თვაისძებურება ის არის, რომ მან არაცნობიერი კონკრეტულ-ფსიქოლოგური კვლევის ობიექტია და მისი საშუალებით შეეცადა აეხსნა ადამიანის ქცევა და შემოქმედება.

არაცნობიერის შესახებ ფრონტის მოძღვრებას არაერთხელ გამოუწევეთ კრიტიკა. ერთ-ერთი ძირითად მოსახრება ფსიქონალიზურ თეორიის წინა-აღმდეგ იმში მდგომარეობს, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის ცნება წინააღმდევ-გობრივ ცნებადა მიჩნეული⁹. ფრონტის თვალსაზრისის ეს კრიტიკა ავლენს მის არსებით ნაჯლს: პიროვნების სტრუქტურის დუალისტურ გაგებას, მის გახლების არაცნობიერ და ცნობიერ სფეროებად, რაც გადაულახავ სიძნე-ლებს ქმნის ამ სფეროების ურთიერთობის გაგებისათვის. ერთ-ერთ ასეთ სიძნელეს განიხილავ ე. პ. სარტრი წიგნში „ყოფიერება და არარა“.

სარტრი შემდეგანირად აკრიტიკებს არაცნობიერისა და ცნობიერის ურ-თიერთობის ფრონტისულ ინტერპრეტაციას: ფრონტის მიხედვით, „მე“ ცდილობს ცნობიერებაში არ შემოუშვას „იგიღან“ „ზე-მესათვის“ მიუღებელი ლტოლვები, რომლებიც არაცნობიერის სფეროს შეაღვენენ. მაგრამ როგორ შეიძლება, კითხულობს სარტრი, „მემ“, რომელიც ცენზურის მოვალეობას ასრულებს, იცოდეს არაცნობიერი ლტოლვები? სარტრი ამტკიცებს, რომ ცოდნა მხოლოდ იმისი შეიძლება, რაც ცნობიერში შემოდის. ამიტომ არაცნობიერის ცნება ვერ ხსნის იმ პროცესებს, რომლის ასახსნელადაც ის არის შემოტანილი¹⁰.

პიროვნების სტრუქტურის ფრონტისული გაგების ეს კრიტიკაც სწორად შენიშვნას წინააღმდევებობას ფსიქონალიზურ თეორიაში, რომელიც გაპირობებულია პიროვნების დუალისტური გაყოფით არაცნობიერ და ცნობიერ სფეროებად, რაც გაუგებარს ხდის მათს ურთიერთობას. მაგრამ ის რომ ადამიანში, მის ფსიქიკაში მართლაც არსებობს სხვადასხვა ფენა, რომ ადამიანს აქვს მისთვის მისაღები სურვილები და მიუღებელი სურვილები, ლტოლვები, რომელთა განცდენასაც ცდილობს, ე. ი. ცდილობს დაარწმუნოს თავი, რომ ისინი სინამდვილეში მის სურვილებს არ წარმოადგენენ; ეს ვითარება ფრონტის სწორად აქვს შენიშვნული და ამდენად გამართლებულია მისი ცდა, გაარკვიოს ამ ვითარების მნიშვნელობა ადამიანის საქციელის გასაგებად.

როდესაც ფრონტი აზევადებს ინსტიტების როლს და ამტკიცებს ცნობიერების შნიშვნელობას, ის ადამიანის ცნობიერებისული ტენდენციების გარკვეულ გაგებას ეყარება. ადამიანი, წერს ფრონტი, ბედნიერებისაკენ მიისწრავის, ხოლო ბეღნიერება, მისი აზრით, მდგომარეობს ლტოლვების, უწინარეს ყოვლისა — სქესობრივი ლტოლვის დაკავილებაში¹¹! რა თქმა

⁹ ბორიშვილი A. T., Проблема бессознательного в психологии, Тб., 1961.

¹⁰ Sartre J.-P, Being and Nothingness, N.-Y. 1936, გვ. 50—54.

¹¹ ფრონტის მიხედვით ადამიანის სქესობრივ ლტოლვის აზრს აძლევს მისი დამიკაიდგებულება ბავშვობაში მიღებულ შეაბეჭიდებასთან, მაგრამ თვით ამ შეაბეჭიდებას დიდი შნიშვნელობა იმიტომ ეძლევა, რომ ფრონტით გაზევიადგებულია ლიბიდოს როლი ადამიანის ცხოვრებას. ამდენად იგი ვერ ღწევს თავს ბიოლოგიზმს. ფრონტი ყურადღებას არ აქვევს იმ ფართო მნიშვნელობას, რასაც სქესობრივი ლტოლვა იძებს: ადამიანის სწრაფვა თვისი პიროვნელი ლტოლების ალიაზებისაკენ (ამ მხრივ ანალიზში სქესობრივი სივარულის მნიშვნელობას სარტრი. იხ. Being and Nothingness, გვ. 365 და შემდეგ).

უნდა, ფრთილი მართალია იმაში, რომ ადამიანი ბედნიერებას ესწრავთის, მაგრამ მთავრია, როგორ გავიგებთ ადამიანის უმაღლეს ბედნიერებას და რაში დავინახავთ მის ძირითად მოთხოვნილებებსა და ინტერესებს, მისწრაფებებს. მარქსიზმი ამ მოთხოვნილებებსა და მოღვაწეობაში გულისხმობს საარჩეო შოთხოვნილებებს, ცოცხალი ორგანიზმის მეტ თავისი თავის განმტკიცების შოთხოვნილებას, აგრეთვე — მისწრაფებას შემოქმედებისაკენ, ობიექტურა ლირებულების ქმნადობისაკენ, სხვა აღამიანთან საზოგადოების სახით გაერთიანებისაკენ.

ადამიანთა მისწრაფების ერთ-ერთ ასპექტს შეადგენს სქესობრივი ურთიერთობის მოთხოვნილება, მაგრამ იგი არ არის ერთადერთი და ყოვლის განმაზლერები. აქედან გასაგები ხდება, რომ მარქსისტმისათვის განსხვავებული ხსიათისა ადამიანისა და სოციალური გარემოს ურთიერთობაა: გარემოს მოთხოვნების გაზიარება ადამიანის შეჩივ არ წარმოადგენს მხოლოდ იძულებას, შეოღოდ გენდერისტების შეზღუდვას, როგორც ფრონტი ფიქრობს, არამედ იგი ადამიანის შინაგანი მისწრაფებაა. ადამიანის მოქმედებას კანსაზღვრებების მთლიანი პიროვნება, რომელსაც რთული სტრუქტურა აქვს. პიროვნების ფრონტის ისეულებული ანალიზის ზოგიერთი მომენტი არ არის ხელალებით უარსაყოფა, მაგრამ მიუღებელია პიროვნების გახლება წმინდა ბიოლოგიურ ინსტრუქტებად და სოციალური აკრძალუებით აღჭურვილ „ზე-მედ“.

ფრონდი ცდილობს გაიაზროს კაცობრიობის კულტურის განვითარება ფსიქონანალიზის თეორიის ზოგადი პრინციპების საფუძველზე. კულტურის სხვადასხვა ფენომენთა კვლევისას, ხელოვნებისა და მისი წარმოშობის პრობლემასაც ეხება. ფრონდი განიხილავს კაცობრიობის ისტორიის, რელიგიისა და ხელოვნების წარმოშობის თავდაპირევლ ეტაპებს, რათა მათში ფსიქოანალიზის მიერ დაღვნილი მექანიზმის მოქმედება დაადასტუროს. კაცობრიობის განვითარებისა და კულტურის ფენომენების, მათ შორის ხელოვნების წარმოშობის საყითხოების შესახებ ფრონდის ერთ ზოგადი პასუხი აქვს: კაცობრიობამ თავისი ჩამოყალიბების დასაწყისში ჩაიღინა. დანაშაული და მთელი მისი შემდგომი ცხოვრება სწორედ ამ დანაშაულის შეგნებისა და მისი არა თუ მონაცენების, არამედ ხელახლი ჩადენის გაუცნობირებელი სურვილის ისტორიაა; ე. ი. ფრონდის თანახმად, კაცობრიობამ თავისი ცხოვრების დასაწყისში მიიღო ტრავმა, რომელიც დაღს ასეამს მთელ მის შემდგომ განვითარებას.

ფრონიდი შემდევნაირად ახასიათებს კაცობრიობის განვითარებას¹²: ისტორიულ ერამდე პარტელყუთვილი აღმანინი ცხოვრობდა პატარა ჭოგებად. თითოეულ თემს წინამძღვრად ჰყავდა ძლიერი მამაკაცი. საგარაუდოა, რომ ეს ჯერ კიდევ კარგად განვითარებული მეტყველების ჩილოყალიბებამდე ხდებოდა. შემდგომ, ძალმომრექიბის გზით ტომის მამა და გამგებელი ხდებოდა ძლიერი მამაკაცი და ხელო იგდებდა სრულიად შეუზღუდველ უფლებებს. ყოველი ქალი, — როგორც საკუთრი ტომის წარმომადგენელი, ასევე სხვა ტომიდან მოტაცებული, — მის სრულ საკუთრებას წარმოადგენდა. მძიმე იყო გაფაშევილის ხევდრი: თუ მამას დააკვებდა რამეში, მას კლავდენ, ასაკურისებდნენ ან ტომიდან დევნიდნენ. განდევნილები იძულებული ხდებოდნენ ეცხოვრათ პატარა თემებად და ცოლები ყაჩაობის გზით მოეპოვებიათ.

¹² Freud S., G. W. Bd. 16, London, 186—190.

გამონაცლის წარმოადგენლენ დედის სიყვარულით დაცული შეტრონი ვაჟი-შვილები, რომლებიც ცვლილენ მასას სიკვდილის შემდეგ. ფრინიდის აზრით, ამ ფაქტების არსებობას აღასტურებენ ქველი ზოაპები და ლეგნდები.

ადამიანთა განვითარების შემდეგ ეტაპზე გადაიდგა გადამწყვეტი ნაიძიგი პირები სოციალური ორგანიზაციის შესაცვლელად. განვითარების და თემურ დარჩენილი ძეგლი (ვაჟიშვილები) გაერთიანდნენ, სძლიერ მამას და, იმ დროის წესის მიხედვით, ცოცხლად შეკამას იგი. ეს კანიბალიზმი, რომელიც ფრონტის მიხედვით ეკვმიურანელია, ძალიან დიდას გრძელდებოდა. ბავშვებსა და თანამედროვე პრიმიტულ ადამიანებს ფრონტი პირველყოფილი ადამიანის ანალოგიურ განცდებს მიწვრს. მათაც, პირველყოფილი ადამიანების მსგავსად ეშინიათ მამის, სძლილ ის, მაგრამ, პავე დროს, მასთან გაიგვების სურვილი ამორჩავებთ. კანიბალური აქტი წწორედ ამ გაიგვების სურვილის გამოხატულება იყო. აქ უნდა აღინიშვნოს ერთი გარემოება: რა თქმა უნდა, ადამიანთა ცხოვრებაში სექსუალური მომენტის გაუთვალისწინებლობა შეცდომა იქნებოდა, მაგრამ ყველაფრის მხოლოდ მასზე დაყვანა ასევე დიდი შეცდომა. ზ. ფრონტი საზოგადოების განვითარების ეტაპებს ისე აღწერს, თითქოს ადამიანთა ქცევას მხოლოდ სექსუალური ლტოლვები განპირობებენ. ფრონტი ერთ ადგილს აღინიშვნას, რომ მამის ყველობის შემდეგ, დიდი დროის განვილობაში, მათა შორის იყო დავა მემკვიდრეობის განწილების თაობაზე. მაგრამ „მექვიდრეობის“ განწილება მხოლოდ ქალთა განწილებით, როგორც ამას თველიდა ფრონტი, ხომ არ შემოიტარებოდა? სავარაუდო, რომ მამის ყველულ მემკვიდრეობაში შემოღილდა აგრეთვე სხვა რამ, ნადირობითა და სხვა თემიდან მითვისებული. ბუნებრივია, რომ ადამიანებს არსებობისათვის სკირდებოდათ საზრდო, ხოლო ამის მოპოვება შეიძლებოდა მოტაცებით, ნადირობით, თევზაობით და სხვა. ფრონტი არც იმას განვარტავს, თუ ჩისთვის უნდა ყოფილიყო ძლიერი მმაჯერი თემის წინამდებარი, ყოველ შემთხვევაში — არა მარტო იმისათვის, რომ ის ქალთა სქესის ხელშეუხებელი მეუზი ყოფილიყო, არამედ იმიტომაც, რომ, ერთი მხრივ, მას შეეძლო დაემორჩილებინა, ხოლო, მეორე მხრივ, დაეცვა თავისი თემი, გაძლიერებოდა ნადირის და მოეპოვებინა საზრდო; ამისათვის კი საჭირო იყო, მას ეზრუნვა იარაღის გაუმჯობესებაზე, სანვარების დაგროვებაზე და ა. შ. ყოველივე ამას კი მიუყაროთ წარმოებითი შრომის გადამწყვეტი მნიშვნელობის ღიარებამდე.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშვნავდნენ, რომ „ადამიანი უცველია განვასხვაოთ ცხოველისაგან, ცნობიერებით, რელიგიით, საერთოდ რითაც გნებავთ. თვით ისინი ცხოველისაგან თავისი თავის განსხვავების იწყებენ, როგორც კი ხელს ჰყიდებენ თავით საარსებო საშუალებათა წარმოებას“¹³. ზ. ფრონტის მოძღვრებაში კი შრომას სრულიად თვისებური აღილი უჭირავს. ის აღნიშვნას: სულ უფრო მეტი სიცადით მეღანდება ვაკის მიწრაფება, დაიკავოს ღმერთი-მამის ადგილი. მიწათმოქმედების წარმოშობასთან ერთად ვაკის მნიშვნელობა პატრიარქალურ ჯახში იზრდება. ვაკი ადლევს თავს იმის ნებას, რომ ახლებური გმოვლენა მისცეს საკუთარ ინცესტუოზურ ლიბიდოს, რომელიც თავის სიმბოლურ გამოხატულებას ჰპოვებს დედა-მიწის

¹³ ଜ. ମାର୍କ୍ସିଂ ଦା ଟ. ଏନ୍‌ଡେଲ୍‌ସି, “ଗ୍ରେଟର୍‌ଭାରତରେ ପଦ୍ଧତିକାଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତିରେ ପାଇଲାନ୍‌ଦିଲାନ୍” 1948, ଅନ୍ତଃ, ୩୩, ୧୬.

დაშუშავებაში¹⁴. ქედან კი, ცხადია, ფრონტისათვეს შრომა წარმოადგენს ლიბიდო ენერგიის სუბლიმაციას.

საზოგადოების განხილვის დროს შრომის მიშვნელობის შეუფასებლობის გამო ფრონტი მატრირქატის წარმოშობის მიზეზად იმას თვლის, რომ აუცილებელი ხდება „მამის განთავისუფლებული ადგილის“ დავავება. სხვა მიზეზს ფრონტი ვერ ხედავს. ის არ ითვალისწინებს იმ მნიშვნელობას, რომელიც ქალა მოიპოვა მიწათმოქმედების განვითარებასთან დაკავშირებით და რაც მატრირქატის წარმოშობის ფაქტორს წარმოადგენდა.

ზ. ფრონტი „ტოტემსა და ტაბუში“ დაწვრილებით ახილავს ინცესტის — სისხლის აღრევის — ტაბუს. ტაბუს ცნებაში იგულისხმება ისეთი რამ, რაც წმინდა და საშიში, ამავე დროს კი აქრძალულია და შეზღუდვაში. ტაბუ შეიძლება იყოს პიროვნება, ადგილი, ნივთი, — ყოველივე ის, რაც ამ თავისებურებათა მატარებელია. ინცესტის ტაბუს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ფრონტის სისტემში. ინცესტის ტაბუს შინაარსი ფრონტისათვეს ნიშნავს მამის იდეალის უარყოფას და დისა და დედის დაუფლების აქრძალვას. რათა არ გამეორებულიყო მკვლელობა მამისა, რომელსაც ხელშეუხებელი უზღვებები ჰქონდა ყველა ქალზე, ძმები იძულებული იყვნენ გარკვეულ შეთანხმებამდე მისულიყვნენ და ყველაზე მნიშვნელოვანი მოთხოვნა იყო სწარედ ინცესტის ტაბუ¹⁵. მივყვეთ ფრონტის მსჯელობას. მამის მკვლელობის დანაშაულით გამოწვეული შიშის გამო გამოიძენა ცხოველი, როგორც მამის შემცველი, იგი აღიარეს ხელშეუხებლად და ტომის მფარველად. ინიშნებოდა გარკვეული დღე, როდესაც ამ ცხოველს კლავდინენ და ჰამძინენ. ეს დღე იქცა ზეიმის დღედ. ფრონტი აღნიშნავს, რომ ტოტემიზმში მამის შემცველების თავკანისუება და ტოტემური ცერემონიალი, — რომლის შინაარსი შეიცავს მიცვალებულის ხსოვნის აღნიშნან და, ამავე დროს, აქრძალვას, — სრული ამბივალენციაა. რაც უფლებას გვაძლევს, ტოტემიზმი ჩავთავლოთ რელიგიის პირველ ფორმად კაცობრიობის ისტორიაში. ფრონტი დასკვნის, რომ მამის კომპლექსის ამბივალენტურობა გადატანილია რელიგიის შემდგომ ფორმებშიც, ოღონდ ტოტემიზმი არ არის მონაინებისა და შენდობის რელიგია, არამედ მამაზე გამარჯვების გახსნება და განმეორება. რელიგიის შემდგომი განვითარება მიმდინარეობს კაცობრიობის ისტორიის კულტურული პროგრესის პარალელურად. ტოტემიზმი არ არის მონაინებისა და შენდობის რელიგია, არამედ მამაზე გამარჯვების გახსნება და განმეორება. რელიგიის შემდგომი განვითარება მიმდინარეობს კაცობრიობის ისტორიის კულტურული პროგრესის პარალელურად. ტოტემიზმს ცვლის ანიმიზმი, როდესაც ხდება არა მარტო ცხოველებისა და მცენრეების, არამედ უსულო საგნების გასულიერებაც. ცხოველების ადგილს იკავებენ ღმერთკაცები, რომელთა წარმოქმნაც გარდაცვლილთა გაღმერთების შედეგია. ანიმიზმის კვალდაკვალ იქმნება მკითხვაბა და მაგა: მათი მიზანია ბუნების ძალების დამორჩილება და, რაღაც რეალურად ეს შეტემსწილად შეუძლებელია, აუცილებელი ხდება მიმართვა ირეალური ძალებისადმი.

ზ. ფრონტი თავისი ფსიქოანალიზტური სქემის მიხედვით განიხილავს აგრეთვე მონოთეისტურ რელიგიებს: იუდაიზმა და ქრისტიანობას. იუდაიზმის განხილვისას ფრონტი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მოსეს მოკელია განმეორდა მამის მკვლელობის მძიმე ცოდვა. ქრისტიანული რელიგია მამის მკვლელობის

¹⁴ Фрейд З., Тотем и табу, вып. IV, гл. 161.

¹⁵ Фрейд З., დასახ. ნაშრომა, гл. 18.

ახალი სახეა. მამის წინაშე შვილთა მიერ ჩადენილი დანაშაულის გმოსასყიდვად საჭირო იყო მონახულიყო შვილი-მსხვერპლი, რათა მას თავის თავზე აეღო ეს დიდი დანაშაული. ეს მისია დაეკისრა ქრისტეს. ზ. ფრონტის მიაჩნია, რომ ქრისტიანული რელიგია გულაბდილად ოლიარებს პირველად ცოდვას და მისი გამოსყიდვის საშუალებად თვლის ქრისტეს ანუ შვილის სიცოცხლის შეწირვას. შვილი-მსხვერპლი. მამის გვერდით ხდება ღმერთი და ეს ნიშნავს ძეველი ტოტემური ტრაპეზის ახლებურ ინტერპრეტაციას. მაგრამ დანაშაულის შეჯების გრძნობა ადამიანში, ფრონტის აზრით, იმდენად ძლიერია, რომ მას რელიგია ვერ ამჟამიდებს, ეს საბედისწერო გრძნობა გასდევს ადამიანთა მოულ მოღვწეობას და თავისებურ გამოხატულებას პლოვებს ხელოვნებაში.

როგორც ვხედათ, ფრონტი ყველა რელიგიურ ფრძნობის ასებითად მამის მკვლელობის პირველადი ცოდვითა და მის საფუძველზე განვითარებული დანაშაულის შეგნებით ხსნის. მამის მკვლელობის მოტივს ფრონტითან წარმოადგენს ინცესტური მისწრაფება. ინცესტის ტაბუს დამკვიდრება კი ზღუდვას ამ მისწრაფებას. შეზღუდული სექსუალური სწრაფვა, სიმძოვნების პრინციპით რომ ხელმძღვანელობს, ცდილობს დაიყმაყოფილოს თავი და ხდება მისი სუბლიმიცია, ფრონტის მიხედვით, ეს ედება საფუძვლად კულტურის განვითარებას. ფრონტი თვლის, რომ ადამიანის მოღვაწეობის განმაპირობებელი შეზღუდული და სუბლიმირებული ლიბიდო ცდილობს დაიყმაყოფილოს თავი ამ მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროში, მაგალითად: რელიგიაში, პრომის პროცესში და სხვა, — ყველაზე მეტად ხელოვნებაში აღწევს თავის მიზანს. ფრონტი წერს: მხოლოდ ხელოვნებაში ხდება ისე, რომ სურვილით შეწევებული ადამიანი ქმნის დაკავილფილების მსგავს რაიმეს და სეთი თამაში, მხატვრული ილუზიის წყალობით. აღვიძებს აფექტს, თითქოს ეს ილუზია რეალობას წარმოადგენდეს¹⁶.

ამგვარად, ხელოვნება წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ სექსუალური ეხერგიის სუბლიმაციას. ხელოვნებისა და რელიგიის წარმოშობის ძირი კი ერთი და იგივეა, ამიტომ გარკვეული აზრით ორივე ილუზიას წარმოადგენს. ფრონტი არ ეთანხმება პრინციპს ხელოვნება — ხელოვნებისათვის: ეჭვებარეშეა, რომ ხელოვნება არ დაწყებულა როგორც ხელოვნება ხელოვნებისათვის, თავდაპირებულ ის ემსახურებოდა ტენდენციებს, რომლებიც ჩვენ დროში ძირითადად უკვე გაქრენს. ამ ტენდენციებს შორის შეძლება ვივარაუდოთ ზოგიერთი მაგიური მიზანი¹⁷. ფრონტის თვალსაზრისს, ხელოვნების როგორც სექსუალური ენერგიის სუბლიმაციის შესახებ ნათელყოფს შითოლოგიის ფრონტისეული განხილვა. ფრონტი აღნიშვნას, რომ მითში გვხვდება „დანაშაულის შეგნების“. მოტივის სხვადასხვა ვარიაცია. მითის განვითარება თან სცენებს რელიგიის განვითარებას, ფრონტი აღნიშვნას, რომ მითში ღმერთი ხშირად გვევლინება ცხოველის სახით, რის გამოც სავარაულა, რომ ღმერთი თვით წარმოადგენს ცხოველ-ტოტემს. მითოლოგიაში ერთი ღმერთის გამარჯვება მეორეზე ფრონტისათვის წარმოადგენს ერთი რელიგიური სისტემის მეორეთი შეცვლის პროცესს. მითამოქმედების განვითარებასთან ერთად ჩნდებიან ახალი ღმერთები, ჩნდება ღვთაებათა ახალი სახეები: აღონისი, ატისი, ფამუსი და სხვა, რომლებშიც კიდევ უფრო აშერად არის გამოვლენილა

16 ფრეიდ ზ., დასახ. ნაშრ., გვ. 101.

17 იქვე.

инცе॑с труса́ да ма॒мис мкъвле॑лоби॑с монти́вэбди॑с монти́вэбди॑с ხედа́с ფრо॑нди॑с თიდიპო॑სის митши॑. რომლი॑с შინაარს იგი შემდევნაირად გადმოგცემს: ორაკული॑саგან გაფრთხილებულმა თიდიპო॑სმა იცი॑ს სკუთარი ბედისწერა, რომ იქნება მამი॑ს მკვლელი და დედი॑ს მეუღლე. ის ყველანაირად ცდილობს აიცდინოს თავიდან ესოდენ დიდი დანაშაული, მაგრამ ბედისწერა გარდუვალია და იგი უნდაურად თავს დატყდა. ზ. ფრო॑нди॑с აღნიშნავს, რომ ამ მითში ადამიანის თითქოს მოხსნილი აქვს მორალური ასუხისმგებლობა და ის ეკისრება ღმერთებს, რომლებც ზემოქმედებენ ადამიანებზე და მათ და-ნაშაულს ჩადენინებენ, მაგრამ თიდიპო॑სის ტრაგედიას უფრო რთული და ღრმა შინაარსი აქვს. თიდიპო॑სის მითზე დამყარებულ სოფოკლეს ტრაგე-დიაში ფრო॑нди॑სი თანახმად, ყველა სიძნელეს სპობს ღვთისმოშიში მოხერხე-ბულობა, რომელიც ამტკიცებს, რომ უმაღლესი ზნეობრიობაა დამორჩილება ღმერთების ნებისაღმი მაშინაც კი, როდესაც ისინი დანაშაულს ჩადიან. ეს მოხალი, ფრო॑нди॑ს აზრით არ ჩაითვლება პიესის ლირუბად და არ ახდენს შაყურებელზე არავითარ ზეგავლენას: მაყურებელს ანტერესებს არა მოხა-ლი, არამედ — თქმულების დაფარული აზრი და შინაარსი. მაყურებლის რეაქ-ცია ტრაგედიზზე, ფიქრობს ფრო॑нди॑ს, თავისებურია. ის იმგვარად რეაგირებს, თითქოს თვითანალიზის საშუალებით თავის თავში აღმოაჩინა თიდიპო॑სის კომ-პლექსი, თითქოს მან ამხილა ღმერთების ნება და ორაკულის წინაარმეტყვე-ლება როგორც საკუთარი არაცნობიერების შენიბბული იდეალიზაცია. მაყუ-რებელი თითქოსდა ისტენებს თავის სურვილს — მოიშოროს მამა და აეციოს დედა თავის ცოლად და ამით ღრმად აღშეფოთხებულია. ფრო॑нди॑სის ვაკებით, პოეტის აზრი ასეთია: შენ ტყუილად ეწინააღმდეგები საკუთარ პასუხისმგებ-ლობას და ტყუილად გვარწმუნებ, რომ ებრძოდი ამ დანაშაულებრივ გან-ზრახებს; შენ მითნაც დამნაშავე ხარ, რადგან კერ შესქელ ამ განზრახვათა მოსპობა, რომლებიც შეწი არაცნობიერად ჩეხებიან. ამაში, ვანაგრძობს ფრო॑нди॑დი დიდი ფსიქოლოგიური სიმართლე. მაშინაც კი, როდესაც ადამიანი გამოდევნის თავის დანაშაულებრივ ზრახვებს არაცნობიერში, ის მანც იძუ-ლებულია, იგრძნოს ეს პასუხისმგებლობა როგორც მისთვის უცნობი მიზეზით გამოწვეული დანაშაულის გრძნობა¹⁸.

ფრო॑нди॑ს თიდიპო॑სის მითის ანალიზი დასჭირდა იმის დასამტკიცებლად, რომ ეს ინცე॑სტური სურვილები უნივერსალურია და დამახსიათებელია ყვე-ლა ადამიანისათვის, და რომ ყოველ ჩვენთაგანს მოუხდება საკუთარ თავში ამ სურვილების დათრგუნვა. იგი თვლის, რომ სისხლის ალრევა დედასთან აჩის თიდიპო॑სის ერთი დანაშაული, მამის მკვლელობა — მეორე, ხოლო ეს ორივე დანაშაული იკრძალული იყო პირელადი სოციალური ინსტიტუტით — პირ-ველყოფილი ტოტებიშით. ეს ორივე დანაშაული ფრო॑нди॑სისთვის წარმოადგენს ადამიანის სილრმეში მოქმედ ფაქტორს, რომელიც მუდმივ და ძლიერ ზეგავ-ლენას ახდენს მის მოქმედებაზე.

არსებობს ცდა ფსიქოანალიზის საფუძველზე იმ მითების ახსნისა, რომ-ლებიც გმირთა დაბადებისა და ბავშვობას ეხებან. ფრო॑нди॑დი აღნიშნავს, რომ ო. რანქემა მისი უშუალო მითითებით 1909 წელს გამოაქვეყნა სტატია: „გმი-რის დაბადების მითით“. სტატიაში ნათევამია, რომ უძველესი დროიდან ყველა კულტურული ხალხი თავიანთ გმირებს, ლეგენდარულ მეფებსა და თავადებს,



რელიგიის, ღიანასტიისა და სახელმწიფოს შემქმნელებს — ხალხურ ლექსებსა და ლეგენდებში განალიდებდა...

ხელოვნების წარმოშობის ფრთიღისეული გავება ფსიქანალიზის ზოგადი კონცეფციის კონკრეტული გამოყენებაა და ბუნებრივაა, რომ შეიცავს ყველა იმ ნაკლს, რომელსაც მისი ზოგადი თეორია შეიცავდა. ფრთიღის მოძღვრების სუსტი მხარეები ხელოვნების წარმოშობის ინტერპრეტაციის დროს კიდევ უფრო აშკარა ხდება, კერძოდ ის, რომ ფრთიღი ფსიქოლოგიზმს ვერ სცილდება. მართალია, ფსიქონალიზმურ თვალსაზრისში ჩანს ფსიქოლოგიზმისაგან თავის დაღწევის ტენდენციაც, მაგრამ იმის გამო, რომ ფრთიღისეულის აღამიანის კონცეფციის შემუშავებისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აღამიანის ფსიქოლოგიურ ასპექტს მიენიჭა, ფსიქოლოგიზმი დაუძლეველი აღმოჩნდა. ფსიქოლოგიზმის დაძლევის ცდის წარუმატებლობა ჩანს ფრთიღის ძირითად დებულებებში ხელოვნების შესახებ. ფრთიღის არ გამოჰყავს ხელოვება უშუალოდ ადამიანის ლროლვებიდან. როგორც ითქვა, ხელოვნების წარმოშობას ფრთიღის მიხედვით განაპირობებს კონფლიქტი ადამიანის ლტოლვებსა და საზოგადოებრივ კურალვათა შორის. ხელოვნება არ არის თავმშენება ან მიბაძვისადმი სწრაფვის შედეგი და მისი წარმოშობა უცილებლობით იყო გამოწვეული. ფრთიღის ცდა დასაბუთებინა ხელოვნების წარმოშობის აუცილებლობა გამართლებულია: ხელოვნების წარმოშობის გაგების პირები პირობაა მისი ფუნქციის გარევება. ამის გარეშე ხელოვნების გენზისი, თუნდაც შრომასთან, წარმოებასთან კავშირში მისი განხილვითაც, გაუგებარი იქნება¹⁹. ის, რომ მარქსა სინამდვილის მხატვრული შემოქმედება მიიჩნა სინამდვილის ათვისების ერთ-ერთ ფორმად პრაქტიკულ-რეალური ათვისების პარალელურად, უმცველად მიუთითებს ხელოვნების აუცილებლობაზე, იმაზე, რომ ადამიანს არ აკმაყოფილებს სინამდვილის მხოლოდ რეალურ-პრაქტიკული ათვისება. მაგრამ ფრთიღი ხელოვნების წარმოშობის საჭიროება საბოლოოდ ისევ ინდივიდის ინსტინქტების დაკმაყოფილების აუცილებლობით არის დასაბუთებული. ამდენად ფრთიღის კონცეფცია აშკარად ფსიქოლოგისტურია, ცალმხრივი და ყალბია. ამ კონცეფციის სიყალე უფრო აშკარაა, როდესაც ჩაუკვირდებით იმას, რომ ფრთიღი ხელოვნებას აკისრებს ლტოლვათა სუბლიმირებული დაკმაყოფილების ფუნქციას. ფრთიღის ამ დებულებაში შეიძლება დავინახოთ მითითება იმაზე, რომ სინამდვილის მხატვრული ათვისება წარმოსახვის სფეროში ხორციელდება, მავრამ ფრთიღისათვის ადამიანის ფანტაზია მხოლოდ რეალურად განუხორციელდება ლტოლვათა დაკმაყოფილება. ფანტაზია მისთვის სინამდვილის ანარეკლი და არა მისი გარდაქმნის, მისი შექმნის საშუალება.

ფრთიღის ფსიქონალიზმურ თეორიასა და ხელოვნების წარმოშობის საკითხის გარევევისას, აგრეთვე კერძო მითოლოგიის ანალიზის დროს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ბუნებისა და კულტურის დაპირისპირებას. უნდა ითქვას, რომ მითის ასახსნელად ბუნებისა და კულტურის დაპირისპირების გამოვლენას, რასაც თანამედროვე სტრუქტურული ანთროპოლოგია მიმართავს, ფრთიღი მისცა სტრუქტურული, მაგრამ თანამედროვე ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში იმასცა აღნიშნავენ, რომ ეს დაპირისპირება როდია პარველყოფილი აზ-

¹⁹ Адамян А., Статьи по эстетике, Ер., 1967, № 402—404.



როვნების პროდუქტების ორგანზაციის ერთადერთი პრინციპი²⁰. ინტერესს მითოლოგიისადმი ფრონტმა კიდევ ერთი მხრივ მისცა სტიმული. ფრონტი ამ-ტკიცებს, რომ ქვეცნობიერში მიმღინარე პროცესები ზედროულ ხასიათს ატა-რებენ. „იგიში“, ფრონტის მიხედვით, არაფერია ისეთი, რაც დროის იდეის შესატყვისი იქნებოდა. მითოლოგიური აზროვნებისათვის დამახასათებელია წარსულისა და აშშეოს იდენტიფიკაცია. მითის შინაარსისათვის ზედროულობის მიწერა. ფრონტის თეორიის ეს მომენტი იქცევს თ. მანის განსაკუთრებულ ყურადღებას. „მითი არის ზედროული სქემა“²¹, წერდა ის. მითოლოგიური აზ-როვნებისათვის დამახასიათებელი ეს მომენტი გამოყენებულია თ. მანის შე-მოქმედებაში, კერძოდ მის რომანში „იოსები და მისი ძმანი“, თ. მანი თვითონ შიუთითებს ფრონტის მნიშვნელობაზე ბიბლიური მითის მხატვრული გადამუ-შვებისათვის. მითოლოგიისაკენ მობრუნება და მასში ზედროული მიმართების გამოვლენის ტენდენცია ნიშანდობლივია ლიტერატურისა და კულტურის კვლევის თანამედროვე მღვმარებელისათვისაც. მარტალია, ლიტერატურში ამ მობრუნებას სხვა მიზანი აქვს, ვიდრე ეს ფრონტისათვის არის დამახასიათე-ბელი, მაგრამ ლიტერატურის კიოტიკოსები (მაგ., პ. მაიერპოფი) მანიც აღნი-შნავენ ამ ტენდენციის ნათესაობას ფრონტის მიერ ქვეცნობიერის სილმეში ზედროულ მიმართების ძიებასთან. რაც შეეხება კულტურის ისტორიის კვლევას, განსაკუთრებით კი კულტურის სტრუქტურულ შესწავლას, მას უფ-რო პირდაპირი კაშირი აქვს ფსიქოანალიზთან.

როგორც აღნიშვნეთ, ფრონტის თვალსაზრისი ხელოვნების წარმოშობის შესახებ ძირითადად ცალმხრივია. ფრონტმა აღიარა ინცესტისა და მამის-მკვლელობის გადაწყვეტი მნიშვნელობა კულტურის წარმოშობაში და მთა-ვარი ყურადღება ამ მომენტზე გადაიტანა. მისი კონცეფციაც უფრო ამ მხრივ ახდენს შაბაძეჭილებას, თუმცა ფრონტის თვალსაზრისის ამ მხარეზე უკვე მისმა მიმდევრებმა თქვეს უარი და თუ ფრონტის შეხედულებებმა მოახდი-ნეს გავლენა კულტურის ისტორიის კვლევაზე, ეს გავლენა უფრო იმაში გა-მოიხატება. რომ ფრონტის შემდეგ მკვლევარები შეეცალნენ სხვადასხვაგვა-რად აქესნათ ის ფაქტები, რომლებზე დაყრდნობითაც ფრონტი უკიდურეს დასკენებს აეთებდა. მაგალითად, ეთნოლოგები ინცესტის ფაქტს ხსნან არა რიცხვოსის კომპლექსით, არამედ პირველოფთილი ტომების მისწრაფებით უზრუნველყოფით ერთმანეთს შორის ქალების გაცვლა, რაც დამწერლობის არარსებობის პირობებში კულტურის ურთიერთგაზიარების ერთადერთი სა-შუალება იყო.

ამჩინად, ხელოვნების წარმოშობის ფრონტისტული გაგების განხილვა ადასტურებს იმას, რომ ფსიქოანალიზი უძლურია ახსნას ცნობიერების ამ ფორმის გენეზისი. ფრონტმა მიუთითა ზოგიერთი მომენტი, რასაც მნიშვნე-ლობა აქვს ხელოვნების წარმოშობის პრობლემის გადასაწყვეტად, მაგრამ ხე-ლოვნების წარმოშობის არსებითი მომენტების ახსნა ფრონტის ფსიქოან-ლიზური თეორიის პაზიციებიდან შეუძლებელი ჩანს მისი ცალმხრიობის, მისი ფსიქოლოგიისტური პრინციპების გამო.

²⁰ Мелетинский М., Клод Леви-Стросс и структурная типология мифа, Вопросы философии, 1970, № 7.

²¹ Th. Mann, Gesammelte Werke, Berlin, 1955, Bd. X, გვ. 514.

ელისაბედ როსტომაშვილი

თამაშის ესთეტიკური თმორითის პრიტიპისათვის

1. თანამედროვე ბურუჟაზიული ესთეტიკის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია თეორიათა მრავალფეროვანება. მათს რიცხვს მოექუთვნება: გამოხატვის, სიამოვნების, ილუზიისა და მოჩვენების, ფსქოანალიტიკური და სხვა თეორიები; ამ თეორიათა შორის მნიშვნელოვანი აღვილი უკავია თამაშის თეორიას, რომელიც მხატვრულ შემოქმედებას არსებითად თამაშის სახედ მიიჩნევს და *რომელიც სათავეს ი. კანტის (1724—1804) ესთეტიკური კონცეფციიდან იღებს, ხოლო შემდგომ გაღრმავებასა და განვითარებას ფ. შილერის (1759—1805), პ. სპენერის (1820—1903), კ. გროსის (1861—1946) და სხვათა შეხედულებში პოვებს.

2. თამაშის თეორია უშეალოდ უკავშირდება კანტის ზოგად-ესთეტიკურ კონცეფციას, რომელიც გაღმოცემულია მის ნაშრომში „მსჯელობის უნარის კრიტიკა“. კანტის აზრით, ესთეტიკური ანუ გემოვნების მსჯელობა არ იძლევა საგნის ობიექტურ დახსიათებას, იგი არ არის „შემეცნებითი მსჯელობა“. გემოვნების ანუ ესთეტიკური მსჯელობა ავისებებს ეძებს არა ობიექტში (როგორც საგნის შემეცნებისას), არამედ — სუბიექტში. ეს თვისებებია: სიამოვნებისა და უსიამოვნების გრანობები. ამდენად, ესთეტიკური მსჯელობის საფუძველი, მხოლოდ სუბიექტური შეიძლება იყოს. სუბიექტი, კანტის აზრით, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ივარგებს აღქმის ესთეტიკურ სუბიექტად, თუ იგი მთლიანად განთავისუფლებულია საგნისაღმი ინტერესისაგან და, თუ ასეთ ინდიფერენციულ ვითარებაში საგანი მაინც გამოიწვევს ჩვენში სიამოვნების გრანობას, სწორედ ასეთ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვექნება გემოვნების ანუ ესთეტიკურ მსჯელობასთან. ვისაც საგნის უინტერესო კვრეტა არ შეუძლია, კანტის აზრით, მოქლებული გემოვნებას და მას საგანთა და მოვლენათა ესთეტიკური თვალიაზრისით ხელვის უნარი არ შესწოვს. მსჯელობა სილამაზის შესხებ, რომელსაც ოდნავი ინტერესი შეერევა, წმინდა გემოვნების მსჯელობა აღარ იქნება!

დაინტერესებული სიამოვნებისაგან განსხვავებით, ესთეტიკური ანუ დაუინტერესებელი სიამოვნება თავისუფალია, რამდენადაც ივი არავითარ მოთხოვნილებაზე არ არის დამოკიდებული. იგი თამაშის მსგავსია, რადგან არა-ფერი აქვს საერთო ცხოვრების სერიოზულობასთან.

ადამიანის ესთეტიკური მდგომარეობა, — კანტის აზრით, — თამაშის მდგომარეობაა. კერძოდ, შემეცნების ძალთა (წარმოსახვისა და განსჯის) თვისუფა-

¹ И. Кант, Сочинения, Т. V. М., 1966. Гг. 204—205.



ლი თამაშია. შემეცნების ძალთა თავისუფალ თამაშის ექიმარება სწორედ ესთეტიკური მსჯელობის საყოველთაობა. ესთეტიკური მსჯელობის საყოველთაობა განსაზღვრულია არა საგნის ობიექტური თვისებებით, არა საგნის ცნებით, არამედ — შემეცნების ძალთა თავისუფალი თამაში შით. ე. ი. განსაზღვრულია არა ობიექტური, არამედ სუბიექტური ფაქტორით.

წმინდა მოთამაშე ჭერეტა, — კანტის აზრით, — სრულიად დამოუკიდებელია მისი ობიექტის ემპირიული სინამდვილისაგან, საგნებისაგან. ამრიგად, ესთეტიკური ტკბობა არ არის განსაზღვრული არც საგანთა ობიექტური არსებობით, არც საგნის ლოგიკური ცნებით (ცეშმარიტებით), არც მისი ეთიკური ან უტილიტარული მნიშვნელობით. ესთეტიკური მსჯელობის საფუძველი შეიძლება იყოს მხოლოდ წარმოსახვისა და განსხის თავისუფალი თამაშის სულიერი მდგომრიგობა.

ყოველგვარი ინტერესისაგან განთავისუფლებული ჭვრეტა მიეკუთვნება არა თვით საგანს, არამედ საგნის წარმოდგენას. მოთამაშე ჭვრეტა ეხება არა ცდაში მოცუმულ წარმოდგენათა შინაარსს, არამედ — წარმოდგენის ნის ფორმას. წმინდა მჭვრეტელობის საგანი ფორმა; მშვინერი სწორედ ისაა, რაც ჩვენ მოგვწონს წმინდა მჭვრეტელობის გზით, — დაასევნის კანტი.

კანტთან ურთიერთს უპირისპირდება თამაში და შრომა, ხელოვნება და ხელობა. ხელოვნება თავისუფალია, ხელობა კი დაქირავებული ხელოვნებაა; პირველი შესაძლებელია, როგორც თამაში, ე. ი. თავისთავად სასიამოვნო საქმიანობა. შრომა მაცდუნებელია თავისი შედეგების მიხედვით და შესაძლებელია აუცილებელი იყოს ვინძვესათვის მხოლოდ იძულებით.

კანტის მოძღვრება ესთეტიკური თავისუფლებისა და ესთეტიკური თამაშის შესახებ შემდგომ განვითარა ფ. შილერის თავის ნაშრომში — „წერილები ადამიანის ესთეტიკური აღზრდის შესახებ“. იგი წერდა, რომ მისი მტკიცებანი ძირითადად კანტისულ პრინციპებს ემყარებიან².

როგორიც იყო შილერის ესთეტიკის ის ძირითადი (კანტიანური) პრინციპები, რომლებსაც ემყარებოდა მისი თამაშის თეორია?

ა) შემოქმედებითი და თეორიული მოღვაწეობის შედეგები განისაზღვრება არა შემოქმედებისა და კვლევის მასალით, არამედ კვლევის მეთოდით და ჩვენი კვლევის უნარის მიერ დადგენილი საზღვრებით. როგორც ვხედავთ, სიმძიმის ცენტრი ესთეტიკური საგნის კვლევიდან ამ საგნის ცნობიერებაზეა გადატანილი. თვით საგანი ამ ცნობიერების ფორმებით არის განსაზღვრული.

ბ) ხელოვნება ან მხატვრული შემოქმედება არსებითად მხოლოდ გაფორმების მოღვაწეობაა, მხოლოდ ფორმის შემოქმედებაა. „ჭეშმარიტად ესთეტიკურ თავისუფლებას მხოლოდ ფორმისაგან შეიძლება — მოველოდეთ... ისტატის ხელოვნების ნამდვილი საიდუმლოება იმაში მდვომარეობს; რომ ფორმით მოსპოს შინაარსი“.

გ) აუცილებელია მკვეთრად გამოეყოს და განსხვავდეს ხელოვნება როგორც მხატვრული გაფორმების შემოქმედება — შემეცნება განვითარებულია, როგორც ადამიანის ვანსაუზრებული მოღვაწეობა. იგი ადამიანის უცელა შემოქმედებით ძალთა და უნართა შეთანხმებული მოქმედებაა. თამაში უპირისპირდება ადამიანის უტი-



ლიტერატულ მოქმედებას, რომელიც იძულებით არის ნაკარგევი, და ამის გამო ცალმხრივ ხსიათს ატარებს. უტილიტარული მოქმედებისაგან განსხვავებით, თამაში ადამიანის შემოქმედებით ძალთა თავის უფალი მოქმედება ა, რომელიც „არ შეიცავს თავისში არც შინაგან და არც გარეგან იპულება“:

თამაშის შედეგად წარმოქმნილი პროდუქტი „მოჩვენებითობაა“, ჩვენებაა (Schein), რომელიც არც რეალური ცხოვრების უშუალო სავანია, და არც წარმოსახვის წმინდა ოცნება; იგი იდეალურია ცხოვრებასთან შიმართებაში და რეალურია წმინდა წარმოსახვის პროდუქტთან შედარებით. მოჩვენებითობა „ესთეტიკურია“ იმიტომ, რომ მას პრეტენზია არა აქვს რეალურობაზე და დამოუკიდებელ ხსიათს ატარებს; იგი არც მონაგონია და არც — სინამდვილე.

ესთეტიკური მოჩვენების, ჩვენების ცნება — თამაშის ცნებასთან ერთად — სელოვნების სპეციფიკურობის გამომხატველია. ხელოვნება როგორც შემოქმედება, — რომელიც ცხოვრების მხატვრულ სახეებს წარმოქმნის, — თამაშის სფეროა; ხელოვნება — როგორც თამაშის გზით შექმნილი სახეთა ერთობლიობა — მოჩვენების სფეროა. ამრიგად, ესთეტიკური თამაშისა და მოჩვენების ცნებები შილერის ესთეტიკური თეორიის ძირითადი ცნებებია.

სილამაზე — სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, შილერის აზრით, — ესთეტიკური თამაშის გამომზევე მიზეზს, ობიექტს წარმოადგენს. სილამაზე იდამიანის არსების დასრულებაა, მისი სრულყოფაა. ჰერმანიტი იდამიანური ბუნების არსებობა ამავე დროს სილამაზის არსებობასაც გულისხმობს.

სილამაზე და, ამდენად, ხელოვნების სახეც (რომელიც სილამაზის გამომულავნების პირობას წარმოადგენს) გრძნობადისა და ზეგრძნობადის ერთიანობაა. იგი ფორმაც არის და ცხოვრებაც: „ფორმაა, რადგან ჩვენ მას ვკვრეტო, მაგრამ ამავე დროს იგი ცხოვრებაც არის, რადგან ჩვენ მას ვგრძნობთ“³. შილერის აზრით, ხელოვნება არის მჭერეტელობისა და პასიურობის გადალახვის გზა. იგი ანთავისუფლებს აღმიანში მიძინებულ ქმედით ძალებს.

ამრიგად, მსატვრული სახე როგორც „მოჩვენებითობა“ უკავშირდება, ერთის მხრივ, გრძნობა და დამოუკიდებელი მეორეს მხრივ, იდეალური სფეროს. შილერი არ აიგივებს სახეს არც უშუალოდ მგრძნობელობასთან და არც უშუალოდ აზროვნებასთან. მხატვრული სახე ანუ ესთეტიკური მოჩვენების სახე რეალობის პასიურ რეპროდუქციას არ წარმოადგენს. ესთეტიკური თამაში, რომელიც ესთეტიკურ მოჩვენებას წარმოქმნის, პასიური, მჭერეტელობითი მდგომარეობა კი არ არის, არამედ აღამიანის აქტიური შემოქმედება ა.

3. თამაში როგორც აღამიანის ქცევის გარკვეული ფორმა ფსიქოლოგიის შესწავლის ობიექტია, რის გამოც თამაშის შესახებ მოძღვრებას ვხვდებით ფსიქოლოგებთან. ამიტომ შემთხვევითი არ არის ის გაჩერება, რომ კანტ-შილერის თამაშის ესთეტიკური თეორია ჰერბერტ სპენსერმა და კარლ გროსმა შემდგომ განავითარეს იმ თავისებურებით, რომ ამ მოაზროვნებთან თამაშის ესთეტიკური თეორია უშუალოდ უკავშირდება ხელოვნების წარმოშობის საკითხს და თამაშის ფსიქოლოგიურ თეორიას.

შილერთან თამაშის ცნებას ფილოსოფიურ-ესთეტიკური აზრი ჰქონდა, სპენსერმა კი იგი განმარტა როგორც ფსიქოფიზიოლოგური (და ზოგჯერ წმინ-

³ Φ. Шиллер, Собр. соч., вж. 341.

3. „მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1971, № 3



და ფიზიოლოგიური) ქმედება, რომელიც როგორც ცხოველისათვის, ასევე ადამიანისათვის ერთნაირად არის დამახასიათებელი. ხელოვნების წყაროს სწორედ ასე გაგებული თამაში წარმოადგენს. მხატვრული შემოქმედება ესთეტიკური სიამოვნების მიღების მოთხოვნილებიდან წარმოიქმნება და ეს თვით ადამიანის ბუნებაშია მოცემული.

თამაშია და ესთეტიკურ ქმედებას, — სპენსერის აზრით, — საერთო ნიშანი გააჩნია. როგორც ერთი, ასევე მეორე უშუალოდ არ მონაშილეობს ცხოვრების სპეირბოროტო საქმიანობაში. ხელს არ უწყობს ცხოვრებისეულ პროცესებს; ე. ი. თამაში და ესთეტიკური ქმედება არავითარ უტილიტარულ მიზნებს არ ისახავენ. თამაშიცა და ხელოვნებაც ცხოვრებისეულ მოქმედებებს (ისეთებს, რომელთა საფუძველზეც ხდება არსებობის შენარჩუნება) არსებია თად ემიჯნებიან. თამაშისა და ხელოვნების უახლოესი მიზნები მათი ერთად ერთო მიზნებია, მათ არაფრი აქვთ საერთო საბოლოო სარგებლიანობასთან; ამასთანავე, თამაშიცა და ხელოვნებაც განცალკევებული არიან აუცილებლობის სფეროდან, ისინი თავისუფლების სფეროს მჟევუთვნებიან; ეს გარემოება თამაშია და ხელოვნებას ერთ კატეგორიაში აერთიანებს.

ცხოვრებისეული მოქმედებების შემთხვევაში კმაყოფილება რეზულტატის მიღწევით არის გამოწვევული, ხოლო თამაშისა და ხელოვნების შემთხვევაში კმაყოფილება პროცესუალური ხასიათისაა. სა ი დ ა ნ ი ღ ე ბ ს ს ა თ ა ვ ე ს თ ა მ ა შ ი ს ი მ პ უ ლ ს ი, იმპულსი იმ მოქმედებისა, რომელიც არავითარ უტილიტარულ მოღვაწეობას არ იწვევს? როგორ იყო შესაძლებელი ასეთი უმიზნო მოქმედების წარმოშობა? სპენსერი, ამ საკითხის განხილვისას ჩერდება იმ თავისებურებაზე, რაც ამ მიმართულებით დაბალ და მაღალ საფეხურებზე მდგომარეობს ახასიათებთ.

განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფ ორგანიზმთა მთელი ძალები სიცოცხლისეულ მოქმედებათა შესრულებაზე იხსარება. ასეთია: საკეთი ძებნა, მტრებისაგან თავის დაღწევა, თავშესაფარისა და საჭმლის დამზადება-მოპოვება და სხვ. ე. ი. ეს მოქმედებანი მხოლოდ უტილიტარულ ხასიათს ატარებენ. განვითარების მაღალ საფეხურზე მყოფ ცხოველებთან — მათი მაღალი ორგანიზაცია და უკეთესი კვება — კარბი ძალის დაგროვებას განაპირობებს. გარდა ამისა, მაღალორგანიზებულ ცხოველს სხვადასხვა მოთხოვნილების შესატყვისი მოქმედების სხვადასხვა უნარი გააჩნია. გარევეული კონკრეტული ვითარებანი ცხოველის სან ერთ და ხან მეორე მოქმედებას იწვევენ. დროის მნიშვნელოვან მონაკვეთში ცხოველის მრავალი უნარი ვარჯიშის გარეშე რჩება, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობს აგრეთვე ორგანიზმში ჭარბი სასიცაცხლო ძალების დაგროვებას. აქედან წარმოიქმნება სწრაფაზე უნართა „უსარგებლო“ ვარჯიშის მიმართ, რომელიც დიდხანს იყენებ ვარჯიშის გარე მდგომარეობაში. აქედანვე წარმოიქმნება თამაში მისა ყოველი ფორმით და ამითვე ასხნება ის ფაქტიც, რომ წარმოქმნილი გამოგნონლა ვარჯიშები და მოქმედებები წარმოადგენენ ამ ცხოველის არსებობის შენარჩუნებისათვის ყველაზე აუცილებელ და მნიშვნელოვან მოქმედებათა ინსცენირებას. თამაში ძალათა ხელოვნური ვარჯიშია. თამაშს აღვილი აქვს იმ შემთხვევაში, როდესაც ბუნებრივი ვარჯიშის უქონლობის გამო ძალები განმეორებისათვის მზადყოფნაში არიან და ნამდვილ მოღვაწეობათა ნაცვლად გამონაგონ მოღვაწეობებში განიმუხტებიან. მოთამაშე ცხოველთა თამაში სხვა არაფრია, თუ არა — მსხვერპლის დევნის დრამატიული წარმოდგენა ანუ ნგრევითი ინსტიქტების იდეალური დაკმაყოფილება მათი რეალური

დაკმაყოფილების შეცდლებლობის გამო⁴. სპეციალის აზრით, „ძალთა განტვირთვის“ კანონი ვრცელდება იმ უნარებზეც, რომელიც არავითარ როლს არ თამაშობენ ცხოვრებისათვის საჭირო საქმიანობაში. „ძალთა განტვირთვა“ დაბალ უნარებთან თამაშით ხდება (არსებობისათვის საჭირო მოქმედების ნაცვლად), ხოლო მაღალ უნარებთან ეს განტვირთვა ესთეტიკურ ქმედებაში ანუ ხელოვნებაში წარმოებს. ბავშვებში ძალთა განტვირთვა თამაშის გზით წარმოებს, ხოლო მოზრდილებთან — ესთეტიკური ქმედების ან სხვა რომელიმე მოქმედების სახით; ე. ი. ხელოვნება თამაშის განვითარებული უმაღლესი ფორმის სახით გვევლინება. იგი თამაშის მაღალი საფეხურია.

ამრიგად, სპეციალის მიხედვით, თამაშისა და ესთეტიკური მოღვაწეობის იმპულსი ჭარბი ენერგიის საფუძველზე წარმოიქმნება. რაც შეეხება თამაშის შინაარსს, ცხოველებთან იგი განისაზღვრება იმ ქმედებით, რომელთა მეობებითაც ჩდება არსებობის შენარჩუნება, ხოლო ბავშვებთან თამაშობანი მოზრდილთა ქმედების თეატრალური წარმოდგენება. სპეციალის აზრით, ესთეტიკური ცნობიერების საგანს შეადგენს თვით მოქმედებები უტილიტარული მიხედვების გარეშე. მშვენიერი ან ლამაზი მიეკუთვნება მოქმედების არა რამე მიზანს, არამედ — თვით მოქმედებას მიზნის მიღწევის დროს. მშვენიერის ცნებაში ცნობიერებას საქმე აქვს საგნის სარგებლიანობასთან კი არა, არამედ — თვით საგანათან როგორც სიამოვნების პირდაპირ წყაროსთან.

კარლ გროს მა, განვითარა რა „შილერ-სპეციალის“ თამაშის თეორია, მოგვცა სპეციალისაგან რამდენადმე განსხვავებულ თვალსაზრისით თამაშის როგორც ადამიანის ქცევის გარევეული ფორმის წარმოშობისა და მისი ბუნების შესახებ. თამაშისა და მუშაობის დაპირისპირებისას, — წერს კ. გროსი, — ამ მოქმედებათა ძირითად განმსხვავებელ ფაქტორს თავისუფლების გრძნობა წარმოადგენს: შრომის პროცესში მუშა იძულებულია შეასრულოს გარკვეული საშუალო, რათა მიაღწიოს სასურველ შედეგს, მუშაობა ამ შემთხვევაში მზნის მიღწევის საშუალება; სიამოვნება კი პროცესის ოეზულტატურია, თამაშის შემთხვევაში მოქმედება თავისუფლების მიზნით, თამაშის საშუალებაც არის და მიზანიც, სიამოვნება კი თვით თამაშის პროცესშია.

გროსის აზრით, ჭარბი ძალის სპეციალის სეული თეორია შრავალი მართებული აზრის შემცველია. მაგრამ იგი მაინც არ გამოდგება თამაშის წარმოშობის მიზეზის ასახსნელად. ჭარბი ძალა ჯერ კიდევ არ არის თამაშის აუცილებელი პირობა, იგი მხოლოდ ხელის შემწყობი ფაქტორია, რადგან ცხოველებიცა და ბავშვებიც ძალის გამოლევამდე თამაშობენ. ამრიგად, დაასკვნის გროსი, „ძალთა სივარბე“ თამაშის ზოგად კრიტერიუმად ვრჩ გამოდგება. ძალთა სიჭარბის თეორია არსებით შესწორებას საჭიროებს. სპეციალის თეორიის კრიტიკული გადამუშავების საფუძველზე გროსი იძლევა თამაშის ახალ თეორიას, რომელიც იგი თვითაღზრდის თეორიას უწოდებს. გროსის „თეორიაღზრდის“ ანუ „ვარჯაშის თეორიის“ აზრი შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ. ყოველ ცოცხალ არსებას აქვს მეცკილეობით მიღებული მიღდეკილება, რომელიც მის ქცევას მიზანშეწონილას ანიჭებს. ამასთანავე, მისივის დამახასიათებელია მოქმედებებისაკენ იმპულსური სწრაფვა, რისთვისაც „ხანგრძლივი სიმშვიდე“ უაღრესად ხელსაყრელი პირობაა; ცხოვებისეულ ამოცანათა შესასრულებ-

⁴ Г. Спенсер, Основания психологии, т. II, гл. 414—415.

ლად თანდაყოლილი რეაქციები არ არის საკმარისი; ბაეშეობისა და ზრდის პერიოდში არსებობის შენარჩუნება მხოლოდ მშობლიური ზრუნვით არის შესაძლებელი, ამ ხანას შეგუების უნარის მოპოვება ახასიათებს; შეგუების გამომუშავება მდგომარეობს იმაში, რომ თანდაყოლილ უნართა საფუძველზე წარმოიქმნება შეძენილი ჩვევები და, უწინარეს ყოვლისა. — ახალი ჩვევების რეაქციები, ეს პროცესი მეორედება უფროსი თაობის ჩვევებისა და უნარების მიბაძვით; იქ სადაც განვითარებაში მყოფი ინდივიდი, მითითებულ ფორმაში, საკუთარი შინაგანი სწრაფეთ და, ყოველგვარი გარეგანი მიზნის გარეშე. ავლენს, ამაგრები, და აეთარებს თავის მიღრეკილებას, საქმე გვაქეს თამაშის თავდაპირელ მოვლენებთან. ამრიგად, თამაში ადგინანის მემკვიდრეობით შეძენილ ბუნებასთან მშიდრო კავშირში წარმოგვიღება.

გრისის მიერ წარმოდგენილი თამაშის ფსიქოლოგიური ოქონია მისიერ თამაშის ესთეტიკურ თეორიის უკავშირდება. მხოლოდ ბაეშეის სულიერი ცხოვრების შესწავლის შედეგად ხდება ნათელი, — აღნიშვნავს გრისი, — რომ ადამიანის ესთეტიკური ქმედება არის ქმედების უფრო ცარით სფეროს თამაშის კერძო მოვლენა. გრისის ესთეტიკურ მოძღვრებაში თამაშის ცნება მჭიდროდ უკავშირდება „ესთეტიკური მოჩვენებისა“ და „შინაგანი მიბაძვის“ ცნებებს. ესთეტიკური მოჩვენება ის ესთეტიკური შთაბეჭდილებაა, რომელიც გარეგანი საგნის შინაგანი ასახვის საფუძველზე მიიღება. ყოველდღიურ სიტყვა-ხმარებაში „მოჩვენება“, რაღაც არარეალურს აღნიშვნავს, რომელიც თავის თავს რეალურად ასაღებს. ესთეტიკური მოჩვენება, პირიქით, თუმცა რეალური სამყაროდანა გამოყოფილი, მაგრამ მას მხედველობაში არა აქვს რეალურობის სიმულირება. ესთეტიკური მოჩვენება იმაზე მეტია, ვიდრე მარტივი მდგომარეობა. იგი ამავე დროს ცნობიერების მოღვაწეობაა, რომელიც აქტაური გამოყოფისა და წარმოსახვის გზით მიიღება. ესთეტიკური მოჩვენება გარედან მოცემული მოვლენის შინაგანი მიბაძვაში მდგომარეობს, იგი საგნის შინაგანი ასახვა. გრისის აზრით, შინაგანი მიბაძვა ყოველგვარი ესთეტიკური ტემაბის არსია. შინაგანი მიბაძვა მთელ ჩეგნ არსებას საჭიროებული იყო, იგი არა მხოლოდ წარმოდგენებს, არამედ გრძელნობელობასაც წარმოქმნის. ესთეტიკური გრძელნობები ესთეტიკური ცვრეტის რესებას წარმოადგენენ.

შინაგანი მიბაძვა თამაშთან ახლო ნოთესაობაში იმყოფება: „ადამიანისათვის ცნობილი თამაშებიდან შინაგანი მიბაძვა ყველაზე კეთილშობილი თამაშია. შინაგან მიბაძვის დროს ჩვენ ვგათავთ მხოლოდ მიბაძვით მონიშებული სიამოვნების გამო. ბაეშეის თამაშის შემთხვევაშიც, ბავშვები რაიმე სარგებლიანობის გამო კი არ თამაშობენ, არამედ მხოლოდ თამაშით მონიშებული სიამოვნებისათვის. მართალია, ბავშვების თამაშობანი (ომბანა, ყაჩაღობანი) გარეგან მიბაძვებს წარმოადგენენ, ხოლო საგნის ესთეტიკური განცდა — შინაგან მიბაძვებს, მაგრამ „ერთიცა და მეორეც თამაშია, რომელიც ჩვენს ცნობიერებას სიამოვნებას ანიჭებს“⁵.

„თამაშისა“ და „შინაგანი მიბაძვის“ ცნებები გრისთან, ამასთანავე, „ესთეტიკური ილუზიის“ ცნებას უკავშირდება. ესთეტიკური ილუზია ისეთი ცდომილებაა, რომელსაც შინაგანი მიბაძვის თავისუფალ თამაშში თვითონ ვემნი, თამაშის დროს ჩვემი „მე“ უცხო ობიექტში გადამაქვს და ეს გადატანა, ყოველ

⁵ К. Гроос, Душевная жизнь ребёнка, Киев, 1916, гл. 187.

6 К. Гроос, Введение в эстетику, Киев-Харьков, 1899, гл. 128.

უსიცოცხლო საგანსაც კი განასახიერებს, არსებულად წარმომიდგენს. ესთეტიკური ილუზია, — რომელსაც უცხო მბიძექტებში თავისი თავის გადატანით მოძრაობაში მოჰყავს ყოველივე უძრავი და ყოველ უსიცოცხლლოს აცოცხლებს, — არის ცდომილება, რომელსაც მე თამშის ღროს ვუშვებ, მე მას საკუთარი ნებით ვეძლევი. ესთეტიკური ილუზია აქტიური და ნებაყოფლობითია, ხოლო ნამდგილი ცდომილება — პასიურია და არა ნებაყოფლობითი.

4. ბურჯუაზიული ესთეტიკას წარმომადგენლები თამშის თეორიაზე დაურცხობით შეეცადნენ ხელოვნების წარმოშობის საკითხის გარკვევასაც, ისე, რომ თამშის თეორიის ამავე ღროს ხელოვნების წარმოშობის თეორიად იქცა. ამ თეორიის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო გერმანელი ეკონომისტი კარლ ბიუ ხერი (1847—1930), რომლის შეხედულებათა კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე გ. ვ. პლეხანოვმა თავის ცნობილ ნაშროვში — „წერილები უმისამართოდ“ ხელოვნების წარმოშობის საკითხის მარქსისტული გადაწყვეტის ცდა მოგვცა.

კ. ბიუხერის თვალსაზრისით თამაშის, ხელოვნებისა და შრომის ურთიერთობის საკითხზე გადმოცემულია მის ნაშრომებში: „ოთხი ნარკვევი სახალხო მეურნეობის სცეროდან“ და „შრომა და რიტმი“. ბიუხერის აზრით, საზოგადოების განვითარების აღრეულ ეტაპზე შრომა აღქვებოდა, როგორც მტანკველა და შემარწყნებელი რამ. „ველურების ყველაზე დამახასიათებელ თვისებას შრომისადმი ზიზღი წარმოადგენდა“. აღრეულ ეტაპზე შრომა ჭრე კიდევ არ არის გამოყოფილი ხელოვნებისა და თამაშისაგან. ამ ეტაპზე „არსებობს ადამიანის მოღვაწეობის მხოლოდ ერთი სახე, რომელშიც შერწყმულია შრომა, თამაში და ხელოვნება“. აქედან ბიუხერი თამაშის თეორიის პოზიციებზე გადადის და შეინიშნავს, რომ „შრომა, რა სახითაც იგი პირველყოფილ ხასხებთან გვევლინება, მეტად ბუნდოვან მოვლენას წარმოადგენს და რაც უფრო კუასლოვდებით იმ პუნქტს, საიდნაც იგი განვითარებას იწყებს, მით უფრო იგი ფორმითაც და შინაარსითაც თამაშს უახლოვდება“. ცხოველების მოშინაურება, ბიუხერის აზრით, სასარგებლო ცხოველების მოშინაურებით კი არ იწყება, არამედ იმ ცხოველებით, რომელთაც ადამიანი მხოლოდ საკუთარი სიმოვნებისათვის ინახავს. ასევე, დამამუშავებელი მჩერველობის განვითარება კველუან სხეულის მორთვით, ტატუირებით და ა. შ. იწყება. ისე, რომ „თამაში შრომას უსწრებს წინ, ხოლო ხელოვნება — სასარგებლო ნივთების წარმოებას“⁷. უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარ პირველყოფილ ხასხებთანაც კი ცეკვები შრომას წინ უსწრებენ.

ხელოვნების ბუნებისა და წარმოშობის საკითხის კვლევისას, ბიუხერს მერყევი პოზიცია ეკავა. თამაშის თეორიიდან ერთგვარ უკან დახევს წარმოადგნდა მისი მოძღვება შრომისა და რიტმის ურთიერთობის შესახებ, რასაც უთუოდ გარკვეული პოზიტიური მნიშვნელობა ენიჭება შრომისა და ხელოვნების ურთიერთობის საკითხის გარკვევაში.

გ. ვ. პლეხანოვი ვრცელად ჩერდება თამაშის, შრომისა და ხელოვნების ურთიერთობის სკითხზე, კერძოდ, ბიუხერის მიერ წამოყენებულ დებულებაზე — „თამაში წინ უსწრებს შრომას, ხოლო ხელოვნება — სასარგებლო ნივთების წარმოებას“. პლეხანოვის აზრით, თამაშისა და შრომის ურთიერთობისა

⁷ К. Бюхер, Возникновение народного хозяйства, Пг., 1923, 33. 23—24; К. Бюхер, Работа и ритм, М., 1925, 33. 235.

და, საერთოდ, ხელოვნების წარმოშობის საკითხის მეცნიერული გადაწყვეტილათვის აუცილებელია ისტორიის მატერიალისტური გაგებიდან ამოსელა. სწორები ისტორიის მატერიალისტური გაგების ანუ ისტორიული მატერიალზეს საფუძველზე იძლევა გ. ვ. პლეხებანვის კ. ბიუქერის შეხედულებათა საერთოდ და კერძოდ — „თამაშის თეორიის“ ანალიზა და კრიტიკას. ისტორიის მატერიალისტურ გაგებაზე დაყრდნობით პლეხებანვი თავის შეხედულებათა ამოსავალ პრინციპად შემდევ დებულებას აყენებს: „შრომა წინ უსწრებს თამაშს, ხოლო თამაში უტილიტრული საქმიანობის ანუ შრომის პირმშია“. თბილის რომ მართლაც წინ უსწრებდეს შრომას, ხოლო ხელოვნება სასარგებლო ნივთების წარმოებას, — აღნიშნავდა პლეხებანვი, — მაშინ ისტორიის მატერიალისტური გაგება (როგორც ამას „კაპიტალის“ აეტორი გვთავაზობს) ყირამალა შეტრანსლებოდა. შრომა ხელოვნების პირმში რომ ყოფილიყო, მაშინ უნდა გველაპარაკა, რომ ეკონომიკა დამოკიდებული ხელოვნებაზე და ორა — პირიქით. გ. ვ. პლეხებანვი მრავალ ფაქტიურ მონაცემშე დაყრდნობით ასაბუთებს მის მიერ წამოყენებული დებულების კეშმარიტებას.

პლეხებანვის აზრით, თამაში საქმეში გამოყენებული ძალისაგან მიღებული სიამოვნების კვლავ განმეორებისაკენ სწრაფვით წარმოიქმნება. მაგალითად: ველურები ცეკვებში ხშირად წარმოსახავენ სხვადასხვა ცხოველების მოძრაობებს, რაც შესაძლებელია აისხნას ველურის სწრაფვით, რათა მან კვლავ განიცადოს ის სიამოვნება, რომელსაც ნადირობის დროს გამოყენებული ძალა ანიჭებდა მას; ცეკვის ე. ი. თამაშის ხასიათი, მისი შინაარსი — სერიოზული საქმიანობით — ნაღირობითაა განსაზღვრული. თამაში შრომის პირმშია. იგი დროში აუცილებლად უსწრებს თამაშს.

მიუხედავად იმისა, რომ ბიუქერიცა და გროსიც შრომისა და თამაშის დამკიდებულების საკითხის კვლევისას იგვეობრივ დასკვნამდე მიღიან, პლეხებანვი მაინც ასხვავებს მათს თვალსაზრისის: გროსი სხვა მხრივ უდგებობა საკითხს, — აღნიშნავდა პლეხებანვი, — კერძოდ, გროსს მხედველობაში პქნნდა ბავშვების და ორა მოზრდილების თამაშობანი. სათანადო შასალის ანალიზის საფუძველზე პლეხებანვი იმ დასკვნამდე მიღის, რომ ინდივიდის ცხოვრებაში თმაშობანი მართლაც უსწრებენ სერიოზულ მოღვაწეობას; მაგრამ საზოგადოების (გვარის) თვალსაზრისით უტილიტარული მოღვაწეობა უსწრებს თამაშს. ბიუქერი ველურის შრომას გვიხატავდა როგორც გართობას. პლეხებანვისავის უდავობა ამ აზრის მცდარობა. ველურისავის ნადირობა სპორტი ან თამაში კი არ არის, არამედ სერიოზული საქმიანობაა და აუცილებელია მისი ცხოვრებისავის. პლეხებანვმა სამართლიანად უსაყველურა გროსს, რომ ამ უკანასკნელმა თამაშის სოციოლოგიური მნიშვნელობა ერ დაინახა. პლეხებანვი ინდივიდის ცხოვრებას საზოგადოების თვალსაზრისით განიხილავს და ამიტომაც მისთვეს გასაგება, თუ რატომ წარმოიქმნება ინდივიდის ცხოვრებაში თამაში შრომაზე აღრე და რატომ ერთობა იგი სწორედ ასეთი და ორა სხვავერი თამაშით.

ამრიგად, — დაასკვნის პლეხებანვი, — პირველყოფილი ხელოვნების ისტორიაში ჩვენ ვერაფერს გავიგებთ. თუ ორ გავიმსჭვალებოთ იმ აზრით, რომ შრომა წინ უსწრებს ხელოვნებას და რომ, საერთოდ, დამაიანი საგნება და მოქლენებს თვალდაპირველად უტილიტარული თვალსაზრისით უყურებს და მხო-



ლოდ მას შემდეგ დგება მათდამი დამოკიდებულებაში ესთეტიკურ თვალ-საზრისხე.

უნდა შევნიშნოთ, რომ პლეხანვი კარგად მჩნევს ბიუტერის კონცეფციის წინააღმდეგობრივ, არათანმიმდევრულ ხსიათს, მაგრამ ამ თვალსაზრისის კრიტიკისას პლეხანვი თვითონაც წინააღმდეგობებში ვარდება. რაც ზოგჯერ მნიშვნელოვნად აძნელებს მისი თვალსაზრისის ძირითადი ხაზის გაეცებას.

5. დიდი ქართველი ფსიქოლოგი დ. უ ზ ნ ა ძ ე (1886—1950) შეეცადა, რომ გარეკვია თამაშის ბურება და მისი კავშირი ადამიანის ქცევის ისეთ ფორმებთან, როგორიც არის ხელოვნური შემოქმედება, შრომა და სხვა. ამასთან დაკავშირებით იგი იძლევა თამაშის არსებულ თეორიათა კრიტიკულ ანალიზს. კერძოდ, მან გვიჩვენა სპენსერისა და გროსის თეორიათა როგორც ღირსება, ასევე — მათი ცალმხრეობა და ნაკლოვანება.

სპენსერის თეორიის ნაკლოვანება, დ. უზნაძის აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ, მართალია, იგი თავისებურად გვიხსნის თამაშის მიზეზს, მაგრამ გაურკვეველს ტოვებს თამაშის მიმართულებას, მის შინაარსს. სპენსერის თეორიისაგან განსხვავებით, გროსის თეორია გასაგებად ხდის ბავშვის თამაშის შინაარსს, მაგრამ ვერ გვიხსნის თამაშის წარმოშობის საკითხს; ამ შემთხვევაში თამაშის მიზეზი გაურკვეველი რჩება.

დ. უზნაძე არ კაყაყფილდება თამაშის არსებულ (მათ შორის სპენსერისა და გროსის) თეორიათა ნაკლოვანების ჩერებით. ამ თეორიათა დაილექტიკური უარყოფის საფუძველზე იგი განწყობის ზოგადი თეორიის ფონზე ქმნის თამაშის ახალ თეორიას, რომელსაც „უნენჯიონალური ტენდენციის“ თეორიას უწოდებს. ეს თეორია უზნაძემ ქცევის ფორმების კლასიფიკაციას დაუდო საფუძვლად.

განწყობა, დ. უზნაძის მიხედვით, ინდივიდის გარევეული მოქმედებისადმი მზაობის შინაგანი მდგომარეობა, რომელიც უშუალოდ განსაზღვრავს მოქმედებას და ფსიქიკურ პროცესთა მიმდინარეობას. განწყობა ისეთი სპეციფიკური მდგომარეობაა, რომელიც სუბიექტში მოთხოვნილების დაკაყაყფილების ობიექტური სიტუაციის ზეგვლენის შედეგად ჩნდება. განწყობა ინდივიდის მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც იქმნება სუბიექტის მოთხოვნილების და მისი შესატყვევის გარეშეოს (სიტუაციის) ერთობლივ მოცემულობის პირობებში. ისე, რომ განწყობის აღმოცენებისათვის ორივე ეს ფაქტორი ერთნაირად საჭიროა. ამ თეორიიდან გამომდინარე, აღმარინის ქცევის ბუნების გაგება აღამიანის გარე სამყაროსთან დამოკიდებულებაში არის შესაძლებელი: „განწყობის ცნება შესაძლებლობას იძლევა გავიგონ, თუ რატომა, რომ ქცევა მიზანშეწონილია, აზრიანია. ე. ი. ერთსა და იმავე ღროს სუბიექტსაც უწევს ანგარიშს და საგნობრივ სინამდევილესაც, ერთსაც შეესატყვისება და შეორესაც“⁹.

მართალია, აღამიანის ქცევათა შესწავლისას ზოგადგანმსაზღვრელ როლს განწყობის ცნება ასრულებს, მაგრამ ქცევის ფორმათა კლასიფიკაციისათვის მარტო განწყობის ცნება საკმარისი არაა. ქცევათა კლასიფიკაციის შემთხვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება აქტივობის წყაროს პრობლემასაც, სადაც გადამწყვერი როლი მოთხოვნილების ცნებას მიეკუთვნება.

⁹ დ. უ ზ ნ ა ძ ე, შრომები, ტ. V, თბ., 1967, გვ. 434.



დ. უზნაძის მიხედვით, ადამიანის ქცევათა ერთობლიობა შედგება ორი ძირითადი ქცევისაგან: ექსტროგენური და ონტროგენური ქცევებისაგან. როდესაც ქცევის მმარტინული გარედან მოდის, ექსტროგენურ ქცევასთან გვაქვს საქმე, ხოლო როდესაც სუბიექტის მოთხოვნილების მმარტინული შინაგანი იმპულსებით არის გაპირობებული, მაშინ საქმე გვაქვს ინტროგენურ ქცევასთან. ამ თავისებურებით არის გამოწვეული ის გარემობა, რომ ინტროგენურ ქცევათა ახსნისათვის მ ხ ლ თ დ გაწყობის თეორია არ არის საკმარისი. ამ შემთხვევაში მოქმედების აქტივობის წყაროს საკითხი ფუნქციონალური ტენდენციის თეორიის საფუძველზე წყდება.

ქცევის ექსტროგენური ფორმებიდან ჩვენთვის მნიშვნელოვანია შრომა, ხოლო ინტროგენური ქცევის ფორმებიდან — თამაში და ხელოვნური შემოქმედება. დ. უზნაძე არკვევს მსგავსება-განსხვავებას ქცევის ამ ფორმებს შორის. შრომის მოქმედებას წინასწარ განსაზღვრული ობიექტის, საგნის შექმნა შეადგენს: „შრომა ობიექტური აზრის ობიექტური მნიშვნელობის პროდუქტს ქმნის“, ამიტომ იგი მხოლოდ იმ არსებისათვის არის დამახსასიათებელი, რომელსაც ამ ობიექტური ღირებულების იდეა აქვს, ე. ი. — ადამიანისათვის. შრომა გარევეული იდეის რეალიზაციაა. ამდენად იგი მიზანდასახული მოქმედებაა და ნებელობის განვითარების დონეს გულისხმობს. შრომა არა მხოლოდ ადამიანის ფსიქოლოგიური ქცევაა, არამედ — სოციალური მოქმედებაც. საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ განიცდის ადამიანი შრომას: როგორც მიმეტვირთს (კანტი), თუ როგორც პატივის, დიდებისა და გმირობის საქმეს — დამოკიდებულია ობიექტურ საზოგადოებრივ პირობებზე, სოციალურ გარემოზე.

თუ ექსტროგენურ ქცევათა ძირითად ფორმას შრომა წარმოადგენს, ინტროგენურ ქცევებში ძირითად ფორმად ფური „წმინდა“ სახით თ ა მ ა შ ი გვივლინება. ნამდვილი თამაშის ტიპიურ ფორმას, უზნაძის აზრით, ე. წ. ი ღ უზი ის თ ა მ ა შ ი წარმოადგენს, რომელიც აღრეული ბავშვობის ხანისათვისაა დამახსასიათებელი. ჩა თავისებურებებით ხასიათდება თამაში?

ა) თამაშის სინამდვილე დიფუზურია. იგი ერთდროულად ფანტასტიკური სინამდვილეცაა და ნამდვილიც;

ბ) ილუზის თამაში რაიმე არსებითად ახალს ვერ ვხვდებით. თამაშის დროს ბავშვი მხოლოდ იმის რეპროდუქციას ახდენს, რაც მას უნახავს ან იცის;

გ) თამაშის შინაარსი არ წარმოადგენს ბავშვის თავისუფალი ფანტაზიის დამოუკიდებელ ნაყოფს;

დ) თამაში პროცესუალურ ხსიათს ატარებს.

თამაშის არსებულ თეორიათა შორის თამაშის მამოძრავებელი „შექანიშმის“ საკითხს ყველაზე დამარტინულად დ. უზნაძის მიერ შემუშავებული ფუნქციონალური ტენდენციის თეორია წყვეტს. კოველი ცოცხალი ორგანიზმის ბუნებრივ მდგომარეობას აქტივობა შეადგენს. ორგანიზმის ამა თუ იმ ფუნქციის, ამა თუ იმ ძალის არსებობა ბუნებრივი მის მოქმედებას, მის აქტივობის ნიშანებს. არ არის აუცილებელი, რომ ცოცხალი ორგანიზმისათვის მისი ძალების ასამოქმედებლად რაიმე გარე გამოიჩინებლის იმულებითი ზემოქმედება იყოს საჭირო. ცოცხალი ორგანიზმის ეს ბუნებრივი თავისებურება ფუნქციონირებულ ტენდენცია იმაში მდგომარეობს, რომ ძალების არსებობა ფუნქციონიბის გარეშე შეუძლებელია. „ჩვენი თეორიის მიხედვთ, — აღნიშვნავს

ლოგანს სხვათა ნაწარმოებისათვის მიემართა და ამით დაეკმაყოფილებინა თავის მოთხოვნილება. ამრიგად, მხატვრული შემოქმედების იმპულსი ესთეტიკური ტქბობის მოთხოვნილებიდან არ გამომდინარეობს, მაშინ როდესაც შრომისათვის სწორედ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ასპექტია განმსაზღვრელი.

მაშ სად უნდა ვეძებოთ ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი? ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი ხელოვანის განწყობათა განსახიერებისადმი და, მაშასადამე, მათი დასრულებისა და რეალიზაციისადმი მისწრაფებაში უნდა ვეძიოთ. „ხელოვნური შემოქმედება მხატვრის განწყობათა აღეკვატური განსახიერებისათვის ბრძოლაში მდგომარეობს და, ცხადია, რაც უფრო წარმატებით მიმდინარეობს ეს ბრძოლა, რაც უფრო აღეკვატური განსახიერების ფორმებს პოულობს მხატვარი, მით უფრო მეტის კმაყოფილებით ვანიცება ხელოვნურ შემოქმედების პროცესი“¹¹. დ. უზნაძის აზრით, მხატვრული შემოქმედების (ისევე როგორც თამაშის) იმპულსიც ფუნქციონალური ტენდენციის წარმატებან გამომდინარეობს და, ამრიგად, ინტროგენური ქცევის ფორმას წარმოადგენს. მხატვრულ შემოქმედებას და თამაშს ის გარემონტაც აასლოვებს, რომ ორივეს პროცესუალური ხასიათი აქვს, ორივე შემთხვევაში სიამოვნებისა და კრიაკოფილების გრძენობას საბოლოოდ აქტივობის შედეგი კი არ იწვევეს, არამედ — თვით აქტივობის პროცესი. ამ თვალსაზრისით, თითქოს აქაც იშლება ზღვარი თამაშსა და მხატვრულ შემოქმედებას შორის, მაგრამ სინამდვილეში მხატვრული შემოქმედება სპეციფიკურად განსხვავდება ყველა დანარჩენი ინტროგენური ქცევის ფორმებისაგან და, მათ შორის, თამაშისაგან; კერძოდ, მხატვრულ შემოქმედებაში პროდუქტს, ნაწარმოებს გაცილებით შეტი როლი აქვს მოელი ქცევის მიმდინარეობისა და ხასიათისათვის, კიდრე თამაშის შემთხვევაში. პროექტების ფუნქციონალური ტენდენციის დაქმაყოფილება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი გამოვა შემოქმედების პროდუქტი. მხატვრული ნაწარმოების იდეა არა მატერიალურებას შემოქმედებითს პროცესს, არამედ დამთავრებისა და დასრულებისაკენც მოუწოდებს მას.

მხატვრული შემოქმედების პროცესს ღრმებულება კვარგება, თუ იგი წყდება მანამ, კიდრე ხელოვნური ნაწარმოები დასრულდებოდეს. თამაშის შემთხვევაში ასეთ მდგომარეობასთან არა გვაქვს საჭმე: აქ პროცესის ყოველ მონაცემს თავისი დამოუკიდებელი ლირებულება აქვს და ამატომაც შესაძლებელია რომ იგი ყოველ წამს შეწყდეს. მართალია, როგორც ხელოვნური შემოქმედება, ასევე თამაში პროცესუალურ ხასიათს ატარებს და ორივე შემთხვევაში მონაწილეობა ცენტრში თვით აქტივობა დგას, მაგრამ თამაშის ძროს ეს აქტივობა ფსიქოლოგიურად ყოველ მოცემულ მომენტში დამოკიდებელია, ხელოვნური შემოქმედებისას კი იგი მოელშია განსუყრელად ჩაქსოვილი და მისგანაა თავიდან ბოლომდე განსაზღვრული. თუ თამაშის შემთხვევაში ცალკეული აქტები თავისითავად ლირებულებას წარმოადგენენ, მხატვრულ შემოქმედებაში ისინი მხოლოდ ს აშ უ ა ლ ე ბ ა ნ ი ა, რომელიც მოელის განსახიერების იდეას ემსახურებიან.

განსახვავებს არა ადამიანის ქცევის ფორმებს ერთმანეთისაგან, დ. უზნაძე ამავე ძროს მათ ურთიერთკუშირზეც მიუთითებს. თუმცა ეს კაშირი არ გვაძლევს საფუძველს ქცევის ამ ფორმათა და, მით უმეტეს, მხატვრული შემოქმედებისა და თამაშის გაიგივებისათვის.

11 დ. უზნაძე, შრომები, გვ. 459.

ცხადია, ჰეშმარიტი შემოქმედების პროცესი თამაშს არ წარმოადგენს. თამაშის ესთეტიკური თეორია, რომელიც ხელოვნებას თამაშის სახედ თვლის, დ. უზნაძის აზრით, მიუხედავად ზოგიერთი საღი ელემენტისა, ძირითადად მცდარ თეორიას წარმოადგენს. ხელოვნური შემოქმედება და თამაში არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. შექმნილი ნაწარმოების ფსიქოლოგიური მნიშვნელობის მხრივ, მხატვრული შემოქმედება უფრო შრომას უახლოვდება, ვიდრე — თამაშს.

6. მართალია, თამაშის თეორია — როგორც თეორია — მცდარია, მაგრამ იგი რაციონალური ელემენტების შემცველიც არის. „თამაშის მომენტს“ ხელოვნებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ხელოვნება, თამაშის მსგავსად, რეალობის იმიტაციური რეპროდუქცია. შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ, დ. უზნაძის ქცევათა კლასიფიკაციის მიხედვით, ხელოვნური შემოქმედება თამაშთან ერთად ერთ (ინტროგენურ) ჯგუფშია გაერთიანებული: მავრამ ყოველივე ეს, ცხადია, ხელოვნებაში „თამაშის მომენტის“ გაზვიადების საფუძველს არ გვაძლევს. ხელოვნება მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციას ასრულებს და, ცხადია, რომ მასში „თამაშის ელემენტი“ სულაც არ არის განმსაზღვრელი. პირიქით, იგი უკანა პლანზეა გადაწყვლილ და მას მხოლოდ მეორეხარისხოვანი როლი მიეკუთვნება.

რა დადგითი მომენტების შემცველია თამაშის თეორია? 1) ეს თეორია მიზნად ისახავდა ესთეტიკურის სფეროს შემოფარგვლას და ხელოვნების სპეციფიური ბუნების გარევევას. ესთეტიკური სფეროს დადგენის პრობლემა ჯერ კიდევ კანტმა წამოაყენა, რაც მისი უდაო დამსახურებაა. რაციონალური მარცვლის შემცველი იყო შიღლერის თვალსაზრისი „ესთეტიკური ჩვენების“ ანუ მხატვრული სახის გრძნობად მჭვრეტელობითი ხასიათის შესახებ; 2) სპეცნერთან უდაოდ პროგრესული აზრი იყო განვითარებასთან თამაშის საკითხის დაკავშირება. ასევე დადებითი მომენტის შემცველია გროსის თეორია, რომლის მიხედვით, გარე სამყაროს ზუსტი რეპროდუქცია მხატვრული შემოქმედების ერთადერთ შინაარსად არ შეიძლება ჩაითვალოს და ხელოვნების ახსნა მხოლოდ მიბაძების საფუძველზე შეუძლებელია. როგორც საენსერი, ასევე გროსიც, შეეცადნენ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მხატვრული შემოქმედება როგორც ქცევის გარევეული ფორმა ადამიანის ქცევის სხვა ფორმებისაგან (შრომისაგან და სხვ.) გაემიჯნათ; 3) მიუხედავად კ. პიუხერის თვალსაზრისის არათანმიმდევრული და წინააღმდევობრივი ხასიათისა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მის მიერ ხელოვნების შრომითი საწყისების კვლევას, რასაც დიდი როლი ენიჭება ხელოვნების წარმოშობის საკითხის მეცნიერულ გადაწყვეტაში. საყურადღებო იყო ბიუხერის თვალსაზრისი შრომისა და რიტმის ურთიერთობის შესახებ და მა მიზნით თავმოყრილი ფაქტიური მასალა სხვადასხვა ხალხთა ცხოვრებიდან, აგრეთვე — კაპიტალისტური წარმოების მანკიერებათა კრიტიკა და სხვა.

ცხადია, ყველა ეს დადგითი მომენტი თამაშის თეორიას ჰეშმარიტად ვერ აქციებს. ხელოვნების გაიგივება თამაშთან, მისი თამაშის სახედ გამოცხადება მხოლოდ სუბიექტურ-იდეალისტური პოზიციებიდან არის შესაძლებელი. ხელოვნების გაიგივება თამაშთან ნიშნავს მისი როგორც საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმის უარყოფას და, აქედან გამომდინარე, მისაღმი დაისაჩებულ ფუნქციათა (შემეცნებით, ოლმეზრელობთ და სხვა) უგულვებელყოფას. თამა-

შის ესთერიულ თეორიას, კერძოდ, შილერისა და კანტის მიერ შემთხვევაზე-
ბულ „წარმოსახვის ძალათა თავისუფალ თამაშს“ წმინდა სუბიექტური ხასიათი
აქვს, იგი მ ხ ლ თ დ ცნობიერების შიგნით მხატვრული სახის წმინდა სუ-
ბიექტური არსებობაა, მისი განხორციელება.

ხელოვნება, თამაში კი არ არის, ორამედ საცხებით სერიოზული აღამიანური არ საქმიანობა. იგი, სევე როგორც მთელი აღამიანური კულტურა, წარმოებრივ-მატერიალური და საზოგადოებრივ-იდეოლოგიური მოღვაწეობის პროდუქტია. შეიძლება ხელოვნება თამაშის ფორმშიც გამოვლინდეს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, თოთქოს იგი თამაშია; მაგალითად: ისევე, როგორც „შოთა რობანას“ თამაში არ ნიშნავს. რომ შოთარობა თამაში ან თამაშის მსგავსი მოღვაწეობაა. ხელოვნების წარმოშობის პროცესი, მისი როლი და მნიშვნელობა იმაზე მეტყველებს, რომ ხელოვნება თამაში არ არის. კეშმარიტად მხატვრული შემოქმედება დამქანცავ შრომას, იდეისა და ფორმის დამქანცავ ძიებას მოიხსენებ.

ნამდგრილ თამაშს ანუ „ფარგაზიის თამაშს“ ბავშვის თამაში წარმოადგენს. როდესაც თამაშის თეორიის ხელოვნების წარმოშობის ასახსნელად იყენებენ, ამ შემთხვევაში თამაშის თეორიის ძირითადი აზრი დარღვეულია, ვინაიდან ხელოვნების წარმოშობის ახსნისას მოტრილ ფაქტიურ მსალებში ჩეკნ საქმე ბავშვის თამაშთან კი არა გვაქვს, არამედ — მოზრდილი აღმანინის (ველურის) თამაშთან. მოზრდილი აღმანინის თამაში კი აღარ წარმოადგენს თამაშს ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით. ამდენად, თამაშის ესთეტიკური თეორია ხელოვნების წარმოშობის ასახსნელად ვერ გამოლება.

ამასთან ერთად, ხელოვნების წარმოშობის მიზეზების კვლევა მისი სოციალური მუნჯების გათვალისწინების გარეშე (რაც თამაშის თეორიისათვის იყო დამახასიათებელი) სტულიად უსარგებლო საქმეა.

თამაშის თეორიის უსაფუძლობა ნათლად წარმოგვიდგება ესთეტიკურის მარქსისტულ-ლენინური გაგების შუქჲზე. მარქსისტულ-ლენინურმა ესთეტიკამ გადალახა მარქსამღველი მატერიალიზმისა და იდეალიზმის კალმხრიობა. მარქსისტის კლასიკოსები მიუთითებდნენ ესთეტიკური იდეალის ობიექტისა და ესთეტიკური გრძნობის დაალექტიკაზე და ადამიანის ესთეტიკური გრძნობის წარმოშობა-განვითარებაში განმსაზღვრელ როლს ობიექტის ანიჭებდნენ. მარქსისტული ესთეტიკის მიხედვით, ესთეტიკური არის ობიექტურისა და სუბიექტურის, სინამდვილის სახეისა და შეფასების დიალექტიკური ერთიანობა.

ესთეტიკურის სფერო ადამიანის სინამდვილესთან გარკვეული დამოკიდებულების სფეროა. „ესთეტიკური დამოკიდებულება“ მხოლოდ ადამიანისთვის არის დამახასიათებელი. ცხოველი არაფრთან არ არის „დამოკიდებულება-ში“, — აღნიშვნადა კ. მარქსი, — ცხოველისთვის მისი დამოკიდებულება სხვასთან როგორც დამოკიდებულება არ არსებობს. ცნობიერება იმთავითვე საზოგადოებრივი პროდუქტია და ასეთად რჩება ვიღრე საერთოდ ადამიანები არ-სებობენ¹².

ამრიგად, ესთეტიკური დამყიდვებულება სოციალური ბუნებისაა. მართალია, ჩვენს საქოთა ლოტერატურაში ესთეტიკურის გაგების საკითხში აზრთა სხვადასხვაობა დღესაც არსებობს, მაგრამ ესთეტიკურის სოციალური ხსიათი თითქმის ერთხმად არის ოლარებული ჩვენს ესთეტიკოსთა მიერ. „ესთეტიკური

¹² К. Маркс и ф. Энгельс, Соч. Т., 3, 83. 29.



რი” საზოგადოებრივი დამოკიდებულების გარკვეული სფეროა. ამიტომაც ეს-თეტიკურის სპეციფიკა საზოგადოებრივი დამოკიდებულების ამ განსაკუთრებულ სახეში უნდა მოიახოს. ესთეტიკური დამოკიდებულების სპეციფიკურობის კვლევა უნდა წარიმართოს, როგორც თვით ამ „დამოკიდებულების“ სპეციფიურობის, ასევე ამ დამოკიდებულების კოპონენტების (სუბიექტისა და ობიექტის) კვლევით მის დიალექტიკურ მთლიანობაში. როგორც „დამოკიდებულება“, ასევე ამ დამოკიდებულების ფალ-ცალკე აღებული ელემენტები ეს-თეტიკურის ბუნებას ვერ აგვიხსნან.

საბჭოთა ესთეტიკოსთა ერთ ნაწილს (ნ. ა. დმიტრიევა, ლ. ნ. სტოლოვიჩი, ნ. ჯაში და სხვ.) მიაჩნია, რომ ესთეტიკური დამოკიდებულების სპეციფიკა, უწინარეს ყოვლისა, ობიექტში, საგანთა და მოვლენათა „ესთეტიკურ თვისებებში“ უნდა მოიახოს; რომ ესთეტიკური არის თვით საგანი, საგანის განსაკუთრებული თვისება. სწორედ ამაში ხედავენ ისინი საკითხის მატერიალისტურ გადაწყვეტას.

ესთეტიკური საგნისა და მის ესთეტიკურ თვისებათა არსებობას მხოლოდ სუბიექტ-ობიექტის მიმართებში იქცეს ადგილი, ამიტომ იგი ობიექტურად კი არ არსებობს, არამედ სუბიექტურ-ობიექტურის.

ესთეტიკურის ბუნების შესახებ საინტერესო, მოსაზრებებს გამოთქვამს საბჭოთა ესთეტიკოსი ფ. დ. კონდრატენკო, თუმცა, საბოლოო ჯამში, მას ეს-თეტიკური დამოკიდებულების სპეციფიკა მ თ ლ ი ა ნ ა დ სოციალურ ფაქტორზე დაყავს. (კერძოდ, „საზოგადოების პროგრესული განვითარების მოთხოვნილებებზე“)¹³.

მართალია ესთეტიკური დამოკიდებულება არსებითად სოციალური ბუნებისაა, მაგრამ, ჩვენი აზრით, სოციალური ფაქტორი ესთეტიკურის სპეციფიურობის უ შ უ ა ლ ო და ე რ თ ა დ ე რ თ ი განმსაზღვრელი არ უნდა იყოს.

ესთეტიკური დამოკიდებულება, — გარდა სოციალურისა, — ბიოლოგიური, ფიზიკური და სხვა მასრენების შემცველია, მათს ერთობლიობას წარმოადგენს, რომელთა შორის წინა პლანზე სოციალური მხარეა წარმოდგენილი (რომელიც, თავის მხრივ, ესთეტიკური შეფასების საფუძველია). ამ მხარეთა ერთობლიობა ესთეტიკური დამოკიდებულების თავისებურებას განსაზღვრავს. ესთეტიკურ დამოკიდებულებაში შედარებით მკრთალად მოჩანს ფაზიკური მხარე. ამ ფაზტორის როლი შედარებით ნათელია მაშინ, როდესაც საქმე გვაქვს ბეგერებთან და ფერებთან. ესთეტიკურ დამოკიდებულებაში უფრო შეტ როლს ბიოლოგიური ფაზტორი ასრულებს.

სოციალური ფაზტორი უშუალოდ კი არ ზემოქმედებს ხელოვნებაზე, არა-მედ იგი საერთოდ განსაზღვრავს ესთეტიკური (მხატვრული) იდეალის კონკრეტულ შინაარსს, რომლის საფუძველზეც ხდება სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა განცდა-შეფასება.

ესთეტიკურის პრობლემა მეტად რთულია და არაერთხელ გამხდარა ჩვენში დისკუსიის საგნად. მართალია, როგორც ესთეტიკური დამოკიდებულების სუბიექტისა და ობიექტის, ასევე თვით ამ დამოკიდებულების ბუნების გავებაზი აზრთა მრავალფრონებაა, მაგრამ ერთი რომ უდავთა, სახელდობრი ის, რომ ესთეტიკური არის გარკვეული მიმართება, იგი გარკვეული დამოკიდებულებაა სუბიექტსა და ობიექტს შორის. საბჭოთა ესთეტიკოსთა უმრავლესობა ამ

¹³ Эстетическое. Сборник статей, М., 1904, гл. 260—61, 308.

თვალსაზრისშე დგას. თუ კი ესთეტიკური შეიძლება არსებობდეს მხ ოლოდ როგორც დამოკიდებულება სუბიექტსა და ობიექტს შორის, თუ ესთეტიკური დამკიდებულებისათვის და, ამდენად, ხელოვნებისათვის ორივე ეს კომპონენტი აუცილებელია, — აქედან გამომდინარე, — ცხადია, რომ უდალო მცდარია თამაშის სუბიექტურ-იდეალისტური თეორია, რომლის მიხედვით ხელოვნება „ადამიანური წარმოსახვის ძალთა თავისუფალი თამაშია“ ანდა შინაგანი მიბაძვის საფუძველზე შექმნილი ესთეტიკური ჩვენებაა (ე. ი. ხელოვნება ჩვენი ცნობიერების წმინდა სუბიექტური შინაგანია). თამაშის ესთეტიკური თეორია ესთეტიკურში (კერძოდ, — ხელოვნებაში) სარგებლიანობის მომენტს მოლიანად გამორიცხავს; ხელოვნება დაუინტერესებელი, უანგარო ქმდება.

ესთეტიკურის ბუნების მეცნიერული გადაწყვეტილას, ერთ-ერთ სახელმძღვანელო პრინციპს უნდა წარმოადგენდეს მარქსისტული მოძღვრება საზოგადოებრივი პრაქტიკის შესახებ. მთელი საგნობრივი სამყარო ადამიანს საზოგადოებრივი პრაქტიკის საფუძველზე ეძლევა. საზოგადოებრივი პრაქტიკის საფუძველზე მიმღინარეობს აგრეთვე საგნის ესთეტიკური აღქმაც. ამ თვალსაზრისიდან ამოსული, როგორც სოკრატეს უტილიტარული, ასევე კანტის ანტიუტილიტარული თეორია ცალმხრივი ხასიათისაა და მიუღებელია ჩვენთვის; კეშმარიტება ამ ცალმხრივობათა გადაასახვეში მდგომარეობს. მარქსიზმის კლასიკოსებმა უკუაღეს ესთეტიკურის როგორც უტილიტარული, ასევე ანტიუტილიტარული („წმინდა ესთეტიკური“) გაეგბა. მართალია ადამიანის სინამდვილისადმი ესთეტიკური დამოკიდებულება, სინამდვილის ესთეტიკური აღქმა, უტილიტარულ სარგებლიანობას უშუალოდ არ უკავშირდება, მაგრამ ადამიანის სინამდვილესთან ყოველგვარი (და ვათ შორის ესთეტიკური) დამოკიდებულება საბოლოო მიზნად სინამდვილის გარდაქმნას ისახავს. კეშმარიტი ხელოვნების ნაწარმოებთა ძალა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ განაწყონ ადამიანები ამ ნაწარმოებებში გატარებული იდეასათვის საბრძოლებელად, ალუარან მათ ამ ნაწარმოებში გატარებულ იდეათა განხორციელების სურველი.

ესთეტიკური აღქმისას ბევრ შემთხვევაში პირადი სარგებლიანობა გამორიცხულია, მაგრამ ერთია პირადი და სხვაა საზოგადოებრავი სარგებლიანობა. ესთეტიკური ტებობა საზოგადოებრივ სარგებლიანობას კი არ გამორიცხავს, არამედ გულისხმობს მას. ეს ელემენტი ყოველთვის იმყოფება ესთეტიკურ გრძნობაში, რომელიც ხშირად რთული, გაშუალებული სახით არის მოცემული.

ამრიგად, ესთეტიკური ცალკე პირისათვის უტილიტარულის (ე. ი. ვიწრო უტილიტარულის) შემცველი კი არ არის, არამედ უტილიტარულის შემცველია ფართო, საზოგადოებრივი მნიშვნელობით, რომელიც ისტორიული განვითარების ზოგად ხასის ემთხვევა

ის გარემოება, — რომ ესთეტიკური კი არ გამორიცხავს უტილიტარულს, არამედ მოიცავს მას; რომ იგი „ესთეტიკური ტებობის საფუძველში ძევს“ და ასე თუ ისე განსაზღვრავს მას, — კიდევ ერთხელ მიუთითებს თამაშის თეორიის მცდარობაზე, რომელშიც სარგებლიანობის მომენტი აბსოლუტურად გამორიცხულია.

თამაშის ესთეტიკური თეორია, — რომელშიც აბსოლუტიზირებულია სუბიექტური ფაქტორის როლი მხატვრულ შემოქმედებაში, — ხელოვნების შემცვებითი ღირებულების, შემცვების ობიექტის როლის უარყოფაა. კერძოდ, კანტის „აბსოლუტური დაუინტერესებლობის“ და ანტიუტილიტარიზმის პრინ-

ციპი მხოლოდ შემეცნების თეორიის გადაჭრით უარყოფის საფუძველზე იყო შესაძლებელი.

ესთეტიკური (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ) შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ როგორც დამოკიდებულება სუბიექტსა და ობიექტს შორის. ეს დამოკიდებულება შემეცნებითი, ასახვითი ბუნებისა, ხელოვნება, როგორც საზოგადოებრივი ცნობიერების ერთ-ერთი ფორმა სინამდვილის გარკვეული ასახვა; ამიტომ, ისევე როგორც, საერთოდ, შემეცნების პროცესში, აქაც ესთეტიკური შემეცნების აბიექტთან და შემეცნებელ სუბიექტთან უნდა გვქონდეს საქმე.

ესთეტიკურის ასახვით ბუნება არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ერთ-მანეთან გავაიგიოთ მეცნიერული (ანუ ლოგიკური) და ესთეტიკური შემეცნება, რომლის საწყისებასაც ბელინსკის შესრულებებში ვხედვით. საქმე იმაშია, რომ სინამდვილის ასახვის პროცესში — გარდა ინტელექტუალურისა — ემოციური და ნებელობითი პროცესებიც მონაწილეობენ. თუ მხატვრული შემეცნების სპეციფიკას ემოციური და ნებელობითი მომენტები განსაზღვრავენ, მეცნიერული შემეცნებისათვის ამ მომენტებს არსებითი მნიშვნელობა არა აქვთ. მაგრამ არც ის იქნებოდა მართებული, რომ ხელოვნება როგორც მხატვრული ასახვის უმაღლესი ფორმა წმინდა ემოციონალისტურად (ინტელექტუალურის საპირისპიროდ) გავვეგო. მხატვრული ნაწარმოები ამავე დროს აზრობრივი ელემენტის შემცველიც არის. უაზრო მხატვრული ნაწარმოები ადამიანზე ვერავითარ ემოციურ ზემოქმედებას ვერ მოახდენს და ამდენად იგი მხატვრულ ნაწარმოებად არც ჩაითვლებოდა. ისე, რომ ხელოვნება სინამდვილის ემოციურ-ინტელექტუალური ასახვა, მხატვრული ასახვა ამ ორი ელემენტის მომცველია, მათი ერთიანობა.

ხელოვნებაში სინამდვილის თავისებურ (ემოციურ-ინტელექტუალურ) ასახვას ვანაბირობებს როგორც მხატვრული აღქმის, ასევე მხატვრული აზროვნების (ანუ „სახეებით“ აზროვნების) სპეციფიკა.

მარჯსიშმის კლასიკოსები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ ხელოვნების შემეცნებითს ფუნქციას. ხელოვნება, — გვასწავლის ვ. ი. ლენინი, — მოწოდებულია, რომ ემსახუროს როგორც სინამდვილის შემეცნებას, ასევე — მის რეელუციურ გარდქმნას. ასეთი მნიშვნელოვანი ამოცანა მხოლოდ იმ ხელოვნებას შეეძლია შეასრულოს. რომელიც სამყაროს მართებულ სურათს იძლევა, ე. ი. — რეალისტურ ხელოვნებას.

ხელოვნების შემეცნებითი ფუნქცია, მისი ქმედითა, რეელუციური ხასიათი ნათლად მოწმობს თამაშის სუბიექტურ-იდეალისტური თეორიის მცდარობას, რომელშიც აბსოლუტურად გამორჩეულია ხელოვნების შემეცნებითი როლი და უტილიტარული მნიშვნელობა.

პარტიულობის პრინციპის უარყოფა კულა ბურჟუაზიული ესთეტიკური თეორიისათვის და, მათ შორის, თამაშის თეორიისათვისაც არის ღიახასიათებელი. ბურჟუაზიული ფილოსოფიისა და ესთეტიკის წარმომადგენლები, ჩეეჭლებრივ-ქებას ასხამენ უპარტიობას და იგი შეცნიერებაში — ობიექტურობის, ხოლ ხელოვნებაში მხატვრულობის ერთ-ერთ აუცლებელ პირობად მიაჩინათ.

პროლეტარული, კლასობრივ-პრტიული ხაზის გატარება სრულიადაც არ ნიშნავს სინამდვილის დამასინჯებას ანდა მხატვრულობის დაქნინებას, რადგანაც სამყაროს განვითარების აბიექტური კანონზომერება პრლეტარიატის ინტერესებს შეესაბამება. ცხადია, რომ კლასობრივი საზოგადოებაში ხელოვნება ტენდენციურია. „არ შეიძლება საზოგადოებაში ცხოვრობდე და საზოგა-

დოებისაგან თავისუფალი იყო” — აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი. კომუნისტური პარტია და მისი ბელადები ყოველთვის მოითხოვდნენ ხელოვნების მცირდო ქავშირს საზოგადოების პრაქტიკულ მოთხოვნილებებთან, ხალხის ინტერესებთან: მოითხოვდნენ, რომ ხელოვნების მართებულად იქსახა შშრომელი მასების ცხოვრება, მთა ბრძოლა და მისწრაფებანი.

თანამედროვე ეპოქაში კეშმარიტად მაღალმხატვრული შეიძლება მხოლოდ ის ხელოვნება იყოს, რომელიც მშრომელი მასების ინტერესებს, სოციალიზმისა და კომუნიზმის გამარჯვების ანუ საზოგადოების წინსვლა-განვითარების საქმეს ემსახურება. ხელოვნების იდეურობა, მისი კლასობრივ-პარტიული ხასიათი კიდევ ერთხელ მოწმობს თამაშის სუბიექტურ-იდეალისტურ თეორიის უსაფუძვლობასა და მცდარობას.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიას იმსტიტუტი)

„ვაცხი“, ფილოსოფიის, ფილოლოგიის, ეპონომიკისა და სამართლის სერია, 1971, № 3

იოსებ გამაძე

აათოვისიქოლოგიური მუშაობის ძირითადი შედეგები და პერსპექტივები

(დ. უზნაძის დაბადებიდან 85 წლის აღსანიშნავად)

საქართველოში ექსპერიმენტული პათოფსიქოლოგიური კვლევა-ძება და უზნაძის სახელთან, მის ფსიქოლოგიურ კონცეფციასთან და მის მიერვა მოწოდებული კვლევის მეთოდების გამოყენებასთან არის დაკავშირებული. თავიდან ამ მიმართულებით მუშაობა დაიწყო ქ. თბილისის ფუნქციონალურ-ნერვულ დაავადებათა ინსტიტუტის (დარეჯტორი ა. ფ. გოლიარიძე) პათოფსიქოლოგიის განყოფილებაში, რომლის ბაზაზე შემდგომ ჩამოყალიბდა ამჟამად და უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის პათოფსიქოლოგიის განყოფილება. ფაქტორულად ეს იყო პერსონალისტური ფსიქოპათოლოგიის მიერ გადადგმული პროცესი ნაბიჯი, რომელმაც ყურადღების ცენტრში დაყენა არა ცალკეული ფუნქციების შესწავლა, არამედ — განწყობისა, რომელიც წარმოადგენს ცალკეული ფუნქციების ინტეგრაციის, მათი ორგანიზირებული მზაობის აღმიშვნელ ცნებას.

ნევროზის კლინიკური ფენომენების მიზეზების ძიება განწყობის კვლევამ გაიტანა ცნობიერებიდან, მან არსებითად დაუკავშირა იგი ვადმყოფის პიროვნებას, მისი ორგანიზმის, როგორც მთვლის, მდგომარეობას. სწორედ ნევროზების შესწავლის ნიადაგზე გამოირკვა, რომ ფიქსირებული სახით რჩება არა კომპლექსი, ე. ი. აფექტურულ შეფერადებული და შემდეგ რეპრესიის შედეგად განვითვილი წარმოადგენები, არამედ განწყობა — ორგანიზმის ნევროზული რეაქციებისადმი მომეტებული მზაობა. ეს იყო ის ახალი, რაც და უზნაძის მოსვლამ შემოიტანა, ფსიქოპათოლოგიური მოვლენების კვლევაში და ამითაც დაიწყო სრულიად ახალი თვალსაზრისითა და მეთოდით შეიარაღებული ექსპერიმენტული ფსიქოპათოლოგიის ჩამოყალიბება.

I. განწყობა და ნევროზები. ნევროზით თავისი ბურებით არა ცალკეული ფუნქციების, არამედ პიროვნების დაავადება, ამიტომ განწყობის თავისებურებათა კვლევას სწორედ აქ უნდა რგებოდა თვალსაჩინო წარმატება, როგორც ეს ისტერიითა და ეპილეფსიით დაავადებულთა განწყობის თავისებურებათა შესწავლამ გვიჩვენა.

ისტერიით დაავადებულთა განწყობა სიტუაციის მიხედვით ცვალებადი აღმოჩნდა. მისი ფიქსაცია ზოგჯერ არის შესაძლებელი, მაგრამ ზოგჯერ — არა. ისტერიით დაავადებულ ადამიანს დღის გარკვეულ მონაკვეთში შეიძლება ინერტული და ტლანქი განწყობა აღმოჩნდეს, ხოლო, თუ სიტუაცია შეიცვალა, ამავე ადამიანის განწყობა შეიძლება წარმოსდგეს ჩვენს წინაშე 4. „მაცხი“, ფილოსოფიის..., სერია, 1971, № 3



პლასტიკურობისა და დინამიკურობის ნიშნით. ასეთივე ცვალებადია ისტერიის შემთხვევებში განწყობა გაერცელების შიხედვითაც, ივი ზოგ შემთხვევაში მთლიანად ეუფლება პიროვნებას და ხასიათდება ფართო ირადიაციით, მაგრამ გაიღლის დრო და იმავე ადამიანის განწყობა ლიკალობის ნიშანს შეიძენს. ერთი სიტყვით, ისტერიით დავადებული ადამიანის განწყობა ვარ იაბილური ია, მას არ ახსიათებს ნორმალური ადამიანისათვის დამახასიათებელი განწყობის კონსტანტობა (1). შემდგომ, როგორც ი. ბეალავეს კვლევამ გვიჩვენა, ისტერია არც განწყობის სტაბილობის მხრივ იძლევა ერთ გარეცეცულ სურათს. განწყობის სტაბილობა შეიძლება ერთბაშად შეიცვალოს და იყილაბილური აღმოჩნდეს. ისტერიით დავადებულთა შორის არც ისე იშვიათა განწყობის როგორც ვარიაბილობა ისე ლაპილობა (2). ისტერიის მესამე ნიშანია ჰაპტიკურა და ოპტიკურ განწყობათა შორის შესამჩნევი განსხვავება, ე. ი. ინტერი მოდილური დისოციაცია. ისტერიით დავადებული ადამიანის მიერ წარმოსახვის სფეროში ფიქსირებული განწყობა ასებითად იმავე თავისებურებით ხასიათდება, რაც ჩვენთვის აქტუალური აღქმის სფეროში ფიქსირებული განწყობის შესწავლით არის ცნობილი და რომელის შესახებ ზემოთ გვწონდა შესვლობა (3).

ეპილეფსით დავადგული აღმანის განწყობა, ასებითად განსხვავებული თავისებურებითა წარმოლენილი, იგი კონსტრანტურია და სტაბილური; ეპილეფსისათვის აკრეთვე დამასასითებელია განწყობის არა იჩადაცა, არამედ — ლოკალობა, განწყობის ტიპი არ ცულება, იგი ინერტულია და ზედიწევნით ტლანები. კრიტიკული დღის მიმდინარეობისას ავალმყოფი ვერ ახერხებს მისაგნ თავის დაღწევას.

წარმოსახულს სიტუაციაში, თუ ინტელექტის დეგრადაცია გამოხატულია, განწყობის შემუშავება უშედებელი მთავრდება. ფიქსაციის შემთხვევაში იგი არსებითად ისეთივე რჩება, როგორიცაა ქტუალური ოქმის სფეროში. რიგ შემთხვევებში წარმოსახვის სფეროში შემუშავებული განწყობა სუსტია და მაღლებ ქრება (4).

ფსიქოსტენიით დავაღებულთა განწყობა ძლიერ სუსტია, თუმცა მოკლებული არ აღმოჩნდა სტატიფურობასაც. ა. კაციტაბის მიერ შესწავლითა ნევრალოსტენიით დავაღებულთა დეჭინირებული განწყობის თავისებურებანი.

განცუობის ტიპლოგიური თავისებურებანი, როგორც ეს საბოლოოდ დადგენილია, შეიძლება გამოვიყენოთ ნევროზის განსხვავებულ ფორმათა დიფერენცირებულ-ასიკრიპთოლოგიური დასასიათებისათვის.

II. განწყობა და ფსიქოსები. შიზოთორენიით დაავადებული იდამინის განწყობა, როგორც სისტემატურმა კვლევამ გვიჩვენა, თავისებურ ცვლილებას განიცდის, იგი ეპილეფსიით დაავადებულისაგან განსხვავებით მეტად ფართო იჩაღაციოთა და გენერალიზაციით ხსიათდება. ეს პათოლოგიურად შეცვლილი განწყობის ისეთი ნიშანია, რომელიც გასაგებს ხდის ამ ფსიქოზისათვის დამახასიათებელი ჰალუცინაციისა და ილუზიების გავრცელებას აღმის ერთ მოღალობიდან — მეორეზე. ჰალუცინაციის ხმა ავაღმყოფს აფრთხილებს, რომ მოსალონდენია მოწამელა, რასაც ერთდროულად სდევს საწამლავის გემო და დამახასიათებელი სუნი ჰყარები. რაც შეეხება შიზოთორენიით დაავადებულთა შორის შენიშვნული განწყობის გენერალიზაციას, ის უნდა იყოს მისი ისეთი თავისებურების მაჩვენებელი, რომლის გამო ბოდვა ამ დაავადების დროს ადვილად გარდაქვს ავაღმყოფს როგორც ახლობელ, ისე შორეულ ადა-

მიანებსა და ნაცნობებზე (5). წარმოსახულ სიტუაციაში შიზოფრენიით დაავა-
დებულთა ფიქსირებული განწყობის თავისებურება შესწავლილი აქვს ერ. ვაჩ-
ნაძეს (6).

ჩვენთვის აგრეთვე ცნობილია ინკოლუციური ფსიქოზით დაავადებულთა
ფიქსირებული განწყობის თავისებურებანი (7).

პროგრესიული დამბლის ტსიქოპათოლოგია შესწავლილი აქვს თ. აბრამი-
შვილს (8). კორსაკოვის ამწეზიური ფსიქოზის ფიქსირებული განწყობის თავი-
სებურებათა შესწავლა ეკუთვნის ბელა ბეკინიშვილს (9).

მადლენა ჯაფარიძემ შეასწავლა ტემპერატურის სხვაობაზე შემუშავებუ-
ლი განწყობის თავისებურებანი (10). იგი განვარდობს მუშაობას შიზოფრე-
ნიის ქრონიკულ შემთხვევათა ფსიქოპათოლოგიის შესწავლის მიმართულე-
ბით (11).

ამჟამად ჩვენს განკარგულებაშია ფაქტების სისტემა, რომელიც შეიძლე-
ბა საფუძვლად დაედოს ავადმყოფის პიროვნების თავისებურებათა ცოდნაზე
აგრძელი კლინიკური და ექსპერიმენტული ფსიქოპათოლოგიის ჩამოყალი-
ბებს.

ნეკროზითა და ფსიქოზით დაავადებულთა შორის განსხვავება, განწყო-
ბის ფსიქოპათოლოგიის თანახმად, წარმოდგენილია არა მხოლოდ იმ ცვლი-
ლებათა მიხედვით, რომელიც მათი განწყობის თავისებურებიდან ჩანს, არა-
მედ პიროვნების ცეცხას სტრუქტურის მხრივაც — შეცვლალია ფსიქიური
ცხოვრების დონეთა შორის ურთიერთობა. ფსიქოზი ადამიანს ართმევს გან-
წყობის ფიქსაციის შესაძლებლობას ობიექტივაციის დონეზე, იღვვევა გან-
წყობათა შორის იერარქიული დამოიდებულება, რაც შეიძლება გამოვიყენოთ
როგორც ექსპერიმენტული კრიტერიუმი ფუნქციურ და პროცესულ შემთხვე-
ვათა გასამიჯნავად.

III. განწყობა და სამხედრო ფსიქონევროზები. დიდი სამემულო ომის
პერიოდში პათოფსიქოლოგიის განყოფილების მუშაობა დ. უზნაძის ინიცია-
ტივით მთლიანად სამხედრო-საევაუზარი პოსპიტალში იყო გადატანილი.
ჩვენ ჩაეცით პრაქტიკულად უაღრესად საპასუხისმგებლო საქმიანობაში, რო-
მელსაც მიზნად პერნაც ფრონტის საჭიროების მომსახურება. როული წინას-
წარი მუშაობის ჩატარება მოგვიხდა იმისათვის, რომ სწორი მიმართულება
მიგვეცა კვლევა-ძიებისათვის. ჩვენი მუშაობა იმდენად ნაყოფიერი აღმოჩნდა,
რომ ამიერკავკასიის სამხედრო შტაბში ფსიქოლოგიის ინსტიტუტს, საიდანაც
მივლინებული ვიყავით საევაუზარი პოსპიტალში, ბრძანებით მაღლობა გამო-
უხადა. სამხედრო ფსიქონევროზების სფეროში კვლევა მომდევნო წლებში
გაფართოვდა და ამ მუშაობაში ჩაეგა ინსტიტუტის თოქმის ყველა ძირითადი
თანამშრომელი. პრაქტიკული მუშაობის გარდა პოსპიტალში მოელი რიგი
თეორიული სკოტხები დამუშავდა:

1. პოსტკომოციურ რეაქციათა ტიპოლოგია (12)
2. პრემორბიდული პიროვნება ომის ფსიქონევროზებში (13)
3. პანიკის ფსიქოლოგიისათვის (14)
4. მასალები ცნებითი აზროვნების პოსტკომოციური დარღვევის-
თვის (15)
5. მეხსიერების პოსტკომოციური დაავადების საკათხისათვის (16)

ამ წერილების გარდა სამხედრო ფსიქოლოგიის ბეჭრი სხვა მეტად სინ-
ტერესო საკითხებია გაშუქებული კრ-ში „ფსიქოლოგია“, ტ. II, 1943 წ., რო-
მელიც მიეძღვნა სამხედრო ფსიქოლოგიასა და პათოლოგიოლოგიას.

IV. განწყობა და ნევროლოგია. სამხედრო ფსიქონევროზების კვლევამ
ოლრა ინტერესი შევვესწავლა ცელილებები განწყობაში თავის ტვინის ლოკა-
ლური დაზიანების დროს. შევარჩიეთ ტყვიით მიყენებული ტრავმის შემთხვე-
ვები, რომელიც ქ. მოსკოვში იყო თავმოყრილი საკავშირო სამედიცინო აკა-
დემიის ნევროლოგური ინსტიტუტის სპეციალურ განყოფილებაში. აქ ერთი
წლის ჩევნი მუშაობის შედეგები გამოქვეყნებულია რუსულ ენაშე (17).

გამოირკვა, რომ ტვინის ტრავმის კველა შემთხვევაში აღგილი აქვს გან-
წყობაში შეტნაკლებად გამოხატულ ცელილებას. ცალკე გამოყოფილი არ ყო-
ფილა ტვინის რომელიმე ერთი ლოკალური სფერო, რომლის დაზიანებასთან
არსებითად ყოფილიყო დამოკიდებული განწყობის ფაქსაცია. აქტუალური
ოქმის სფეროში შემუშავებული განწყობის მოქმედება, როცა ტვინის პრე-
ფრონტალური ზონებია დაზიანებული, ხასიათდება პათოლოგიური ინერტუ-
ლობით. უკანანოსტიური არების დაზიანებამ გვიჩვენა განწყობის ფიქსა-
ციის შეფერხება. პრეფრონტალური არების დაზიანების შემთხვევებში ავად-
მყოფებისათვის სრულიად მიუწვდომელი დრჩა განწყობის ფიქსაცია ობიექ-
ტივაციის ღონებზე, ე. ი. აზრითს სირტაციაში. ამ მომართულებით წარმოებუ-
ლი კვლევის შედეგები საფუძველად დაედო აფაზიისა და აგნოზის ახალი
თვალსაზრისის განხილვას (18). შუბლის წილების ტრავმის ფსიქოპათოლო-
გიისადმი ინტერესი ამით არ შეწყვეტილა. ამ საკითხის საგანგბო შესწავლა
წარმოდგენილია მ. საყვარელიძის ორ გამოკვლევაში (19 და 20).

V. განწყობა და ტვინის მექანიზმები. ტვინის მექანიზმებისა და განწყო-
ბის დამოკიდებულების ზოგიერთი საკითხი გაშუქებულია ზემოთ მითითებულ
შრომებში. განჩნდა ტენციურია კონტრეტული ფიზიოლოგიური პროცესის
ძიებისა, რომელიც გაბატონებულ შეხედულების თანახმად, თოქოს წინ უნდა
უძლოდეს განწყობის ჩამოყალიბებას. ასეთად ალიარებული იყო დინამიკური
სტრესოტიპი, ვინაიდან ნაცულისტებებია, რომ დინამიკური სტრესოტიპის აღ-
მოცენებით უნდა იწყებოდეს განწყობის შემუშავება. ცხადია, ეს იყო მტ ტრა-
დიცული შეხედულების ნაყოფი, რომლის მიხედვთ ფიზიოლოგიური და
ფსიქიური — ორი დამოკიდებელი პროცესია. ამათგან პირველი მატერია-
ლურია და უსწრებს მეორეს, ე. ი. ფსიქიურის აღმოცენებას. განწყობის
თეორია სწორედ ამის საწინააღმდეგო თვალსაზრისის მომარჯვებას გვპირდე-
ბოდა. განწყობის თეორიაში ორგანიზმი განწილულია ისეთ მთლიანობად, რო-
მელშიც ფიზიოლოგიური და ფსიქიური პროცესები მიმდინარეობენ არა
ცალ-ცალკე, არამედ — ერთიან პროცესად და მათი ასეთი მთლიანობა უდევს
საფუძვლად ქცევის ჩამოყალიბებას.

ამ პრობლემის შესწავლას მიეძღვა 15 გამოკვლევა, რაც განზოგადებუ-
ლადაა წარმოდგენილი ჩევნის შემდეგ მონოგრაფიაში (21 და 22).

VI. განწყობა და ელექტროენცეფალოგრაფია. ელექტროენცეფალოგრა-
ფიული მეთოდის გამოყენებამ სანდო გზაზე დააყენა განწყობის საბუნების-
მეტყველო საფუძვლების ძიება. ჯერ კიდევ 1958 წ. შესაძლებელი აღმოჩნდა
მოგვეწოდებინა განწყობის დამასასითებელი და ასმილაციური ილუზიების
მიოგრამა. ამ გამოკლევაში კონტრასტული ილუზია დახასიათებულია რო-
გორუ განწყობის ისიმილატიური მოქმედების პროლუტი (23). ამ შრომით

იწყება მოქმედების სფეროში განწყობის თაესისებურების შესწავლა და აქვთ მოწოდებული მეთოდის აღწერა, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა დავახსიათოთ ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე აღმოცენებული ძალის იღწევა.

განწყობასთან ტკინის ელექტროპოტენციალთა დამოკიდებულების განხილვამ საშუალება მოვცა ტეტა-რითმი განვვეხილა როგორც განწყობის ელექტროენერგიალური გრადიენტი. განწყობისა და ტკინის ურთიერთობა შედარებით ერცლად არის განხილული ჩვენს უკანასკელ მონვრაფიაში (24).

VII. განწყობა და კვალი. ექსპერიმენტულ პირობებში განხორციელდა განწყობის ფიქსაცია თანმიმდევრაზე ხატზე (კვალზე), რომლის მომდევნო კრიტიკულ ცდაში გამოვლინდა ფიქსირებული განწყობის ზეგავლენით ტოლ ობიექტთა თანმიმდევრი ხატის ილუზორული აღმა (26). ამ ცდის პროცესში შენიშვნულია სამგანზომილებიანი ხატი (სტერეოხატი), რომელიც ორგანზომილებიანი ხატის მსგავსად ფიქსირებული განწყობის ზეგავლენით იძენს ილუზორულად შეცვლილ სიიდეს მხედველობის კვალზე (27).

სპეციალურად ჩატარებული ცდის შედეგად გაიჩვეა, რომ თანმიმდევრი ხატების აქტმაში მაშინაც აქვს ილუზორულ ცვლილებას აღვილი, როცა ინდივიდუალურ ასტრებს საგანწყობო მბიუქტების აღმას. ამ ცდაში ექსპერიმენტულ პირობებში ნაჩვენები განწყობის პირველადობა: აღმის შინარჩუში ცვლილების უშუალო დამოკიდებულება არა თვით აღქმაზე, არამედ ინდივიდის განწყობაზე. განწყობისა და ხატის ურთიერთობის შესწავლის შედეგად მოპოვებულია ექსპერიმენტული ფაქტები, რომელთა საფუძველზე შესაძლებელი აღმოჩნდა ხატების განვითარების საფეხურების დადგენა. რადგანაც თანმიმდევრი ხატი არსებითად წარმოადგნეს ელემენტარული მეხსიერების ერთ-ერთ ფორმას. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ცდებში საქმე გვაქვს მეხსიერების კვალის ორგანზომაციასთან, უკეთ რომ ვთქვათ, მის კონსტრუაციასთან ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე. ამ საკითხისაღმი მიღლივილი გამოკლევები სისტემატურად ქვეყნდებოდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბეჭიში 1950 წლიდან.

VIII. განწყობა და აღმა. უკანასკნელ წლებში ჩვენი ყურადღება მიიქცია ვ. კელერის ოერიამ, რომელიც ფიგურის მომდევნო ეფექტის შესწავლის ემყარება. ფიგურის მომდევნო ეფექტის დამახასიათებელი ფაქტები მას მოპოვებულია აქვს ისეთი მეთოდის გამოყენებით, რომელიც ჩვენში ცნობილია ხანგრძლივი ექსპოზიციის პირობებში განწყობის ფიქსაციის სახელით. ვ. კელერს ამ ცდაში მიუღია კონტრასტული ილუზია, რომლის გაეგბა სცადა ფიზიკურ თვალსაზრისზე დაყარებით. ერთ-ერთ ჩვენს ცდაში მიზნად დავისახეთ გვეჩვენებინა კელერის თეორიის სუსტი შხარები (28). ეს გამოკლევა თარგმნილია ინგლისურ ენაზე და დაბეჭდილია 1961 წელს. თანმიმდევრი ხატებზე დაკვირვებამ გვიჩვენა თუ როგორი ურთიერთობაა აღმის პერიფერიულსა და ცენტრალურ პროცესებს შორის. ამ მასალებზე ნაჩვენებია გრძნობის ორგანობის გზით შემოსული ინფორმაციების განწყობის საფუძველზე გადამუშავების საფეხურები. ჩვენი ფაქტების მნიშვნელობა მდგრადი გრძნობის იმაში, რომ ისინი ჰელმიტის დროიდან ცნობილ პერიფერიულ თეორიასთან შედარებით უცნირაცხოსბას ანიჭებენ აღმის ცენტრალურ თეორიას. აქვე



გამოჩნდა განწყობის არა მხოლოდ მომწერლიგებელი, არამედ ინფორმაციათა მაორგანიზებელი როლიც.

IX. განწყობა და ინფორმაციის თეორია. ამ საკითხის გაშუქებას მიეძღვნა ჩვენი ორი წიგნი (29 და 30), რომელთაგან ერთ მონოგრაფიაში (29) ნაჩვენებია განწყობის ნეგენტროპიული ბუნება და განწყობისა და ინფორმაციის განუზღვრელობას შორის უკუპროპორციული დამოკიდებულება. განწყობის სტაბილობა განხილულია, როგორც შექცევითი ინფორმაციის საფუძველი. აქვე ნაჩვენებია უკანასკნელ ხანებში რუსულ საბჭოთა ფსიქოლოგიასა და ნეიროფიზიოლოგიაში შემოჭრილი ტერმინების: «двигательная задача», «прогнозирование», «акцептор действия», «опережающее отражение»—ს—დამკიდებულება განწყობასთან (31). ცალკე გამოკვლევაში გვაქვს განხილული, თუ რა ძღვილი უშისავს განწყობას ქცევის სტრუქტურაში (32). ორივე დასახელებული გამოკვლევა (29, 30) ინგლისურ ენაზეა თარგმნილი და გამოცემულია 1968/69 წელს.

X. განწყობა და შთაგონება. ექსპერიმენტული კვლევის საფუძველზე გამოირკვა, რომ კინგსტონური შეგრძნებების ორგანიზაცია და მათი აღმა დამოკიდებულია ინდივიდის ფიქსირებულ განწყობაზე. ამით გზა ხსნილი აღმოჩნდა მეტყველებისა და აზროვნების ურთიერთობის გასაგებად. ერთ-ერთ ექსპერიმენტულ გამოკვლევაში განწყობა წარმოდგენილია როგორც ვერბალური შთაგონების საფუძველი და ამდენად შთაგონების მოქმედების ფსიქოლოგიური მექანიზმი (33). აქ წარმოდგენილი მასალა შეიცავს მითითებას კომფორმის ბუნების გასაგებად. განწყობა, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკური, განხილული გვაქვს ერთ-ერთ ჩვენს გამოკვლევაში, რომელიც რუსულ ენაზე დაიბეჭდა (34). ამავე საკითხს ვეხებით ავრცელებ ჩვენს სტატიაში (35).

პათოფსიქოლოგიის განყოფილებაში დამუშავებულია და ცალკე წიგნად გამოიიცა „სულით ავაღმყოფთა ფსიქოლოგიური კვლევის მეთოდები“, რომელიც შედგენილია ისე, რომ მკლევარს საშუალება მოეცეს ავაღმყოფის ცალკეული ფუნქციების კვლევა წარმართოს განწყობის ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით (36). სახელმძღვანელოს დანიშნულება აქვს ჩვენს წიგნს, სადაც წარმოდგენილია ფსიქოპათოლოგიური ფენომენების სისტემატური განხილვა (37).

XI. სენსორული განწყობა. 6. ახის ცნობილი გამოკვლევის შემდეგ დ. უზნაძე დაინტერესებული სენსორული განწყობით და, როგორც მიუთითებს, თავის ლაბორატორიაში მიუღია ამ განწყობის დამადასტურებელი ფაქტები. ამ მითითების გარდა ჩვენთვის არაფერი იყო ცნობილი, ამიტომ, როგორც ზოგადი ფსიქოლოგიის, ისე პათოფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, ამ მეტად საინტერესო საკითხის შესწავლა მივანდეთ ქ. ცინცაძეს. მისი სისტემატური გამოკვლევის შედეგები გამოქვეყნებულია (38 და 39), ხოლო ძირითად შედეგები რეფერირებულია უზრუნველყოფით Abstrakt-ში. ექსპერიმენტულმა კვლევამ ვიზუალურად გვიჩვენა, რომ ცნობიერების გარევეული შინაარსის გამოირჩებას, კერძოდ ილუზორულ აღმნების გამანაბეჭდების ძილი. ქ. ცინცაძემ გააფართოვა თავისი კვლევის საზღვრები და უჩვენა, რომ შარპანტიის ილუზიის მსგავსად, განმაწყობელი ძალით სარგებლობენ ე. წ. გვორეტრიული ოპტიკური ილუზები.

მოცოდებული მასალის ნიადაგზე ცნობილი გახდა სენსორული განწყობის დამახასიათებელი ნიშნები: აგზნებადობა, სიმტკიცე, დინამიკურობა, პლასტიკურობა და ა. შ. შიზოფრენიით დაავალებულთა სენსორული განწყობის შესწავლაში გვიჩვენა, რომ ამ დავალების დროს ილუზორულ აღქმას არა

აქეს ისეთი განმაწყობელი ძალა, როგორც ეს ჯანსაღი აღამიანის შესწავლი-დან არის ცნობილი. ავადმყოფის სენსორული განწყობა სუსტია, რასაც მკვლევარი უკავშირებს იმას, რომ შიზოფრენიით დაავადებულებს, საერთოდ ძლიერი აქვთ უშუალო (გეომეტრიული ოპტიკური) ილუზიები და საგრძნობლად სუსტი — ე. ჭ. გაშუალებული ანუ შარპანტიეს ილუზიები (40).

ფიქსირებული განწყობის ილუზიაც გაშუალებულია, ამატომ უნდა გვეფიქრა, რომ შიზოფრენიით დაავადებულის არც ეს ილუზია იქნებოდა ძლიერი. ამ მოსაზრების ექსპერიმენტული შემოწმება განხორციელდა განწყობის ილუზიების გამზომი ილუზიამეტრით. გამოიჩინა. რომ შიზოფრენიით დაავადებულთა განწყობა, ოუმცა სტატიკურია, მაგრამ შედარებით მცირე ძალისაა იგი. ამის მიხედვით ჭ. ცინცაძე ასკენის, რომ შიზოფრენიის შემთხვევაში კონტრასტულ ილუზის არა აქეს ძალა უბიძგოს ავადმყოფს აღვევატურ აღწმაზე გადასანაცვლებლად (41). კონტრასტული ილუზის ბუნებით დაინტერესებამ ჭ. ცინცაძის წინაშე დასვა საკითხი, თუ რას წარმოადგენდა მოვლენა, რომელიც ვ. კელერისა და ვალახის გამოკვლევაში ფიგურის მომდევნო ეფექტის სახელითა ცნობილი. ჩვენი მკვლევარი მიღის ჩენ მეტ თავის დროზე გამოთქმულ დასკვნამდე, რომ ის, რასაც ფიგურის მომდევნო ეფექტი ეწოდება, ასევითად არის ფიქსირებული განწყობის კონტრასტული ილუზია (42). ჭ. ცინცაძე ახლაც განვარდობს ამ მიმართულებით ინტენსიურ კვლევა-ძიებას.

ახლა მოკლედ შევეხებით განწყობის თეორიის თვალსაზრისით ცალკეული ფუნქციების კელევის შედეგების განხილვას.

XII. წარმოსახვის ფსიქოპათოლოგია. ერ. ვაჩინაძემ რიგი გამოკვლევა მიუძრენა იმას, თუ რა შესაძლებლობისაა ნევროზით და ფსიქოზით დაავადებულთა წარმოსახვა. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი გამოკვლევა ისტერიის შესახებ (3). გამოირკვა, რომ ისტერიით დაავადებული იმდენად ცხოველი წარმოსახვით სარგებლობს, რომ მისი წარმოდგენის ხატი თავისი ძირითადი ნიშნებით უსალოვდება აღქმს, აქ ფსიქიკის პირველ და მეორე დონეზე ფიქსირებულ განწყობათა შორის განსხვავებაც არ შეინიშნება. შიზოფრენიით დაავადებული აღმამიანის წარმოსახვის შესაძლებლობანი დაძაბუნებული აღმოჩნდა და ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე (43).

შიზოფრენიით დაავადებული აღმამიანების წარმოსახვის შესწავლა სხვა გზითაც იყო ნაცალი. საკუთარი ექსპერიმენტული მასალის ანალიზის ნაიაღზე ერ. ვაჩინაძე მიღის დასკვნამდე, რომ წარმოსახვის ხატი, როგორც ასეთი, დაზიანებული არ არის, იგი რიგი ნიშნების მიხედვით თითქმის არაფრით განსხვავდება ჯანსაღი აღმამიანის წარმოდგენის ხატისაგან. ერ. ვაჩინაძის სისტემური კვლევის საგანი იყო სულით ავადმყოფთა მხატვრული პროდუქციის ანალიზი. ამ მასალის მიხედვით განსხვავებული სიმპტომებითაა წარმოდგენილი ეპილეფსია, შიზოფრენია, და მანიაკალურ-დეპრესიული ფსიქოზი. გამოინახა ფსიქოზების დიფერენცირებული დახასიათების შესაძლებლობა, რაც მხატვრულ პროდუქციის, ფსიქოზების შესასწავლად გამოყენებულ მეთოდს დაიგნოსტიკურ ღირებულებას ანიჭებს. თავისი შედეგები ერ. ვაჩინაძეს მონიგრაფიულად აქვს გაფორმებული და გამოცემული (43). იგი ერთ-ერთ თავის წერილში ეხება სულით ავადმყოფების მხატვრობის შედარებას თანამედროვე აბსტრაქციონიზმთან, სურეალიზმთან (44). ერ. ვაჩინაძე ამგამად განვარდობს შიზოფრენიით დაავადებულთა სიმბოლიური აზროვნების მიმართულებით კელევას.

XIII. აზროვნების პათოლოგია. ქ. მდივანს ეკუთვნის ცნების შემუშავების პროცესის კვლევა შიზოფრენიით დაავადებულთა შორის (45). შიზოფრენიით დაავადებულთა აზროვნების შესწავლის შედეგები წარმოდგენილია ჩვენს მონოგრაფიაში (5).

უკანასკნელ წლებში მარინე საყვარელიძე სისტემატურად სწავლობს სულით ავადყოფთა აზროვნების თავისებურებებს. ამჟამად მის განკარგულებაში გარეკეული თვალსაზრისითა და ორიგინალური მეთოდებით მოპოვებული ექსპერიმენტული ფაქტების სისტემა. მ. საყვარელიძეს შესწავლილი აქვს ცნებითი აზროვნების თავისებურებანი ტვინის სისტემური მოქმედების დაზიანების ძროს (47). აქ წარმოდგენილია, თუ რა თავისებურებათ ხასიათდება არათვალსაჩინო ნიშნის აბსტრაქციის დაქვეითება თავის ტვინის დაზიანების შემთხვევაში. აზროვნების კვლევას ბუნებრივად მოყვა ბოლოების ფაქტოლოგიური თავისებურებათა შესწავლით დანონტერესება. მ. საყვარელიძისათვის გზის მაჩვენებელი აქაც განწყობის ცნება აღმოჩნდა. იგი კვლევას იწყებს განწყობის ირაციაციისა და გენერალზაციის შესწავლით და ნახულობს, რომ ბოლევით შესყრობილი ადამიანის განწყობას შეუძლია ისეთ შთაბეჭიდლებათა ასიმილაცია, რომელიც უცხოა და მიუწვდომელია ჯანსაღი ადამიანისათვის (48). ბოლევის ძირითად თავისებურებას შეადგენს ავადყოფის პათოლოგიური დარწმუნებულება და არა მოვლენებს შორის ლოგიკური კავშირის დარღვევა (49). ბოლევისათვის დამახასიათებელი პათოლოგიური დარწმუნებულობის საფუძველი საძიებელია ამ დაავადებისათვის დამახასიათებელ განწყობაში. მ. საყვარელიძეს შემდეგი კვლევა ეხება მნიშვნელობის განცდას ბოლევისა და შთაბეჭიდლილებათა სელექციის თავისებურებას ბოლევით შესყრობილ აკადემიურებში (50). დეპერსონალზაციის ფსიქოპათოლოგიური ბუნების გაგებისათვის ალსანიშნევია მ. საყვარელიძის მიერ ქ. კიევში ფსიქოლოგთა საკავშირო თათბირზე წაკითხული მოხსენება (51). მ. საყვარელიძეს თავის გამოკვლევათა ერთი ნაწილი მონოგრაფიულად აქვს გაფორმებული და გამოცემული (52). ასი ბარეალიამ სისტემატიური კვლევის საგნად გაიხადა ონთრეილული ცნობირების ფსიქოპათოლოგია, აქედან ერთი გამოკვლევა გადაცემულია გამოსაქვეყნებლად.

1968 წ. საკავშირო სამედიცინო აკადემიის პრეზიდიუმის დადგენილებითა და პრობლემური კომისიის „სამედიცინო ფსიქოლოგიის“ ხელმძღვანელის ვ. ნ. მიასნიჩევის ინიციატივით ქ. თბილისში გაიმართა სიმპოზიუმი თემაზე: „განწყობისა და დამოკიდებულების ცნებანი სამედიცინო ფსიქოლოგიაში“. ამ სიმპოზიუმზე საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კულტურული ცენტრებიდან წარმოდგენილი 35 მოხსენებიდან განწყობის ცნების გამოყენებას ემყარებოდა 15 მოხსენება, რაც შეადგენს მოხსენებათა საერთო რიცხვის თოთქმის ნახევარს. სიმპოზიუმის მსალები გამოცემულია ცალკე წიგნად (53).

ამჟამად დიდი დაინტერესება საბჭოთა კავშირში პიროვნების ცნებით და კვლევის საკითხებით. ამის საწინდარია ფსიქოლოგთა, ნერვოპათოლოგთა და ფსიქიატრთა საზოგადოებათა, აგრძელებულ საკავშირო აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტის მიერ მოწყობილი სიმპოზიუმი, სადაც ჩვენი მოხსენება იყო წარღვენილი (54).

პათოსიქოლოგიის განყოფილების მიერ გამოქვეყნებულმა გამოკვლევებმა დადებითი გამოხმაურება მოიპოვეს საქართველოს ფსიქიატრებსა და

ნევროლოგებს შორის, რაც ასახულია აკად. ა. დ. ზურაბაშვილის წერილში (55). ამან ხელი შეუწყო კლინიკური ფსიქიატრიისა და ფსიქოპათოლოგიის მთელ რიგი საკითხების დამუშავებას საქართველოს მ. ასათიანის სახელობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში განწყობის ცენტრისა და მეთოდების გამოყენებით. ამ ინსტიტუტშა და რესპუბლიკური ფსიქიატრიის კლინიკური სა-ავადმყოფოს (მთავ. ექიმი შ. გამყრელიძე) სტაციონართა ბაზაზე განაგრძობს მუშაობას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის პათოფსიქოლოგიის განყოფილება.

საქართველოს სამედიცინო ინსტიტუტის ნევროლოგიის კლინიკის დამოკიდებულება განწყობის ცნებასთან მოცემულია ამ კლინიკის გამგის პროფ. ა. მინდაძის შრომაში (56).

რაც შეეხება იმას, თუ რა გამოხმაურება ჰპოვა პათოფსიქოლოგიის განყოფილების შრომებმა საბჭოთა კავშირის ფარგლებს გარეთ, ამის შესახებ მეტყველებს ინგლისურ ენაზე თარგმნილი და გამოცემული შრომები. ორ მონოგრაფიას აქ დავიხსასითებთ, ხოლო დანარჩენი წარმოდგენილია თანართული შრომების სიაში:

1. L. T. Bzhalawa, On the psychopathology of fixated Set in epilepsy and Schizophrenia. Cortex, vol. 1, 1965; 2. L. T. Bzalawa, Nastawienił-podstawa regulacji psychicznej Warszawa, 1970.

ინგლისურ ენაზე თარგმნილია ჩვენი ცალკე გამოკვლევები: კონტრასტული ილუზიის ბუნება [57], ფიგურის მომდევნო ეფექტი (58), ნებისყოფის ექსპერიმენტული კვლევის შედეგები (59), კიბერნეტიკული ასპექტი განწყობის ფსიქოლოგიაში [60] და ა. შ.

პათოფსიქოლოგიის განყოფილებიდან ჩვენი მოხსენება მოსმენილი იყო ფსიქოლოგთა XVIII საერთაშორისო კონგრესზე [61]. გამოყენებითი ფსიქოლოგიის მე-15 საერთაშორისო კონგრესზე დაშვებული იყო მ. საყვარელიძის მოხსენება — Experimental-psychology study of the process of Selection in Schizophrenia.

საბჭოთა კავშირში არ ჩატარებულა არც ერთი ყრალობა ფსიქოლოგების, ფსიქიატრებისა და ნევროლოგებისა, სადაც არ ყოფილიყოს წარმოდგენილი მოხსენება პათოფსიქოლოგიის განყოფილებიდან.

ფსიქოპათოლოგიურ მუშაობას გარევაული თეორიის მიხედვით აგებული მეთოდების მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ საბჭოთა კავშირში მხოლოდ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის პათოფსიქოლოგიური განყოფილება აწარმოებს. მის ბაზაზე შეიძლება მომზადდეს მაღალი კვალიფიკაციის კადრები, მაგრამ ამ მიმართულებით უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის კათედრის მხრივ საჭიროა ენერგიული ზომების მიღება. უნდა ვიზრუნოთ, რათა ფსიქიატრიულ დაწესებულებებს, პოლიკლინიკებს, ნევროლოგიურ ინსტიტუტებსა და კლინიკებს ყავდეს მაღალი კვალიფიკაციის პათოფსიქოლოგები, სამედიცინო ფსიქოლოგიის სპეციალისტები.

მრომაბის სია

1. ქ. ბ რ ა ლ ა ვ ა, განწყობის ილუზია ისტერიის შემთხვევაში, ფუნქც. ნერვ. დავადებათა ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბ., 1936, გვ. 101—117.
2. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, ტრავმული ნერვული, ფუნქც. ნერვ. დავადებათა ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, თბ., 1945, გვ. 86—92.
3. ერ. ვ ა ჩ ნ ა ძ ე, სიტყვითს სიტუაციაში ფიქსირებული განწყობის თავისებურებაზე ისტერიის შემთხვევაში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის დ. უზნაძის სახელობის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 10, 1956, გვ. 361—372.
4. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, ეპილეპსიის (ფსიქოპათოლოგიური გამოყლევა), გამომც. „საბჭოთა საქართველო“ 1959. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის გამომც.
5. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, შიომღენის ფსიქოპათოლოგიისათვის, გამომც. ს. მ. ა., თბ., 1958.
6. ერ. ვ ა ჩ ნ ა ძ ე, სიტყვითს სიტუაციაში ფიქსირებული განწყობის თავისებურებაზე შიომღენის შემთხვევაში, საქ. მეცნ. აკადემიის კრ. „ფსიქოლოგია“, ტ. XI, თბ., 1957, გვ. 393—399.
7. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, ინვოლუციური მელანქოლიის ფსიქოპათოლოგიისათვის, კრ. „ფსიქოლოგია“, ტ. X, საქ. მეცნ. აკადემია, თბ., 1956, გვ. 315—360.
8. Т. Г. Абрамишвили, К психопатологии прогрессивного паралича, Сб. Экспериметальные исследования по психологии установки, Т. II, Изд. АН Груз. ССР, Тб. 1963. გვ. 287—314.
9. Б. Бежанишвили, О психологической природе корсаковского амнестического синдрома, Изд. «Мединерба», Тб., 1968.
10. ვ ა დ ლ ა ნ ა ჭ ა დ ი ძ ე, ტემპერატურის სხვაობაზე შემუშავებული განწყოთავისებურებაზე, საქ. მეცნ. აკადემიის მოაბგ., № XXXVIII; 1, 1965, გვ. 249—254.
11. М. Джапаридзе, Об одной форме исходного состояния шизофрении, Сб. «Проблемы шизофрении». Тбилиси, 1967. გვ. 25—29.
12. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, პოსტკორტიურ რეაქციათ ტიპოლოგია, კრ. „ფსიქოლოგია“, ტ. XI, საქ. მეცნ. აკადემია, თბ., 1948, გვ. 155—212.
13. ვ ლ. ნ ი რ ა კ ი ძ ე, პრემორბიდული პიროვნება ომის ფაზე ფაზონერობში, იქვე, გვ. 237—269.
14. ვ ლ. ფ რ ა ნ გ ი შ ვ ი ლ ი, პანიკის ფსიქოლოგიისათვის, იქვე, გვ. 81—131.
15. რ. ნ ა თ ა ძ ე, მასლები ცნებით აზროვნების პოსტკორტიური დარღვევისათვის, იქვე, გვ. 213—235.
16. ვ ლ ი ვ ა, მეცნიერების პოსტკორტიური დარღვევისათვის, იქვე, გვ. 271—280.
17. И. Т. Бжалава и А. Р. Лурия, Нарушение фиксированной установки при локальных поражениях мозга, Сб. Неврология военного времени, т. I, Изд. АМН СССР, Москва, 1949. გვ. 247—265.
18. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, ტვინის გერეტ წოდებული მოტევილების ზონები და ფიქსირებული განწყობა, კრ. „ფსიქოლოგია“, ტ. V, 1947, გვ. 204—234.
19. М. А. Сакварелидзе, Особенности фиксированной установки при поражениях лобных долей головного мозга. Сб. Экспер. исследов. по психологии установки, Т. I, 1958. გვ. 570—528.
20. ს ა უ ვ ა რ ა ლ ი ძ ე, თვის ტვინის სისტემური მოტევილების დარღვევის ფსიქოპათოლოგიისათვის (საკანიდატო დისერტაცია), 1953, იბ. კრ. ფსიქოლოგია, ტ. 9, თბ., 1954, გვ. 297—317.
21. ი. ბ რ ა ლ ა ვ ა, ფსიქიკური მოტევილების საბუნებისმეტყველო საცერებები, გამომც. „ცლა“, თბ., 1958.
22. И. Т. Бжалава, Об естественно-научной основе понятия установки, Сб. Эксперим. исследов. по психологии установки, Т. I, Тб., 1958, 1958, გვ. 457—496.
23. И. Т. Бжалава, О природе контрастной иллюзии. Вопросы психологии, № 4, 1956, 1956, გვ. 42—52.
24. И. Т. Бжалава, Электроэнцефалографический градиент установки, Вопросы психологии, № 3, 1970, გვ. 137—142.
25. И. Т. Бжалава, Установка и механизмы мозга, Изд. «Мединерба», Тб., 1971.

26. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, տաճումը արարություն ենքու (կազմով) և գոյման արարություն մտածելու, թ. XI, № 2, 1950, զ. 121—127.
27. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, սբություն ենքու, սայ. թյուն. այսպահանակություն մտածելու, թ. XI, № 5, 1950, զ. 327—334.
28. И. Т. Бжалава, Контрастная иллюзия или эффект последствия фигуры, Вопросы психологии, № 5, 1962.
29. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, յօնքարենքույա և գոյման արարություն գանձում, թմ., 1965.
30. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, գոյման արարություն գանձում, թմ., 1965.
31. И. Т. Бжалава, Психология установки и кибернетика, Изд. «Наука», М., 1966.
32. И. Т. Бжалава, Кибернетический аспект в психологии установки, Вопросы психологии, № 5, 1968. զ. 33—42.
33. И. Т. Бжалава, Установка, как механизм действия внушения, Вопросы психологии, № 2, 1967. զ. 63—75.
34. И. Т. Бжалава, К проблеме бессознательного в теории установки Д. Н. Узнадзе, Вопросы психологии, № 1, 1967. զ. 155—160.
35. И. Т. Бжалава, Некоторые замечания по поводу книги А. Г. Бочоришвили «Проблема бессознательного в психологии», Труды института психологии им. Д. Н. Узнадзе АН ГР. ССР, т. 13, 1962. զ. 243—255.
36. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, սբություն աշխատավորություն գանձում մետափոքություն մետափոքություն, թմ. 1961.
37. օ. ծ յ ա լ ա զ ա, գոյման արարություն գանձում գանձում, թմ., 1968.
38. К. Д. Цинцадзе, Об установочном действии некоторых иллюзорных восприятий. Сб. Экспериментальные исследования по психологии установки, т. III, 1966, զ. 116—127.
39. յ. օ ն ց օ ն ց յ, նոցություն ուղարկություն աղյման գանձում մոյմեջման նշանակություն, թյուն, թմ., 1968.
40. К. Д. Цинцадзе, Особенности некоторых сенсорных иллюзий у больных шизофренией (тезисы) Третий Всесоюзный съезд общества психологов СССР, т. III, М., 1968, стр. 388—389.
41. К. Д. Цинцадзе, Измерение оптических иллюзий установки больных шизофренией. В кн. Понятия установки и отношения в медицинской психологии, Изд. «Мед.», Тб., 1970, զ. 235—240.
42. К. Д. Цинцадзе, Некоторые факты последствия фигуры с точки зрения установки. Тезисы третьей конференции закавказских психологов, 1959. զ. 218—219.
43. յ. հ. զ ա հ ի ն ա զ յ, նություն աշխատավորություն գանձում մետափոքություն մետափոքություն, յ. թ. ջույն, թ. XIV, 1963, զ. 83—89.
44. յ. հ. զ ա հ ի ն ա զ յ, սբություն աշխատավորություն մետափոքություն տաշում գանձում, թմ., 1968.
45. յ. հ. զ ա հ ի ն ա զ յ, նատուրալ գործունեություն մետափոքություն գանձում, թմ., 1968.
46. յ. թ գ ո ւ ն ո, լուսական աշխատավորություն մետափոքություն, նատուրալ գործունեություն, թմ., 1968.
47. յ. թ գ ո ւ ն ո, լուսական աշխատավորություն մետափոքություն, սահմանական աշխատավորություն, թմ., 1968.
48. յ. թ գ ո ւ ն ո, լուսական աշխատավորություն մետափոքություն, սահմանական աշխատավորություն, թմ., 1968.
49. յ. թ գ ո ւ ն ո, լուսական աշխատավորություն մետափոքություն, սահմանական աշխատավորություն, թմ., 1968.
50. М. А. Сакварелидзе, Экспериментально-психологическое изучение процесса селекции в случаях шизофрении. В кн. Понятия установки и отношения в медицинской психологии Изд. «Медицина», Тб., 1970. զ. 199—203.
51. М. А. Сакварелидзе, К вопросу о понятии деперсонализации (тезисы) Третий Всесоюзный съезд общества психологов СССР, т. III, М., 1968, стр. 379.

52. ბ. ც უ ვ ა რ ე ლ ი ძ ე, მასალები ბოდვის ფიქტოლოგიისათვის, „მეცნიერება“, თბ., 1965.
53. Понятия Установки и отношения в медицинской психологии, Изд. «Медицина», Тб., 1970.
54. И. Т. Бжалаева, Понятие личности и ее место в структуре поведения. Сб. Проблема личности, т. I, Изд. АН СССР, М. 1970,
55. А. Д. Зурабашвили. Психология установки Д. Н. Узнадзе в аспекте некоторых проблем персонологии, Сб. Понятия установки и отношения в медицинской психологии, «Медицинеба», Тб., 1970. ვ. 83—89.
56. А. А. Минадзе, Использование электрораздражений для фиксации установки на субсенсорные раздражители, Сб. Понятия установки и отношения в медицинской психологии, «Медицинеба», Тб., 1970. ვ. 140—145.
57. I. T. Bzhalava, Nature contrast illusion, Resent Soviet Psychology. Ed. O'connor, 1961 London.
58. I. T. Bzhalava, Figural offster—effects on the contrast illusion. Soviet psychology and Psychiatry, vol. I. № 4, 1963, ვ. 12—21.
59. I. T. Bzhalava, Experimental Study of the Will. Personality, vol. II, № 2, 1963, ვ. 29—39.
60. I. T. Bzhalava, Cybernetic aspect in the psychology of Set. Soviet Psychology. vol. VII. № 1, 1968/69. Canada, Toronto.
61. I. T. Bzhalava, On the Significans of some phenomena psychology. of Set for psychopathology. International Congress of Psychology Symposium 14, 1965. Moscow. ვ. 47—105.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის ფიქტოლოგიის ანტიტუტი)



8. ზარალია

აირველი სასპოლო ასაპის ბავშვთა გონიერივი განვითარების აჩქარების საკითხისათვის

1. საკითხის დაყენება. სკოლამდელი ასაკის ქართველ ბავშვთა გონიერები-
ვი განვითარების აჩქარების მოვლენამ, რასაც აღიღი აქვს უკანასკნელი 40 წ.
მანძილზე და დაგვინდა 1967 წელს ჩვენი ექსპერიმენტული გამოკვლევით,
ლის წესრიგში დააყენა საერთოდ გონიერივი განვითარების აქსელერაციის
საკითხი, ამან კი წამოჭრა მთელი სასკოლო ასაკის ბავშვთა გამოკვლევის სა-
კითხი; მაგრამ შეუძლებელი აღმოჩნდა ამ დიდი და ინტენსიური ექსპერიმენ-
ტული მუშაობის განხორციელება ერთ წელიწადში, ამიტომ მიზნად დავისა-
ხეთ, ჯერ გამოგვეკვლია პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვთა გონიერივი განვი-
თარების თავისებურებანი და ცნების დაუფლების მათ შესაძლებლობანი, ხო-
ლო მიღებული შედეგები გაგვეანალიზებინა რიცხობრივი თანაფარდობის სა-
ფუძველზე რ. ნათაძის 1935 წლის ამავე სახის შედეგებთან.

ფსიქოლოგებს მიაჩნდათ, რომ ცნება წარმოადგენს „სიტყვის მნიშვნელო-
ბას“ და მისი დაუფლების პროცესი შეისწავლებოდა ბავშვის მიერ სიტყვის ში-
ნარსის წვდომის თავისებურებათა საფუძველზე.

ცხადია, „ცნებას ადამიანი განიცდის, როგორც სიტყვის მნიშვნელობას, მაგ-
რამ ცნების დაუფლების დაყვანა სიტყვის შინაარსის გავებაზე შეუძლებელია
იმის გამო, რომ ცნება ფსიქოლოგიურად უფრო მეტს გულისხმობს ვიდრე სიტყ-
ვის გაება“², ე. ი. ფსიქოლოგიური ცნება წარმოადგენს ლოგიკური ცნების
რეალურ განცდას ანუ მეცნიერების მიერ მოპოვებულ ცოდნას მოვლენათა
არსებითი ნიშნების შესახებ. ამიტომ ცხადია, რომ ადამიანი ცნებას სწავ-
ლობს, როგორც განცდად მოვლენას.

მართლია, ბავშვი ჯერ კიდევ აღრეულ ასაკში აქვს საკომუნიკაციოდ გა-
მოსალევი სტუკების საკმილ დიდ მარაგა, რომელთა მნიშვნელობას იგი
სწორად განიცდის, მაგრამ სიტყვის მნიშვნელობის ყოველი განცდა როდია
ცნება, რაღაც ეს განცდა ჯერ კიდევ ცნების „ფუნქციონალური ექვივალენ-
ტია“ და არა თვით ცნება (დ. უზნაძე, ს. ვიგორსკი, რ. ნათაძე). ბავშვი სწო-
რად ხმარობს სიტყვებს, მაგრამ მას არ შეუძლია მათი მეცნიერული გან-
საზღვრა, ე. ი. მისთვის ეს სიტყვები ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს ცნებებს.
სასკოლო ასაკში კი ეს გაუცნობიერებელი შინაარსი ცნობიერდება და ხდება
ცნების არსებითი ნიშნების დაუფლება: სწორედ ამაშია ცნების დაუფლების
განვითარება სასკოლო სწავლების მანძილზე. მაგრამ მაინც არ შეიძლება
ცნების დაუფლების პროცესის დაყვანა უბრალოდ სიტყვის მნიშვნელობის

1 საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემია, „მაცნე“, № 1, 1969, გვ. 23.

2 რ. ნათაძე, ცნების შემუშავების გენეზისისათვის, 1938, გვ. 4.

გაცნობილებაზე ანუ მისი არსებით ნიშნების დანახვა-აღმოჩენაზე. ცნებას გააჩნია შემეცნებითი ფუნქცია და იგი ხორციელდება მისი საკომუნიკაციოდ გამოყენების პროცესში. ამაში მდგრამარეობს ცნების სოციალური ღირებულება. რ. ნათაძე წერს: „სკოლის წინარე ასაკში უკვე მწიფდება ის ფუნქციები, რომელიც პროცესების ნიშანთა მიმღები იყენება ასაკში სდებოდეს ამავე ფუნქციათა აქტივაცია შემეცნებითი ინტერესების ფონზე, შემცნების მიზნით; ეს ალბათ, შემდგომი საგრძნობლად უფრო გვიანი საფეხურის ფუნქციას უნდა შეადგენოს“³.

ზემოთ თქმულის საფუნქციელზე შეიძლება ცნების შემუშავების გენეზისის კვლევის ამოცანა განხილვებრივის, როგორც: 1. ცნების შემეცნებითი ფუნქციის გენეზისის და 2. ცნების განხოგადების, ე. ი. სახეობითი ცნების განვითარებელი არსებითი ნიშნების განხოგადების ონტოგენეტური განვითარების დალგენი.

2. მეთოდი. რ. ნათაძემ შეიმუშავა ცნების დაუფლების კვლევის მეთოდი, როც საშუალებას გვაძლევს, რომ დავაკვირდეთ ამ პროცესის მიმღინარეობას ბუნებრივ პირობებში. მეთოდის არსი მდგრამარეობს იმში, რომ ცდის პირს (ც) ეძლევა სხვადასხვა სახის სატრანსპორტო საშუალებათა ოცამდე საგანვიბოდ შერჩეული სურათი (იგულისხმება, რომ ცდ იცნობს ტრანსპორტის ამ სახეობებს) და ევალება მათი კლასიფიკაცია 4 ჯგუფად ისე, რომ თითოეულ ჯგუფში სურათები მოხვდეს საერთო საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით. თუ ბაჟში ვერ ახერხებს ამ ამოცანის გადაწყვეტას დამოუკიდებლად, ცდის ხელმძღვანელი (ცხ) ეხმარება მას. დაბმარება კი საფურცელებადაა დაყოფილი: იწყება ყველაზე უმნიშვნელო დახმარებით — კლასიფიკაციის დაწყების მაგალითის მიცემით, რომელიც ცდ-მა უნდა გააგრძელოს და მთავრდება კლასიფიკაციის სწავლებით. ოქმში აღირიცხება ცდ-ის ყველა მნიშვნელოვანი რეაქცია, რომელიც ამა თუ იმ კუთხით აშენებს კლასიფიკაციის ამოცანის გადაწყვეტის შესაძლებლობებს. როცა ცდ დაუფლება კლასიფიკაციის აპერაციას, გადავდივართ ექსპერიმენტის მეორე ეტაპზე: თოთ ჯგუფს ზემოდან ვუკეთებთ წარწერებს და ხმამაღლა ვკითხულობთ. ეს წარწერები ხელოვნურ ცნებებს წარმოადგენერ და აღნიშნავენ სატრანსპორტო საშუალებათა ცალკეულ კლასებს. ამის შემდეგ ცდ-ს ვთხოვთ თითოეული ახალი ცნების დაუზინაციას — რა არის: „სენსეტი?“, „კირბონი?“, „რუდოსი?“, „დიკშერი?“ (მაგ: რუდოსი არის ბუნების სტიქიის ძალით მოგრავი სატრანსპორტო საშუალება და სხვ.). როცა ცდ დაუფლება ပალკეულ ჯგუფთა სახელებს — ახალ ცნებებს — და მათ განსაზღვრას, გადავდივართ ექსპერიმენტის მომდევნო ეტაპზე — აზრმდებლობაზე: ცდ-ს ვუმართავთ საუბარს და ამ დროს გამოვიყენებთ ახალ ცნებებს, რის შემდეგ დამატებით ვაჭვდით რამდენიმე ახალ სურათს და ვეკითხებით: „ეს რა არის?“. ამით ვამოწმებთ, თუ რამდენად კარგად შეითვისა ცდ-მა ახალი ცნებები და მათი შეინარჩის. ცდ მაშინ არის ცნებას დაუფლებული, როცა თავისუფლად და სწრაფად შეძლებს მის გამოყენებას ყოველი ახალი მიმღების მიმართ, თუ კი ეს მიმღები შედის ცნების მოცულობაში. ამიტომ მეთოხე ეტაპზე ამ გზით წარმოებს ცდ-ის მიერ ცნების დაუფლების დონის შეფასება. ცდ-ს აწვდინ მოცემული ცნებით აღნიშვნული საგნების ჯგუფის სურათებსაც (დადგინთი მაგალითების) და ისეთ საგნებსაც, რომ ლებიც არ მიეკუთხნება ამ ჯგუფს (უარყოფითი მაგალითი).

³ იქვე, ვგ. 12.

ამის შედეგ იწყება ცნებათა განზოგადების ეტაპზე აღ-
გილი აქვს მეორე რიგის ზოგადობის ცნებათა დაუფლებას. მხოლოდ წარწერები
რჩება ცპ-ს და ევალება მათი დაყოფა ორ ჯგუფად ისე, რომ თითოეულ ჯგუფ-
ში შედიოდეს ერთნაირი საგნები. ამოცანის სწორად გადაწყვეტის ერთადერთი
ვარიანტი არსებობს და თუ ბავშვი მიხვდა მას, იგი მიიღებს ტრანსპორტის სა-
ხეობათა ორ ჯგუფს: ცოცხალი ძალით მოძრავი ტრანსპორტი სენსეტი და კირ-
ბონი და არაცოცხალი ძალით მოძრავი ტრანსპორტი რუდოსი და დიქშერი. პირ-
ველს ეწოდება „ვისტესი“, ხოლო მეორეს — „მატუსი“. აქ ხდება თითოეული
ჯგუფის შინაარსის განზოგადება, რის გამოც მცირდება ცნებათა რაოდენობა —
თხისის ნაცელად ვლებულობთ ორს, რომელიც ზემდებარეა პირველი რიგის
ცნებათა ზოგადობის მიმართ. როცა ცპ კარგად დაუფლება პირველი განზოგადე-
ბის გონიგრებით მოძრავიას, რომელიც გვაძლევს მეორე რიგის ზოგადობის ცნებ-
ბას, გადადივართ მეორე განზოგადების ოპერაციაზე, რომელიც გვაძლევს მე-
სამე რიგის ზოგადობის ერთ ცნებას — „ფარზენდის“ (მატესისა და ეისპესის სა-
ერთო ჟანრი). ამ ეტაპზე ცპ-ს ევალება ვისტესისა და მატესისათვის საერთო
სახელის („ფარზენდის“) დარქმევა და განსაზღვრა (ფარზენდი არის სატრან-
სპორტო საშუალება).

მეშვიდე ეტაპზე ხდება ცნებათა სისტემის დაუფლება, როცა განვსა-
ზოვრავთ თუ რამდენად ესმის ბავშვს განსაზღვებული ზოგადობის ცნებათა შო-
რის ლოგიკური დამოკიდებულება: ზოგი ცნება დაკვემდებარებულა, ზოგიც —
მაქვემდებარებელი. ახალ ცნებათა შორის ამგვარი მიმართებების დაუფლე-
ბის დონე გვიჩვენებს ბავშვის მიერ ცნებათა სისტემის დაუფლების დონეს. და-
სასრულს, ექსპერიმენტის მერვე ეტაპზე, ცპ-ს მოქმედობა შეიძიგე ახალი ცნე-
ბის განსაზღვრება, რაც ერთხელ კიდევ გვაძლევს შესაძლებლობას, რომ დამა-
ჯერებელი წარმოდგენა მივიღოთ ცპ-ის ნამდვილი გონიგრებით შესაძლებლობის
შესახებ.

ჩვენი ექსპერიმენტები ჩატარებული იყო ჩ. ნათაშის ზემოთ აღწერილი მე-
ოდოდით.

3. კლასიფიკაციის ცდები. ეს ცდები ჩატარდა შემდეგ ასაკობრივ ფარგლებ-
ში: 1) მოსამაზადებელი კლასის მოსწავლეთათვის ექსპერიმენტის შეინდ წლამ-
დე, 2) პირველი კლასის მოსწავლეთათვის შეინდ-ნახევრიდან რვა წლამდე,
3) მეორე კლასის მოსწავლეთათვის რვა-ნახევრიდან ცხრა წლამდე და 4) მესა-
მე კლასის მოსწავლეთათვის ცხრა-ნახევრიდან ათ წლამდე; ბავშვთა ასეთი წლო-
ვანება განაპირობა ექსპერიმენტის ჩატარებამ სასწავლო წლის მეორე ნახევრში
(მარტი, აპრილი, მაისი). თითოეული კლასიდან შეირჩა საშუალო მოსწრების
მოსწავლეები. თითოეული ასაკობრივი ჯგუფის მიხედვით სამ-სამ პარალელურ
კლასში ტარდებოდა ცდა ათ-ათ ბავშვზე, ე. ი. ყოველი ასაკისათვის იყო 30 ცდა,
მესამე კლასში კი — 34 ცდა; ოთხივე ასაკისათვის ცდა-თა სერთო რაოდენობამ
შეაღვინა 124 ცდა. ცპ-ს განსაზღვრული რაოდენობით ეძლეოდა შინასწარ შერ-
ჩეული და საგანგებოდ დამზადებული სურათები და ირკვეოდა, იყო თუ არა
მისთვის ნაცნობი მათი შინაარსი. თუ რომელიმე სურათის შინაარსი უცნობი
აღმოჩნდებოდა, ცდა უხსნილა მას, რას შემდეგაც მხოლოდ საკლასიფიკაციო სუ-
რათები ჩებოდა ცპ-ის წინ და მას ეძლეოდა ინსტრუქცია, თუ რა უნდა გაექ-
თებინა.

მოსამაზადებელი კლასის მოსწავლეთათვის ტრანსპორტის საკლასიფიკა-
ციო ნიშნის მიგნება დაკავშირებულია დიდ სიძნელესთან და, ამის მიუხედა-



ვად, რ. ნათაძის მიერ 1935 წლის მიღებულ შედეგების (იხ. ცხრილი 1) საწინააღმდეგოდ, ისინა მანც აღწევენ ამ ამოცანის გადაწყვეტაში გარკვეულ წარმატებას. მართალი, ასეთ ც-თა რაოდენობა ოც თუ ისე დიდია (ოცდაათიდან — სამი, ე. ი. სეროთ რაოდენობის 10%), მაგრამ ეს ფაქტი მაინც დიდმნიშვნელოვანია და ოცისგბრივ განსხვავებას გვაძლევს 1935 წლის შედეგებთან შედარებით, როცა ცპ ორამც თუ დამოუკიდებლად ვერ ახერხებს კლასიფიკაციას, ამასის შემდეგაც საერთოდ ევრ იგებდა ყველა სახის ტრანსპორტის საერთო საკლასიფიკაციო ნიშნის არსებობის შინაარსს. მაგალითად, ბუნების ძალით მოძრავი ტრანსპორტის ცნება, რ. ნათაძის ცდების მიხედვით მოსამზადებელი კლასის მოსწავლეებმა ვერც კი გაიგეს, თუმცა ისინი მთელი წლით უფროსები იყვნენ 1970 წლის ც-ებზე.

ექსპერიმენტმა გვიჩენა, რომ ამოცანის გადაწყვეტილის ბავშვის გონიერია აწარმოებს დაუცხრომელ ძიებას, წარმატება კი უმთავრესად დამოკიდებულია იმ გამოცდილებაზე, რომელსაც გაუვლია მისი ცნობიერების ველში, ე. ი. ფსიქოეტიკურ გამოცდილებაზე. როცა ცპ იწყებს მასალის კლასიფიკაციას, იგი მრავალჯერ ამოწებს ერთსა და იმავე საგანს, სანმ რამდე გადაწყვეტილებას მიიღებდეს. როგორც გამოიჩინა, ამ დროს, მოწმედება არა მარტო ობიექტი და მისი თვისებები, არამედ ხდება მათი შეჯრება საკუთარ გამოცდილებათან, რაც ხელს უწყობს დასაბუთებული მოქმედების განხორციელებას. ეს შეეხება ყველ ცის პირს მოსამზადებელი კლასიდან მესამე კლასის ჩათვლით, თუმცა შეტ-ნაკლებ სიძლელეს უკავშირდება სხვადასხვა ც-თა სამოქმედო გადაწყვეტილების მიღება. აქედან ცხადია, რაც უფრო დიდა ბავშვის გამოცდილება, მით უფრო ადგილად შეუძლია მას მიიღოს ესა თუ ის გადაწყვეტილება და, მაშიანამე, ბუნებრივია, რომ ერთნაირ პირობებში შეოთხევთ ბავშვთა შორის მასალის დამოუკიდებელი კლასიფიკაციის უნარის მქონეთა რიცხვი იზრდება ასაკთან ერთად, თუმცა მარტო ეს ფაქტორი არ არის გაღამწვეტი (ინგორმაციის გამტარუნარიანობა ბავშვის გონიეროვი განვითარების ერთ-ერთი გადაწყვეტი ფაქტორია და მის ასაკზე ნაკლებად არის დამოკიდებული): მოსამზადებელი კლასის 30 ც-იდან 3 ცპ ე. ი. 10% დამოუკიდებლად ახერხებს მასალის კლასიფიკაციას, პირველკლასელთაგან — 7, ე. ი. 23.33%; მეორეკლასელთაგან — 12, ე. ი. 40% და მესამე კლასში 19 ცპ 34-დან, ე. ი. 55.87%.

ცხადია, ერთსა და იმავე გარემოში ცოდნა და გამოცდილება იზრდება ასაკის პარალელურად, რაც ხელს უწყობს გონიერივ თვერაციათა განხორციელებას, მაგრამ ცოდნა ასაკთან სავალდებულო შესატყვისმობაში არ არის და განკითარების პროცესი სწორაბზობისად არ მისდევს ასაკს. ეს იქიდანაც ჩას, რომ მოსამზადებელ კლასებში გვეცდება ისეთი ც-ები, რომლებიც დამოუკიდებლად ახერხებენ მასალის სწორ კლასიფიკაციას, ხოლო მესამე კლასში — ისეთი ცპ, რომლებიც ვერ ახერხებენ ამ ოპერაციის შესრულებას დამარტების გარეშე. რა თქმა უნდა, აქ მხედველობაში არ მიიღება ც-ის არც ინდივიდუალური გამოცდილება და არც ინდივიდუალური თავისებურება, რომელთაც შეუძლიათ გავლენის მოხდენა გონიერივ თვერაციათა განხორციელების დონეზე. ამ გამოცდებულობის ზემოქმედებაზე, რაც გონიერი ფაქტორია გამახვილებულია პედაგოგიურად ორგანიზებულ აღმზრდელობით ზემოქმედებაზე, რაც გონიერი ფაქტორია თვერაციათა მომწიფების ძარითადი ფაქტორია სხვა გარეგან ფაქტორთა შორის.

თვითონ კლასიფიკაციის ოპერაცია მრავალფეროვანია ჩენენ მიერ გამოყენებული ასაკის ბავშვებში: ზოგიერთისათვის კლასიფიკაციის ამოცანა გადა-

წყვეტილად ითვლება, როცა ცა მთელ მასალას განალაგებს ერთმწკრივად რამე თვალსაჩინო ნიშნის ან „სუბიექტური შთაბეჭდილების მიხედვით“ (ჩ. ნათაძე) ყოველგვარი ლოგიური დასაბუთების გარეშე. ამ „ჯავურ“ კლასიფიკაციის, ოუცა — იშვიათად, მაგრამ მაინც აქვს ადგილი უმთავრესად მოსამზადებელი კლასის მოსწავლეებში და, რომელიც ჩ. ნათაძის ინტერპრეტაციის მხედვით „სურათების სუბიექტურად აღმული მსგავსების ხარისხის მიხედვით ხორციელდება ცპ-ბის მიერ“. კლასიფიკაციის ეს ფორმა პირველ კლასში უფრო იშვიათია, ხოლო მეორე და მესამე კლასებში სულ არა გახვდება. აღსანიშვნებია, რომ მოსამზადებელი კლასის მოსწავლეები ამგვარი „კლასიფიკაციის“ განხორციელებისას სულაც არ არიან დაწმუნებულნი, რომ ამოცანა სწორად შეასრულეს; ამიტომაც ისინა სწრაფად აგროვდება საკლასიფიკაციო მასალას ერთად და, სანამ ცა მისცემდეს რაიმე შენიშვნას, თვითონ იწყებენ ახალი სახის კლასიფიკაციის ცდას.

ცპ-თა ნაწილი იწყებს სურათების დაწყობას წყვილ-წყვლად და, ასეთ შემთხვევაში არა მარტო საკლასიფიკაციო ნიშანი რჩება შეუმჩნეველი, არამედ ინსტრუქციით დავალებული ჯგუფების რაოდნობაც იღლვევა; ცა აწყობს იმდენ ჯგუფს, რამდენი ჯგუფის გამოყოფასაც ჩათვლის შესაძლებლად მსგავსება-განსხვავების სუბიექტური შთაბეჭდილების მიხედვით. ამგვარად, ჩ. ნათაძის სიტყვებით რომ ვთქვთ: „კლასიფიკაცია კი არ ხდება, არამედ „მსგავსი“ საგნების გამოყოფა“. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ მდგრამარეობას ადგილი აქვს მოსამზადებელი კლასის ბავშვთა ნაწილისათვის და ისიც მხოლოდ დაახმარების აღმოჩენაშიდე. პირველი დაახმარების შემდეგ ცა სულ უფრო უასლოვდება ამოცანას და, თუმცა შემდეგაც უშვებს შეცდომებს, ამოცანის გა-გ ბ ა ნამდვილად მიღწეულია. ამას ამტკიცებს ბავშვის მოქმედება: „აჯგუფებს საგნებს ოთხ კლასად სწორად, მხოლოდ ერთი საგანი რჩება, „ზედმეტი“, რომელსაც არც ერთ ჯგუფის წევრად არ თელის. ცა: „მამია, ეს რომელ ჯგუფს მიეკუთხნება?“ ცა: „არც ერთს!“ ცა: „რატომ?“ ცა: „იმიტომ, რომ ეს ორთქლით მოძრაობს, სხვები კი არა!“ ცა: „მაინც რას ამოძრავებს ორთქლი როთქლმავალში?“ ცა იწყებს იმის აღწერას, თუ როგორ ამოძრავებს ორთქლი ბორბლებს... ცა: „აი ამას რა ამოძრავებს?“ (უთითებს აეტობუსზე), ცა: „ამას მოტორი ამოძრავებს...“ შემდეგ გაიცინებს და: „ამასაც ორთქლის შორის ამოძრავებს!-ო ამბობს და ორთქლმავალს უმატებს სათანადო ჯგუფს“ (ოქმი № 12).

ცალკეული შემთხვევები იმაზე მიუთითებენ, რომ ბავშვს ესმის საქმის აზრი და მაინც ვერ ახერხებს სხვადასხვა სახისა და შინაარსის მოვლენების გაერთიანებას გარედან მიღებული ბიძგის გარეშე. ეს იმიტომ ხდება, რომ საკუთარი თავისადმი აწმენა ჯერ კიდევ სუსტია და ერიდება მცდარი მოქმედების განხორციელებას „ყველაფრის მცოლე“ ცა-ის წინაშე. ამიტომ სავსებით ბუნებრივია, რომ ცა-ის პიროვნებას და მის მიერ ცპ-თან დამყარებულ კონტაქტს დიდი მნიშვნელობა აქვს ექსპერიმენტული შედეგების რაგვარიბისათვის. ეს კი, თავის მხრივ, აძლევებს სხვადასხვა ცპ-თა მიერ განსხვავებულ დროს წარმოებულ ექსპერიმენტების იღენტურ გამეორებას, ამიტომ მიღებული შედეგების სანდობის დონე მცირდება, თუ კი არ იქნება მოპოვებული სტატისტიკური დამუშავებისათვის გამოსადეგი რაოდნობის ექსპერიმენტული მასალა, რაც დიდ სიძლელს უკავშირდება ამგვარი ცდის ინტენსიური ხასიათის გამო.

კლასიფიკაცია იმდენად რთული გონიერებივი ოპერაციაა, რომ მოსახუა-დებელ კლასში ამ ამოცანის გადაწყვეტას არც მოველოდით, მაგრამ ჩვენი მოლოდინი არ გამართლდა! ნაცნობ საკლასიფიკაციო საგნებს ბავშვები საკ-მაოდ სწრაფად აჯუფებდნ და თუ უცნობი საგანი გამოერთა, საკმარისია ერთი ახსნა და ამის შემდეგ მის მიმართაც წარმოტებით ახორციელებენ სა-თანადო ოპერაციას. თუ დაწყებითი და პირველი კლასის მოსწავლეთათვის მასალის კლასიფიკაციის ოპერაცია გაძნელებულია, შეორე და მესამე კლა-სის მოსწავლებისათვის ეს სიძნელე საგრძნობლად არის შემცირებული და კლასიფიკაცია მათ მიერ ადვილად სრულდება: ე. ი. გაიოლებულია მკლარი მოქმედებიდან ვადასვლა სწორ მოქმედებებზე, რასაც ნათლად გვიჩერებს № 2 ცხრილის განმზნოვადებელი მაგალითი. ცხადია, რომ ასაკთან ერთად გან-საკუთრებულია ზოვანსაგანმანათლებლო სწავლების გავლენა ბავშვის გონებ-რივ განვითარებაზე.

4. პირველი დეფინიცია. ცნების დეფინიცია გულისხმობს მისი შინაარ-სის ცოდნას, რის ვამო ამ ოპერაციის მიხედვით შეიძლება კლასიფიკაციის შედეგებისა და ცნების დაუღლების დონის შეფასება. მაგრამ ეშირად ცნე-ბის განსაზღვრებაში შემავალი არსებითი ნიშნები ემთხვევა საგანთა ზოგად (საერთო) ნიშნებს და ასეთ შემთხვევაში ძნელდება იმის დადგრა, სწორად ესმის თუ არა ცპ-ს ცნების შინაარსი, ამიტომ დეფინიციის შედეგი უნდა შე-მოწმდეს სწორედ არსებითი ნიშნების გაგების ღონიერზე კონტროლის გაწე-ვით, რაც, თუ პირდაპირი გზით არა, შემოვლითი გზით მაინც ყოველთვის არის შესაძლებელი.

ჩვენს ცდებში კლასიფიკაციის უნარი უკვე გულისხმობს ცნების გან-საზღვრის უნარსაც, როგორც რომელიმე კლასისათვეს ამა თუ იმ საგნის მი-კუთვნება წარმოებს სწორედ არსებითი ნიშნების მიხედვით და, ცხადია, თუ ცპ-მა გააცნობიერა ეს ნიშნები კლასიფიკაციის დროს, განსაზღვრისთვის რჩება გადასწყვეტად გვარის მონახვის ამოცანა. ეს დაბრკოლება, შესაძლე-ბელია, გადაულიახვი იქნებოდა პატარებისათვის, რომ ამ ოპერაციის უშე-ალოდ არ უსწრებდეს გვარის გაცნობიერება: „ესენი იქნება ერთად, ამბობს ცპ და ივტობუსს, იგტომანქანას და ორთქლმავალს აწყობს ერთად. შემდეგ ნიჩბინ ნავს ატრიალებს ხელში დიდხანს და ბოლოს ხელის საზიდაროან დებს ახლოს... შემდეგ უფრო თამაბად დებს პარაშუტს აფრიან ნავთან...“ რომე-ლიც ინსტრუქციითაა განსაზღვრებული, და ხელს უწყობს რა საგანთა თვალ-საჩინო ნიშნებიც, ამოცანა წყდება სპონტანურისა და ემპირიულის თანადამ-თხვევის საფუძველზე. გვარის ამგვარად გაცნობიერების შემდეგ, რაც უსწ-რებს დეფინიციის ამოცანას, ცხადია ცპ-სათვის შედარებით ადვილდება კლა-სის განსაზღვრა, როგორც ამა და ამ არსებითი ნიშნების მატარებელი ობიექ-ტისა: „რუ დოსი (ცნება, კლასის სახელი) არის ბუნების სტიქიის ძალით მო ძრავი არსებითი ნიშნების ტრანსპორტი (გვარი)“. ამ პასუხში ცპ ამეღავნებს იმის ცოდნას, რომ არსებობს ისეთი ტრანსპორტიც, რომელიც ბუნების სტიქიის ძალით კი არა, რაღაც სხვა ძალით მოძრაობს, თავის მხრივ ეს კიდევ უფრო აქტიურს ხდის ბავშვის გონების მოქმედებას და ამ აქტიურის დონე განუწყვეტლად იზრდება ასაკთან ერთად, რასაც ნათ-ლად გვიჩერებს ცხრილი 2.

ამგვარად, ჩვენი აზრით, ბავშვისათვის, რომელმაც შეძლო კლასიფიკა-ციის ოპერაციის განხორციელება, ნაწილობრივ მაინც გააღვილებულია



მომდევნო ოპერაცია — დეფინიცია, რაც დასტურდება კვლევის შედეგებით. შესაძლებელია, რომ საგნის სწორად განსაზღვრისათვის ბავშვს გარკვეულ ბიძგს, მიმართულებას აძლევს დახმარების ის საფეხურები, რომელთაც მიმართავს ცე კლასიფიკაციის ცდებში. დახმარების საფეხურებად იგულისხმება პირდაპირი თუ არაპირდაპირი სახის მითითებანი იმ ნიშებზე, რომელთა გამოყენებითაც ხორციელდება საგნის განსაზღვრის გონიერივი ოპერაცია, თუმცა ამ გზით მიღებულ ინფორმაციას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს და ამას ადასტურებს დაქტი. რომ სწორედ ის ცა-ები, რომელიც დაუხმარებლად ახერხებენ მასალის კლასიფიკაციას, როგორც წესი, უფრო ადვოლად და გამართულად იძლევანა ცნების დეფინიციას, ვიდრე ისინი, რომელთაც კლასიფიკაციის დროს დახმარება სჭირდებათ.

ა. აზრმდებლობა. იმისათვის, რომ კრავდ განმტკიცდეს ახალი ცნებების შინაარსი ცა-ის ცნობიერებაში, რომ გამონაცნდეს და რეალურ ცნებათა მნიშვნელობა მიიღოს, საჭიროა ამ ახალ ცნებათა გამოყენებით ვისაუბროთ ბავშვთან: *დაგუსვათ კითხვები, რომლებზეც პასუხის გაცემა შესაძლებელი იქნება ახალ ცნებათა გამოყენებით, რითაც ამ ცნებათა დაუფლების დონე-საც შევამოწმებოთ და, რაც მთავარია, ხელს შეეუწყობთ მათი მტკიცედ დაუფლების საქმეს. ასეთ საუბარში ხორციელდება სწორედ ცნებათა მნიშვნელობის, მათი შინაარსის უფრო სრულად გააზრება, ახალ ცნებათა გადაჭივა აზრის მქონე საკომუნიკაციო მნიშვნელობის სიტყვებად.

მართალია ეს ოპერაცია შედარებით ადგილია და ადვილად ხორციელდება. მაგრამ არც აქ დაზღვევან ბავშვები შეცდომებისაგან. ხშირად ბავშვი მსჯელობს სწორად, ესმის კითხვები, მაგრამ ყოველდღიური ცხოვრების გველნით შეძენილი ტრადიციის გამო, იგი უშეებს გულმავწყობის მსგავს შეცდომებს: მას შემდეგ, რაც ბავშვი კარგად დაეუფლა ახალ ცნებებს თავისუფლად და სწრაფად იძლევა მათს დეფინიციას, ცა-ს კითხვაზე — „რომელი სატრანსპორტო საშუალება გირჩევნია ყველას?“, ცა უპასუხებს: „ყველას მირჩევნია ვოლგა!“ — ამგვარი შეცდომები უფრო ხშირად მოსამზადებელი კლასის ბავშვებთან გვხვდება, მაგრამ მათვან არც პირველი და მეორე კლასის ბავშვებია დაზღვეული. უფრო მაღალ კლასებში ასეთ შეცდომებს თითქმის აღიარებით, რაც იმშე მიუთითებს, რომ მოსამზადებელი კლასის ბავშვის ცნობიერებაში უფრო მტკიცედაა წარმოდგენილი წარსული გამოცდილება, ვიდრე ახალი და, ვინაიდან მისი შეეავგების უნარიც დაბალია, დასმულ კითხვაზე ამრიცვტივდება სწორედ ის პასუხი, რომელსაც შეტა სიმტკიცე აღმოაჩნდება. მიუხედავდ მისა, მოსამზადებელი კლასის 23,33% დამოუკიდებლად ახერხებს ახალი ცნებების გამოყენებას შეეითხვაზე საპასუხოდ. პირველკლასელთა 40%, მეორეკლასელთა 60%, ხოლო მესამეკლასელთა 76,47%; ე. ი. აბლად შეძენილ ცოდნაზე წარსული გამოცდილების მაინტერესირებელი გავლენა კლინდება ბავშვის ასაკის უკუპროპორციულად.

ბ. ცნებათა გადატანა. თუ როგორ ახერხებს ცა ახალი ცნების გადატანას სხვა ამ ცნებით აღნიშნულ საგანთა კლასში შემავალ მბიჯებზე, ერთ-ერთი კრიტერიუმია, იმის დასაღვენად თუ რამდენად დაეუფლა იგი აღნიშნულ ცნებას; ასე მიაჩნდათ ამ საკითხის მკვლევართ (ფაშერი, ახი, უზნაძე, ვა-გოტსკი, ნათაძე და სხვ.). თუმცა შეუძლებელია ექსპერიმენტში გაიცხილოს ყველა სხვა ფაქტორი, რომელთა მონაწილეობა შესაძლებელია ცნებათა გადატანის გონიერივი აპერაციაში, მაგრამ ძირითადი მაინც ინსტრუქციით შე-

ქმნილ ექსპერიმენტული სიტუაციაა და ქცევაში პიროვნული თვისებების მიერ შეტანილი ყველა დანარჩენი ცვლილება მხოლოდ დაქვემდებარებული, მეორეული მნიშვნელობის მქონეა. ამიტომ შევვიძლია ვიზიქროთ, რომ ცნებათა ახალ მასალაზე გადატანის უნარი მართლაც არსებითად სწორად განსაზღვრავს ამ ცნებათა დაუფლების დონეს.

ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს, რომ ქველშიც და ახალ ექსპერიმენტშიც საკმაოდ მაღალი შედეგებია მიღებული: ნათაძის ექსპერიმენტის მიხედვით, მართალია, მოსამართებელი კლასის მოსწავლეები ცნებათა გადატანას ახერხებენ მხოლოდ დახმარების შემდეგ, სამაგიროდ მარცვენებელი საქმაოდ მაღალია — 58,33%; პირველი კლასის მოსწავლეთა 30% ამასვე აკეთებს დამოუკიდებლად. და დახმარების შემდეგ კი — კიდევ 40%; მეორე კლასის მოსწავლეთი 40%-ს გადაქვეს ცენტები დამოუკიდებლად და დახმარების შემთხვევაში — კიდევ 40%-ს; მესამე კლასის მოსწავლეებიდან 50%-ს გადააქვს ცნება ახალ მასალაზე დამოუკიდებლად და დახმარების შემთხვევაში ყველა ახერხებს ამას. ჩვენი ექსპერიმენტული შედეგების მიხედვით კა: მოსამართებელი კლასის მოსწავლეების 30%-ს დამატუკიდებლად გადააქვთ ცნება ახალ მასალაზე და დახმარებით კიდევ 56%-ს; პირველი კლასის მოსწავლეებიდან დამოუკიდებლად გადააქვთ ცნება ახალ მასალაზე — 53%-ზე მეტს, ხოლო დახმარებით კიდევ 33%-ს; მეორე კლასში შესაბამისად — დამოუკიდებლად 70% და დახმარებით კიდევ 26%; მესამე კლასში კი — დამოუკიდებლად 82% და დანარჩენებს დახმარებით. ნათაძის აზრით, ცნებათა ახალ მასალაზე გადატანის ასეთი მაღალი მარცვენებელი არ შეიძლება ჩაითვალოს ამ ცენტობთა დაუფლებად, რადგან ეს სრულდება გრძნობადი მასალის სუბიექტურად აღქმული მსგავსების ან საერთო ნიშანთა გრძნობადი ასახვის საფუძველზე და არა იმ არსებითი ნიშანების დაუფლების საფუძველზე, რომელთა გარეშე შეუძლებელია ცნებაზე ლაპარაკი; ჩვენ მაინც გვაქვს საბუთი მიღებული შედეგების სახით, რომელიც ნათლად უჩვენებს ამ ოპერაციის ცპ-თა გაცილებით უფრო მეტი რაოდენობა ასრულებს ახალ ცდებში. ვიდრე ძეველში.

ცპ-ბი გვიწევენებენ, რომ მათთვის სრულიად ნათელია ის ოპერაცია, რომელსაც ასრულებენ: მართლაცდა ამას ამტკიცებს საპროვოკაციო მასალის მიწოდებაზე ცპ-ბის რეაქცია: ბავშვი, რომელიც დაუფლება ცნებათა განსაზღვრულ სისტემას და ახლა ისინი გადაქვეს ახალ მასალაზე, ერთგვარად განწყობილია იმისათვის, რომ მეტად თუ ნაკლებად მსგავსი საგნები მოაქციოს ამ ცნებებით აღნიშნულ საგნების კატეგორიაში და, როგორც ცნობილია, ასეთი განწყობის გავლენით შესაძლებელია ილუზიაში მოვქცეს მოზრდილიც, თუ კი საგანგებოდ არ იქნება ინსტრუქციაში ხაზებს მული ამგარი შეცდომის შესაძლებლობა. ჩვენი ცპ-თა ნაწილი კი მაინც ახერხებს თავი დააღწიოს ამგვარ ილუზიას და ამტკიცებს, რომ „ეს საგანი არ შედის ჩვენი ცნებით აღნიშნულ საგანთა კლასში, რადგანაც მას აკლია ამ ცნების ძირითადი ნიშანი — იგი არ არის ტრანსპორტი“. ასეთი მოქმედება კი ბავშვისაგან მოითხოვდა ცნების შინაარსის სრულფასოვნად გაცნობიერებას, რასაც, ცხადია, იგი უერ მახერხებდა, რომ მარტო თვალსაჩინო მსგავსების სუბიექტური შთბეჭდილების ამარა ყოფილიყო. პირიქით, ბავშვს უნდა გაეცნობიერებინა მიწოდებულ საგანთა, როგორც არსებითი ნიშნები, ისე

პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვთა გონიერების აჩვენების საკითხისათვის

გვარი, რომელსაც იგი მიეკუთვნებოდა და მხოლოდ ამის შემდეგ შეეძლო მას სწორი პასუხი გაეცა კითხვაზე: „რა არის ეს?“ ცა: „ეს რა არის ქეთონო?“ ცა: „ეს არის რუდოსი“. ცა: „მართალია. აბა თუ მეტყვი რატომ?“ ცა: „იმიტომ რომ ეს ისეთი ტრანსპორტია, რომელიც მოძრაობს ბუნების სტიქიის ძალით“. ცა: „სწორია. აბა ეს რა არის?“ და ცა-ს ვაჩვენებთ ქარის წისძვრას. ცა: „ეს არის რუდოსი?.. არა, ეს არ არის რუდოსი!“ ცა: „რატომ?“ ცა: „იმიტომ, რომ ეს ქარის წისძვილია და არა ტრანსპორტი!“ ქეთინო პირველი კლასის მოსწავლეა.

7. შეორე იარუსის ცნებათა შემუშავება. თუ ახალი ცნებების — „სენსეტი“, „კირბონი“, „დიქტერი“, „რუდოსი“ — დაუფლებისას ცა-ბი უშუალოდ ეყრდნობინ გამოცდილებაში მეტ-ნაკლებად ფიქსირებულ საკანთა წარმოდგენებს, ე. ი. თუ მათ ეს ახალი ცნებები გრძნობადი გამოცდილების უშუალო გაგრძელების საბოთ ეძლევათ, მეორე იარუსის ცნებათა შემუშავების დროს ამოცანა უფრო რთულ, აბსტრაქტულ სახეს ლებულობს, რაც ანელებს მისი შინაარსის წვდომს. ცა-მნ უნდა დააჭვულო მიღებული ოთხი ახალი ცნება ორ-ორად ისე, რომ „ერთნაირები“ მოხვდეს ერთად. ამოცანას ერთადერთი სწორი გადაწყვეტა აქვს — დაჭვულება მამოძრავებელი ძალების მიხედვით, რაც ხელს უწყობს იმის გამომეღლავნებას თუ რამდენადა მომწიფებული ბავშვის მაბსტრაქტირებელი გონებრივი ოპერაცია.

უნდა აღინიშნოს, რომ რ. ნათაძის ცა-თვის საერთოდ მიუწვდომელი აღმოჩნდა ამ ოპერაციის განხორციელება დამოუკიდებლად. მართალია ცა-ნი გებულობდნენ ზოგად ცნებას, როგორც პირველი საფეხურის ცნებათა ჯამს, მაგრამ მეორე საფეხურის ცნებაში ყოველთვის გულისხმობენ მხოლოდ ერთერთ სახეობას და არა მის სრულ მოცულობას. ამის შესახებ რ. ნათაძე წერს: „როგორც ჩანს ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს ჩვენს ცდებში მრავალგზის დადასტურებული შეიძიო წლის ასაკის ბავშვთა უმწევობასთან რამდენიმე შინაარსის (მაგ., რამდენიმე ნიშნის) ინტეგრაციაში. ... ბავშვები ვერ ახერხებენ სახეობითი ცნებათა გერთიანებას მაშინაც, როცა იყიან, რომ ეს ზოგადი ცნება შეიცავს ქვეცნებებს, თითქოს ბავშვის ცნობიერება ვერ იტევს ამ დიდი მოცულობის შინაარსს, კარგვას მას და მის ნაცვლად კამიონილება მისი ცალმხრივი ვიწრო გაგებით“⁴. რ. ნათაძის შეიიღწლანი ცა-ნი მოსამაზადებელი კლასის მოსწავლეები იყვნენ, მაგრამ ამ აზრის გავრცელება არ შეიძლება ახლანდელი მოსამაზადებელი კლასის ექვსწლიანებზე, რადგანაც მათი ნაწილი მაინც ახერხებს დამოუკიდებლად მოახდინოს ახალ ცნებათა კლასიფიკაცია და მოგვცეს მათი განსაზღვრა არსებითი ნიშნების მიხედვით. დანარების შემთხვევაში კი ცა-თა ნახევარი ისე უფლება მეორე იარუსის ცნებებს, რომ ადგილი არა აქვს ცნობიერების სივიწროვის ნიშნებს. მაშასადამე, უნდა ვიფუროთ, რომ აქსელერაციის პროცესი გონებრივი ოპერაციების მომწიფების დაჩქრებასთან ერთად აფართოებს ცნობიერების არეს, ზრდის მის მოცულობას.

8. ნათაძის ექსპერიმენტის მიხედვით, მეორე იარუსის ცნებას ვერ ეფლებიან ვერ პირველკლასელები და ვერც მეორეკლასელები (შესაბამისად რვა და ცხრა წლის ასაკის ბავშვები), მხოლოდ მესამე კლასში გვხვდება პირველი ცა-ნი (ათიდან — 2), რომლებიც დამოუკიდებლად წყვეტის ამოცა-

ნას. რაც შეეხება ჩვენს ცპ-ბს, ისინი გაცილებით უფრო ადვილად წყვეტენ ამავე ამოცანას: მოსამზადებელი კლასის 13,33%, ხოლო მესამე კლასის მოსწავლეთა 52,94%, თუმცა შესაბამის კლასებში ჩვენი ცპ-ნი მოელი წლით უმცროსები არიან. მესამე კლასში ადგილი აქვს განზოგადების ოპერაციის წვდომაში გარდატეხას, აյ ცპ-ნი თავისუფლად და დამაჯერებლად მოქმედებენ.

8. მესამე იარუსის ცნება. განზოგადების მეორე საფეხური, რომელსაც ადგილი აქვს ექსპერიმენტის ამ სტადიაზე, გვაძლევს მესამე იარუსის ცნებას, რომელიც თავის მაღალაბსტრაქტულობის გამო მთლიანად მოწყვეტილია თვალსაჩინოებას და, ამდენად საშუალებას იძლევა, რომ უფრო ღრმად ჩავწედეთ ბავშვის გონიეროვ შესაძლებლობებს, მისი აზროვნების ლოგიკის და ცნებათა ქმნადობის სტრუქტურას. ასეთი რთული ამოცანის გადაწყვეტა, რა თქმა უნდა, ძნელია ბავშვებისათვის, მაგრამ მიუხედავად ამისა ცპ-ბის ნაწილმა მაინც შეძლო გადაელახა ეს სიძნელეები და დამოუკიდებლად მოახერხა ცნებათა მეორე საფეხურების განზოგადება: გაიგეს, რომ „ესპესისა“ და „მატევსისა“ ზემდებაზე ცნებაა „ფარზენდი“ და შესაბამისად მოგვცეს ამ ახალი, აბსტრაქტული ცნების განსაზღვრა. მართლია, დამოუკიდებლად მცირე პროცენტი ახერხებს მოსამზადებელ კლასში ამ ამოცანის გადაწყვეტას (3,34%), მაგრამ მისი უგულებელყოფა არ შეიძლება, რაღაცაც მაში ფიქსირებულია განვითარების ტენდენცია. მართლაცდა პირველ კლასში იმავე ამოცანას აკეთებს 6,66%, მეორე კლასში — 30%, მესამეში — 44,12%. ეს ფაქტი არსებითად განსხვადება რ. ნათაძის ექსპერიმენტის შედეგებისაგან, სადაც არამცთუ — მოსამზადებელი კლასის მოსწავლეები, ურც მესამე კლასის მოსწავლეები ახერხებდნენ დამოუკიდებლად ამ ამოცანის გადაწყვეტას. რ. ნათაძე ამის შესახებ წერს: „ფარზენდის გაგებისათვის მეორე კლასელები აჯამებენ თოთ ცნებას, მშინ, როცა პირველკლასელები აჯამებენ ცალკეულ საგანთა დიდ სიმრავლეს, ამიტომ ამათ არც შეუძლიათ ცნობიერებაში ამ სიმრავლის ერთად დატევა ანუ ერთი შინაარსის მრავალი მომენტის ერთად აქტივიცა. მეორე კლასელი კი ადვილად აერთიანებს თოთ ცნებას ერთ ფარზენდში, როგორც ჯამში. ესაა წინსელი ზოგადი ცნების გაეხავში“⁵.

ჩვენი ცპ-თა შესაძლებლობანი და მათი ქცევის ფორმები გვიჩენებენ, რომ ისინი ორი წლით მაინც არიან წინ 1935 წლის იმავე ასაკის ბავშვებთან შედარებით. ამათვის სიძნელეს არ წარმოადგენს იმის გაგება, თუ რას ნიშნავს ზემდებარე ცნება, თუ როგორი მისი ბუნება და რით განსხვავდება იგი ამ ცნებებისაგან, რომელთაც თვითონ მოიცავს, როგორც ზემდებარე. აյ სიძნელე მეორე მომენტს უკავშირდება: მოსამზადებელ და, ნაწილობრივ, პირველი კლასის მოსწავლეთათვის შეორე იარუსის ცნებები — მატევსი და ვისპესი, როგორც ზემდებარე ცნებები თავიათი აბსტრაქტულობის საქმიოდ მაღლა დგანან, მაგრამ ფარზენდისაგან იმით განსხვავდებიან, რომ ეს ცნება აერთიანებს ანუ შეიცავს მათ როგორც შემაღვენელ ნაწილებს, რის გამო ცპ-თვის: „ფარზენდი არის მატევსი და ვისპესი ერთად“. ცპ ცნებებს განსხვავებს მხოლოდ რაოდენობრივად, იგი ახალი სახელია, რომლითაც აღინიშნება ეს ორი ზემდებარე ცნება: „მატევსი და ვისპესი ერთად ყველა სახის სატრანსპორტო საშუალების აღმიშვნელია, ფარზენდიც ყველა სატრანსპორ-

9. ცნებათა სისტემის დაუფლება: განზოგადების შეორე საფეხურზე მიღებული ახალი ცნების დაუფლებით მთავრდება სატრანსპორტო საშუალებათა აღმნიშვნელ ცნებათა სისტემის შექმნა, მაგრამ ჩეკნთვის ჭრაც გაუვებარია, თუ რამდენად მტკიცელ დაუფლული ცპ მოცემულ სისტემას. იმის გამოსარევევად, თუ რამდენად შეძლო ამა თუ იმ ცპ-მა ცნებათა ამ სისტემის დაუფლება და რამდენად ახერხებს თითოეულის შინაარსის წვდომას, საჭირო დავადგონთ, თუ როგორ ესმის ცპ-ს ცნებათა შორის რაოდენობრივი და ლოგიკური მიმართებები, როგორ შეძლო მან დაქვემდებარებული და ზემდებარე ცნებათა შორის არსებული ლოგიკური კავშირების გაშინაგნება ექსპერიმენტის მსვლელობისას.



ცდის შედეგებიდან ჩანს, რომ ც-თვის ღიდ სიძნელესთან არ არის დაკავშირებული ახალ ცნებებს შორის რაოდენობრივ მიმართებათა გარჩევა დამოუკიდებლად, მით უმეტეს, როგორც მას დავემთარებით. ძირითადი სიძნელე, რომლის გადალახა ბავშვს დამოუკიდებლად უჭირს, აյ არის ახალ ცნებათა ზუსტი დახსომების სიძნელე: ზეიდივე ცნება ახსოეს, შეიდივე შინაარსი ახსოეს, მაგრამ ყოველთვის ვერ ახერხებს, რომ დახმარების გარეშე მოცემულ „სიტყვას“ მისი შინაარსი მიაუთვნოს და, ამ აღრევის თავიდან აცილებისათვის, საჭირო ხდება გარჯომის გარემოებას სრული დაფრინვებულის მიღწევამდე. ჩევულებრივ ასეთ მდგომარეობაში ვარდება დაუდევარი ბავშვი. ასეთი ც- როგორც კი გაიგებს, რომ ერთი ცნება ზემდგებარეა მეორის მიმართ, შემდევ აღარ დაინტერესდება იმის გარჩევით, თუ რომელი — რომლის მიმართა ზემდგებარე; ხშირად ისინი ცნებებს მცდარად გამოიყენებენ, თუმცა პზრს სწორად გულისხმობენ. საერთო კი ჩვენს ცდებში არა გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როგორსაც აღწერს ჩ. ნათადე თავის გამოკვლევაში: „ც-თა ნახვარი (10-დან 5) შემდევნაირად წყვეტს მიკუთხნების საკითხს: ფარზენდი წარმოდებინილი აქვს, როგორც დიდი, მთელი საგანი, რომელიც „ვევნაზე არავის არა აქვს...“ თუმცა იგივე ბავშვები სწორად წყვეტები იმავე ამოცანას ყოველ-დღიური ცნებების მიმართ⁶. ანალიგიური შემთხვევა ჩვენს ცდებში არა გვხვდება იმის გამო, რომ თანამდეროვე სასკოლო ასაკის ბავშვების აზროვნების შესაძლებლობა უფრო მაღალია, ასტრიაციის უნარი უფრო ღიდი და სრულყოფილი — ვიზრე სამანახვარი ათეული წლის წინათ იყო. ჩა შეეხება გაეგებულის დახსომებას, ეს არის მუყაითობის საქმე, რასაც განაპირობებს ც-ის მიერ დახსომების აუცილებლობის პიროვნებისეული შეწყნარება და არა გნებრივ ოპერაციათა შესაძლებლობის დონე.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დაბაძუთების ლოგიკა, სადაც ჩანს ცა-ის
მიერ ცნებათა შორის იქრარქიული დამკიდებულების გავების ღონი. ცა: „ფარზენდია უფრო ბევრი თუ მატების?“ ცა: „ფარზენდი“. ცა: „რატომ?“
ცა: „იმიტომ, რომ ფარზენდი ყველა სახეობის ტრანსპორტია, ხოლო მატებე-
სი — მხოლოდ ორაცოცხალი ძალით მოძრავი..“ ცა: „ყველა ფარზენდი არის
თუ არა მატების?“ ცა: „არა“ ცა: „რატომ?“ ცა: „იმიტომ, რომ მატების არის
არაცოცხალი ძალით მოძრავი ტრანსპორტი, ფარზენდი კი ყველა სახის ტრან-
სპორტი“ (ოქმი 67). ამ პასუხებიდან ჩანს, რომ ცა-სათვის გამოთქმის ფორმას
იძლენ მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც მის შინაარსს. იგი მთელისა და ნა-
წილის დამოუკიდებლად ცალ-ცალკე დახსაიათებაში მეტ გარკვეულობას გუ-
ლისხმობს, ვიდრე — მათი როგორც მთელისა და ნაწილის დახსაიათებაში. შე-
საძლებელია, ამას როგორც წმინდა ლოგიკურ თქერაციას იგი ვერ წვდება,
მაგრამ მისთვის მაინც ცხადია, რომ ამ ორ ცნებას შორის ერთი უფრო დიდი
მოცულობისაა ვიდრე მეორე, რომ ერთი შეიცავს მეორეს.

1935 წ. ს. ნათაძის მიერ მიღებული ექსპერიმენტული შედეგების მიხედვით მოსამზადებელი კლასის ვერც ერთი მოსწავლე ვერ ახერხებს ცნებათა შორის ლოგიკური დამოკიდებულების ამოცანათა დამოკიდებლად გადაწყვეტას. მაქსიმალური დახმარების შემდეგ ამ ამოცანათა გადაწყვეტას ახერხებს ცა-თა 16,67%, ხოლო ამოცანას საერთოდ ვერ გებულობს მოსწავლეთა 41,66%. 1970 წლის მონაცემების მიხედვით კი ამავე ამოცანებს დამოუკიდებ-

ლად წყვეტის 6,66%, დახმარებით კიდევ — 33,34% და ვერ სწავლობს მხოლოდ 16,67%. განსხვავება ამ რიცხობრივ მაჩვენებლებს შორის საჯაოდ შთა-მაგნებელია, მაგრამ თუ დავუმატებთ იმ ფაქტს, რომ რ. ნათაძის შედეგები მიღებულია 7 წლის ასაკის ბავშვებზე, ხოლო ჩვენი შედეგები — 6 წლის ასაკის ბავშვებზე, მაშინ ცხადი გახდება, თუ რაოდენ დიდია ბავშვის გონიერებივ შე-საძლებლობათა წინსვლა უკანასკნელი სამნახევრი ათეული წლის მანძილზე.

გონიერებივ შესაძლებლობათა წინსვლის ფაქტი უფრო თვალსაჩინო ხდება პირველი, მეორე და მესამე კლასების მოსწავლეთა მონაცემების შედარებისას: თუ 1935 წლის მონაცემების მიხედვით აღნიშნულ კლასებში ვერც ერთი მოსწავლე ვერ წყვეტდა ცნებათა შორის ლოგიურ დამოუკიდებულებათა ამოცანას დამოუკიდებლად, 1970 წელს ამავე ამოცანებს დამოუკიდებლად წყვეტს პირველკლასელთა 13,34%, მეორეკლასელთა 33,3% და მესამეკლასელთა 47,06%. ამ შედეგებიდან ჩანს, რომ მომხდარა გონიერებივ განვითარების აჩქარება. დღევანდველ პირველკლასელზე არ შეიძლება იმას თქმა, რასაც რ. ნათაძე ამბობდა 1935 წელს მიღებული შედეგების მიხედვით: „საბოლოოდ შეგვიძლია პირველი კლასების მიმართ დადგენილად ჩავთვალოთ, რომ „ლოგიკური მიმართებები ცნებებს შორის და, ამ აზრით, „ცნებათა სისტემა“ პირველი კლასის საფეხურზე ჯერ სრულიად არა დაუფლებულია“⁷. ეს აზრი გამოიტქმულია რვა წლის ასაკის ბავშვებზე, რომლებიც პირველკლასელები იყვნენ 1935 წელს. დღეს კი იღვივ აზრი არ შეიძლება გაევრცელოთ შვიდწლიანებზე, რომლებიც სწავლობენ პირველ კლასში.

10. შეორე დეფანიცია: ექსპერიმენტის საბოლოო — მერვე ეტაპზე მოწმდება მთელი მიღებული ცოდნის შენარჩუნების ხარისხი. ცპ ექსპერიმენტის პროცესში უნდა დაუფლებოდა შეიძლება ახალ ცნებას და ახლა ვამოწმებთ ამ დაუფლების დონეს. ცნების დაუფლება სხვა ნიშანთა შორის გულისხმობს ამ ცნების დეფანიციის უნარსაც. ამ მხრივ განსხვავება, რომელსაც ადგილი აქვს რ. ნათაძისა და ჩვენი ექსპერიმენტის შედეგებს შორის, შედარებით მცირეა მოსამაღადებელი და პირველი კლასებისათვის, მაგრამ საგრძნობლად იზრდება მეორე და მესამე კლასებისათვის. ამ ფაქტში ნათლად ჩანს მოსწავლეთა პირვენული თვისებების და, პირველ რაგში, მეხსიერების განვითარების ფაქტი. როგორც ჩანს, გონიერივი ოპერაციების განვითარების აქსელერაციის პროცესის პარალელურად მიმდინარეობს პირვენების ჩამოყალიბების აქსელერაციის პროცესი. პირვენების ისეთი მნიშვნელოვანი თვისება, როგორიცაა ლოგიკური მეხსიერება მნიშვნელოვანად წამოწეულია ყველა შესაძლებელი ასაკისათვის, განსაკუთრებით კი — მეორე და მესამეკლასელებთან. თუ ნათაძის მონაცემების მიხედვით მესამეკლასელთა ჩათვლით ვერც ერთი ცპ ვერ ახერხებს, რომ დამოუკიდებლად მოგვცეს შესწავლის ცნებათა დეფანიცია, ჩვენი მონაცემების მიხედვით, მართალია მოსამაღადებელი კლასის მოსწავლეებმა ვერ შეძლეს ამოცანის გადაწყვეტა, სამაგიეროდ პირველკლასელთა 13,34%, მეორეკლასელთა 36,67% და მესამეკლასელთა 50% დამოუკიდებლად ახერხებს შვიდივე ცნების დეფანიციას.

მეორე დეფანიციის ამოცანის გადაწყვეტისას გამომულავნებული უნარის მიხედვით შესაძლებელია პირვენების ფორმირების დონის შესახებ მსჯელობა, რადგან ეს დონე წარმოადგენს ცნებათა დაუფლების საფუძველს. რა თქმა

უნდა, იგი არ არის დამოკიდებული ბავშვის მეხსიერებაზე, მაგრამ ბევრადაა დამოკიდებული ამოცანისაღმი მიღვომაზე: როდესაც ბავშვი ვერ იგებს ამოცანას, მაშინ ინდიფერენტული ხდება მს მიმართ, როგორც მიუწვდომელის მიმართ, რის შემდეგ მეტად უძნელდება მას ექსპერიმენტის მანძილზე დასწავლის ცნებათა აღდგენა და სწორი დეფინიციის მოცემა. შესაძლებელია ბავშვების ახსოვდეს ცალკეული ცნება და მისი მნიშვნელობა, მაგრამ ის ინდიფერენტული დამოკიდებულება, როგორიც თავიდანვე დამყარდა ცპ-ის პიროვნებაში ამ ცნებათა შინაარსის მიმართ, საშუალებას არ აძლევს მას, რომ მთახდინის წარსულ შთაბეჭდილებათა რეპროდუქცია და, მაშასადამე, ცნებათა დეფინიცია. ამოცანის შინაარსის გავება კი, პირიქით, პიროვნების კუთვნილებად ხდის ამ ახალ ცნებებს და ამიტომ ექსპერიმენტის ბოლოს დეფინიციის ამოცანებზე ცპ-თა სწორი პასუხი მიუთითებს მათი პიროვნების ფორმირების მაღალ დონეზე. ამგვარად, 1 და 2 ცხრილების შედარების საფუძველზე შე-

1936 წლის მარტი-აპრილი-მაისის თვეში მოღებული შეჯებები. ცხრილი 1

კლასები	მოქმედების სახე	მოქმედების კუნძული		1 დეკემბერი		არამოქმედების კუნძული		ტებერი გეგენი		1 მარტი		II მარტი		ტებერი გეგენი	
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
მასახუა- ცელის კი	დამოუკიდებლად დახმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	0,00 16,67 58,33 25,00	0,00 25,00 58,33 16,67	0,00 75,00 25,00 0,00	0,00 58,33 41,67 0,00	0,00 25,00 57,00 25,00	0,00 16,67 25,00 58,33	0,00 16,67 41,67 58,33	0,00 16,67 25,00 41,66	0,00 16,67 41,67 33,34	0,00 16,66 50,00 33,34	0,00 16,66 50,00 33,34	0,00 16,66 50,00 33,34		
პირველი კლასი	დამოუკიდებლად დახმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	0,00 30,00 60,00 10,00	0,00 50,00 50,00 0,00	20,00 40,00 40,00 0,00	30,00 30,00 60,00 10,00	0,00 10,00 30,00 10,00	0,00 10,00 30,00 60,00	0,00 10,00 30,00 60,00	0,00 30,00 40,00 30,00	0,0 30,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00	0,0 30,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00		
შემცირე- კლასი	დამოუკიდებლად დახმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	0,00 40,00 50,00 10,00	0,00 70,0 30,00 0,00	60,00 40,00 0,00 0,00	40,00 60,00 20,00 0,00	0,00 60,00 40,00 0,00	0,00 30,00 50,00 20,00	0,00 30,00 50,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00	0,00 40,00 40,00 20,00		
შესახ- ცელი	დამოუკიდებლად დახმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	0,00 70,0 30,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,03	60,00 40,00 0,00 0,00	50,00 70,00 0,00 0,00	20,00 40,00 10,00 0,00	0,00 40,00 60,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00	0,00 50,00 50,00 0,00		

გვიძლია ვიმსკელოთ იმის შესახებ, თუ ამ ორ ექსპერიმენტს შორის დროითი ინტერვალის მანძილზე რამდენად წინ წასულა პიროვნების ფორმირების პროცესი.

11. შედეგები და დასკვნები. მოცემული ცხრილების შედარება გვიჩვენებს, რომ დღევანდელი პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვთა მიერ ცნების დაუფლების შესაძლებლობა გაცილებით მეტია, ვიღრე ეს იყო სამახსევარი თე-ული წლის წინათ. გონიერივი შესაძლებლობით 1970 წლის პირველი სასკო-

პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვთა გონიერივი განვითარების აჩქარების საკითხისათვის

ლო ასაკის ბავშვი ორი წლით უსწრებს 1935 წლის იმავე ასაკის ბავშვის შესაძლებლობას. ამავე ღროს 1 და 2 ცხრილიდან ჩანს, რომ თანამედროვე შვიდწლიანი მოსწავლე უკითხესად ანსორულებს ლოგიკურ ოპერაციებს, ვიდრე ოცდაათიანი წლების ცხრაწლიანი მოსწავლეები. აზრმდებლობისა და ცნებათა გადატანის ოპერაციების გარდა ეს შეეხება ყველა ლოგიკურ ოპერაციას. ჩვენი კვლევის მიზნის შესაბამისად აღნიშნულიან შესაძლებელია შემდეგი ძირითადი დასკვნების გაეთვება:

1970 წლის მარტი-აპრილი-მაისის თვეში მიღებული შეფეხბი, ცხრილი 2

კლასები	მოქმედების სახე	კლასიფიკაცია		I სუვერენიტეტი		II მემკურნალობა		III განვითარებული სუვერენიტეტი		IV დანართობის სუვერენიტეტი	
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
მთამართული ქლასი	დამოუკიდებლად დასმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	10,00 56,67 33,33 0,00	13,34 56,67 30,00 0,00	23,34 50,00 26,66 0,00	30,00 56,67 13,33 0,00	13,33 36,67 33,33 16,67	3,34 26,67 50,00 20,00	6,66 33,34 43,33 16,67	0,00 23,34 43,33 33,33		
პირველი ქლასი	დამოუკიდებლად დასმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	23,34 43,33 33,33 0,00	30,00 43,33 26,67 0,00	40,00 33,33 26,67 0,00	53,33 33,33 13,34 0,00	26,67 36,67 33,33 3,33	6,66 26,67 50,00 16,67	13,34 33,33 43,33 10,00	13,34 33,33 33,33 20,00		
მეორე ქლასი	დამოუკიდებლად დასმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	40,00 40,00 20,00 0,00	50,00 30,00 20,00 0,00	60,00 26,67 13,33 0,00	70,00 26,67 3,33 0,00	46,67 33,33 20,00 0,00	30,00 43,33 16,67 10,00	33,33 40,00 16,67 10,00	36,67 46,67 16,66 0,00		
მესამე ქლასი	დამოუკიდებლად დასმარებით სწავლობს ვერ სწავლობს	55,88 44,12 0,00 0,00	64,70 35,30 0,00 0,00	76,47 23,53 0,00 0,00	82,35 17,65 0,00 0,00	52,94 47,65 0,00 0,00	44,12 35,29 20,59 0,00	47,06 29,41 23,53 0,00	50,00 32,35 17,65 0,00		

1. პედაგოგურად ორგანიზებულ გარემოდან მიღებული ინფორმაციის პირდაპირობობის იზრდება ბავშვის ინტელექტუალური შესაძლებლობანი;

2. ასაკი, რომელსაც შეეხება გონიერივი განვითარების აქსელერაცია, შემოსაზღვრული არ არის არც ქვემოდან და არც ზემოდან; ე. ი. გონიერივი განვითარების აჩქარების ან შენელების პროცესი ასაკისგან არაა დამოიდებული, იგი მთლიანად გარემოს ზემოქმედების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ;

3. სამოცდაათიანი წლების ბავშვთა გონიერივი ასაკი ორი და მეტი წლით უსწრებს ოცდაათიანი წლების ბავშვთა გონიერივ ასაკს ერთი და იგივე ამოცანის ამოხსნისას;

4. თანამედროვე სასკოლო ასაკის ნორმალური ბავშვისათვის, რომელიც იზრდება ნორმალურად განვითარებულ ოჯახსა და საბჭოთა საბავშვო სახლში, პრინციპულად მიუწვდომელი არ არის ცნების არც ერთი აბსტრაქტულობის დონე თუ სათანადოდ შერჩეულ კონტექსტთან ერთად იქნება იგი მოწოდებული.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი)

რ. ხარგევიძე

ეპონომიკური პანონების ტიპიზაციის საპითხებისათვის

სოციალიზმის პოლიტიკურმა ეკონომიკმა განვლილი ნახევარი საუკუნის მანძილზე დიდი ნაბიჯი გადადგა წინ. საგულისხმოა, რომ მისი განვითარების პირველი ჰერიტაჟი — 20-იანი წლები, როდესაც ხშირად ეწყობოდა ეკონომიკური დისკუსიები პოლიტიკური ეკონომიკის თეორიულ საკითხებზე, ღირებულების კანონის პროცესებით დაიწყო.

მაგალითად, სოციალისტურ მეურნეობაში ლირებულების გაზომვის პროცესზე ეკონომიკური დისკუსია მოეწყო 1920 წელს; საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის პროცესზე — 1923 წელს; სოციალისტურ მეურნეობაში ლირებულების კანონის მოქმედებაზე — 1926 წელს. და ჩეენც სწორედ ეს დისკუსიები გვაინტერესებს, ვინაიდან ისინი არსებითად ლირებულების გაზიმების ეკონომიკური კანონის, საზოგადოებრივად აუცილებელი ანუ საშუალო საზოგადოებრივი შრომის ეკონომიკური კანონისა და ლირებულების ზოგადი ეკონომიკური კანონის მოქმედების შესახებ გამართული დისკუსიები იყო.

თუმცა აქევე უნდა აღინიშნოს, რომ არათუ მაშინდელ, მეტად მეტად ეკონომიკურ ლიტერატურაშიც კი. ლირებულების კანონი არასოდეს არ იხსენიება ზოგად კანონად, ხოლო ლირებულების გაზომვის კანონი და საშუალო საზოგადოებრივი შრომის კანონი სრულებითაც არ არიან მოხსენიებული. ესენი და ლირებულების ზოგად კანონთან დაკავშირებული სხვა კონკრეტული კანონები პირველად ჩვენ მოვიხსენით ხუთი წლის წინათ გამოქვეყნებულ წიგნში, სადაც ეკონომიკურ კანონთა აღმოჩენის ისტორიის საკითხი დავაკენეთ და აღვნიშვნეთ შემდეგი მომენტები: აბსტრაქტული შრომა რომ ქმნის ლირებულებას, ამიტომ შრომის გაორადების კანონი არის საფუძველი ლირებულების შექმნის კანონისა; ლირებულება რომ საშუალო საზოგადოებრივი შრომით იზომება, ამიტომ საშუალო საზოგადოებრივი შრომის კანონი არის საფუძველი ლირებულების გაზომვის კანონისა; რაც ლირებულება ისე ვერ გამოვლინდება, თუ რთული შრომა მარტივ შრომაზე არ იქნა დაყვანილი, ამიტომ შრომის რედუქციის კანონი არის საფუძველი ლირებულების გამოვლინის კანონისა.

აი, აქ ვპოულობთ ჩვენ ეკონომიკური კანონების ტიპიზაციის ამოსავალ პუნქტს. სახელდობრ იმას, რომ კანონების ტიპიზაცია (ზოგადი, კონკრეტუ-

1 რ. ხარგევ დია. სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, თბ., 1956, გვ. 150—151.

ლი) გვიჩვენებს, თუ რანაირად გამოხატავენ კონკრეტული კანონები მოცემული ნათა ცალკეული მხარეებით გაპირობებულ არსებით კავშირებს, ხოლო ზოგადი კანონი — მთელ არსებით კავშირს მოლიანად.

აღნიშვნული მომენტებიდან თვალსაჩინოა ღირებულების ზოგადი კანონის დაშვილული კანონებად, ხოლო კონკრეტულა კანონებისა — პირველად ანუ ემპირიულ კანონებად და შემდგომ ანუ უფრო ღრმა კანონებად. მაგალითად: შრომის გაორადების კანონი პირველადია, აქედან გამოიყვანა კ. მარქსმა ღირებულების შექმნის კანონი; მაშასადმე, ემპირიული კანონებიდან მოვლენის ჩაეცირებული ანალიზის მეორებით უფრო ღრმა კანონის გამოყვანა ხდება.

აქვე სპეცირალური შეცნობით, რომ წმინდა ემპირიულობას, ისევე როგორც წმინდა აბსტრაქციასაც, შეუძლია სინამდვილე შებრუნებულად წარმოგვიდგინოს. მართლაცდა დიდი განსხვავებაა კ. მარქსის მიერ აღმოჩენილ ეპირიულ კანონსა და მარქსამდელი ეკონომისტების მიერ აღმოჩენილ ემპირიულ კანონს შორის.

აი, ამისი ერთ-ერთი ფაქტი: ფ. ენგელი პირველ პოლიტეკონომიურ ნაშრომში², კონკურენციის კანონის აღმოჩენისას, მაცაცრად აქტიტებდა იმ წმინდა ემპირიულობას, რაც ღირებულების ფასით გაზომვაში მდგომარეობს.

ფასს არ შეუძლია ღირებულების გაზომვა. იგი თვითონ არის უკვე გაზომილი ღირებულების ფულადი გამოხატულება. მხოლოდ ზედაპირულად (ეპირიულად) მოჩანს, თითქოს ფასი ზომვას ღირებულებას. ამიტომ თვლიდა ენგელისი, რომ ამ გზით ღირებულების გაზომვის ნამდვილი კანონის აღმოჩენა შეუძლებელია.

ამიტომ იყო, რომ მარქსამდელი ეკონომისტების შესახებ ენგელი შენიშვნავდა: „ეს (ფასით ღირებულების გაზომვა — რ. ხ.) იყო პირველი წმინდა ემპირიული კანონი, რომელიც იძოვა ეკონომისტმა, და აქედან მან შემდეგ აბსტრაქციის გზით მიიღო თავისი რეალური ღირებულება... ასე ყირაზეა ყელაციერი ეკონომისტ დაყენებული; ღირებულება, თავდაპირველი საწყისი, წყარო ფასისა, ამ უკანასკნელისაგან, მისი საკუთარი პროდუქტისგან დამოუკიდებლად არის აღიარებული“³.

იგივე შეიძლება ითქვას იმის შესახებაც, რომ შრომა, თავდაპირველი საწყისი, წყარო ღირებულებისა — მარქსამდე იმაზე მეტად არ იყო გაგებული, რომ იგი ქმნის ღირებულებას. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ჯერაც არ იყო მიგნებული შრომის გაორადება. მარქსი ამიტომ წერდა: „საქონელში მოქმედული შრომის ეს ორადი ბუნება პირველად მე დავასაბუთ კრიტიკულად“⁴.

ამრიგად, ეკონომიკური კანონების კლასიფიკაციის მიხედვით ვარჩევთ სპეციფიკურ, საერთო და განსაკუთრებულ კანონებს; ეკონომიკურ კანონთა ტიპიზაციის გზით ვარკვევთ ზოგად, კონკრეტულ, პირველად, შემდგომ, ემპირიულ, უფრო ღრმა და ა. შ. კანონებს.

ვერც 1920 წლისა და ვერც 1923 წლის ეკონომიკური დისკუსია ვერ მივიღა იმ გაგებამდე, რომ ღირებულების გაზომვის პრობლემა მოითხოვდა ღირებულების გაზომვის ეკონომიკური კანონის ახსნას, ხოლო საზოგადოებრი-

² ფ. ენგელისი, ნარკვევები პოლიტიკური ეკონომისის კრიტიკისათვის, თბ., 1947, გვ. 23.

³ აქვე, გვ. 17 (ხარბე ჩვენია, რ. ხ.).

⁴ კ. მარქსი, კანიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 57.

ვად აუცილებელი შრომის პრობლემა — საშუალო საზოგადოებრივი შრომის კანონის გარჩევას.

ამ ღისკუსიების მონაწილეებს რომ შესძლებოდათ უფრო ღრმად აეხსნათ ღირებულების გაზომება და სახოგადოებრივად აუცილებელი შრომა, ისინი დაინახავდნენ ორივე ამ ეკონომიკური მოვლენის არსებობობას, მყარობას, განმეორადობას და ობიექტურ აუცილებლობას, ე. ი. ყველა იმ ნიშანს, რომელთა მიხედვითაც თითოეული მათგანი არის კანონი; დაინახავდნენ, რომ საშუალო საზოგადოებრივი შრომის კანონი პირველადა, ემპირიულია, ღირებულების გაზომვა კი — შემდგომი, უფრო ღრმა კანონი. მაგრამ ეკონომიკური კანონების პრობლემებიდან ასეთი საკითხები მაშინ, როგორც ჩანს, არ კი დაისმოდა. ეს მით უფრო ითქმის ახალი ეკონომიკური კანონების — სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების — აღმოცენების, მათი მოქმედების მექანიზმის ახსნისა და შეგნებული გამოყენების თაობაზე. ამგვარი საკითხების შესახებ მაშინ სრულებით არ წერდნენ. ეს შეიძლება ახსნას ქვეყნის მძიმე მდგრადებით.

არსებობის პირველი ათწლეულის განმავლობაში ჩვენს ქვეყანას ეკონომიკური თვალსაზრისით სამი სრულიად განსხვავებული პერიოდის გავლა მოუხდა, სახელმძღვანელო: სამხედრო კომუნიზმი, ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადასცვა და სახალხო მეურნეობის დღვენა. 20-იანი წლების მეორე ნახევრისათვის მთავარ ამოცანად გამოიყვეთა სოციალისტური ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი მოწესრიგება და დაგეგმვა, რომლის განხორციელება გალაუდებლად მოითხოვდა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციას. წვრილსაქონლური წყობის სოციალისტურ გარდაქმნას და მკეთრ ცვლილებს სახალხომეურნეობრივ პროცესებში.

როგორც ვხედავთ, საჭირო იყო სოციალიზმის ისეთი სპეციფიკური (კლასიფიკირის მიხედვით) და ამავე დროს კონკრეტული (ტიპიზაციის მიხედვით) კანონების პონაც, რომლებიც გამოავლენდნენ სოციალიზმის პირობებში სახალხომეურნეობრივ პროცესებს, ე. ი. მთიმე ინდესტრიის უპირატესი განვითარებისა და წარმოების დარგთა ოპტიმალური პროცენტულების კანონების პონაც. აგრეთვე საჭირო იყო სოციალიზმის დროს უფრო მძლავრად ამოქმედებულ წარმოების საშუალებათა წარმოების უსწრაფესი ზრდის საერთო ეკონომიკური კანონის მექანიზმის ახსნა. სოციალიზმის პოლიტიკურ ეკონომიკის სწორედ ეს უნდა ვაკეთებინა. ვერ ვიტყვით, რომ ამ კანონების მოიძება და პოვნა მაშინ არ შეიძლებოდა. ვ. ღ. ლენინის ნაშრომებში ერთი ამ კანონთაგანი უკვე აღმოჩენილი იყო, ხოლო დანარჩენთა ფორმულირების ამოსავალი დებულებებიც იყო მოცემული.

ამასთან დაკავშირებით საკითხისია გავიხსნოთ ვ. ი. ლენინის ერთერთი პირველი პოლიტიკონომიური ნაშრომი, სადაც იგი პოლიტიკური ეკონომიკის ღრმა ცოდნით ეპაექტურობოდა გ. ბ. კრასინს და მიუთითებდა მის იმ შეცდომაზე, რომ მან ვერ ახსნა წარმოების საშუალებათა წარმოების უსწრაფესი ზრდა როგორც კანონი: „აქ უკვე მითითებაა მხოლოდ წარმოების საშუალებათა წარმოების სოციალურ მოხსენების სავნების მიმართ კაპიტალიზმის ისტორიულ განვითარებაში“⁵. გ. კრასინმა იმიტომ ვერ აღმოაჩინა აღნიშნული კანონი, რომ ვერ განსპეცირ ტექნიკური პროგრესის ზოგადი

⁵ ვ. ი. ლენინი, ეგრეთწოდებული ბაზრების საკითხის განვითარების თემა (თხ. ტ. I, გვ. 86).

კანონის მოქმედების გვლენა შრომაზე, ხოლო „ტექნიკის პროგრესი, — წერ-და ვ. ი. ლენინი, — სწორედ იმაში მდგრამარეობს, რომ ადამიანის შრომა სულ უფრო და უფრო მეტად იხვეს უკანა რიგში მანქანათ შრომის წინაშე⁶.

როგორც ვხედავთ, ვ. ი. ლენინი აქ სავსებით გარკვეულად გადმოსცემს ტექნიკური პროგრესის ზოგადი ეკონომიკური კანონის შინაარსს — ადამიანის შრომის სულ უფრო და უფრო მეტად დახვევას უკანა რიგში მანქანათ შრომის წინაშე, შრომის ეს უკანა რიგში დახვევა სხვადასხვა ღროს სხვადასხვანაირად გამოვლინდება.

კ. მარქსმა აღმოაჩინა ეს კონკრეტული ეკონომიკური კანონები, რომლებითაც ტექნიკური პროგრესის ზოგადი ეკონომიკური კანონი ვლინდება კაპიტალისტურ საზოგადოებაში: შეფარდებითი გადამეტმოსახლეობის კანონი და კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდის კანონი. მაგრამ მან გაფართოებული აღწარმოების თავის სქემებში კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდისაგან აბსტრაგირება მოახდინა და ისე განიხილა კაპიტალისტური წარმოების გაფართოების პროცესი. ამ შემთხვევაში საზოგადოებრივი წარმოების ორგვე ქვედანაყოფი პარალელურად ვითარდება, ამისთან — თაონეული ერთი და იმავე ტემპითა და პროპორციით, ამიტომ აღწარმოების მარქსისტული სქემიდან, როგორც ვ. ი. ლენინი შენიშვნაეს, „... არავითარი დასკვნის გამოყვანა არ შეიძლება I-ლი ქვეგანაყოფის სიჭარებებზე II-ის მიმართ: იქ ორგვე პარალელურად ვითარდება“⁷.

ვ. ი. ლენინმა ისეთი კონკრეტული ეკონომიკური კანონი აღმოაჩინა, რომლითაც არა მარტო კაპიტალიზმის ღროს, არამედ საზოგადოების განვითარების ყველა მომავალ საფეხურზეც გამოვლინდება ტექნიკური პროგრესის ზოგადი ეკონომიკური კანონი. და მან ეს იმით გააკეთა, რომ გაფართოებული აღწარმოების მარქსისტულ სქემაში ცვლილება უკიტანა, კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდის კანონის მოქმედების შედეგები გაითვალისწინა. ამ კანონის მოქმედების შედეგი კი ის არის, რომ შეფარდება შრომის საშუალებათა წარმოებასა და მოხმარების საგანთა წარმოებას შორის ყოველთვის აღინიშნება პირველის უფრო სწრაფი ზრდით. „უკვე თავისთავად გასააგებია, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — რომ თუ სქემაში ამ ცვლილებას შევიტან, მივიღებთ წარმოების საშუალებათა უფრო სწრაფ ზრდას მოხმარების საგნებათან შედარებით“⁸. წარმოების საშუალებათა სწორედ ეს უფრო სწრაფი ზრდა არის კანონი.

მის მიერ აღმოჩენილი კანონის შინაარსის შესახებ, ვ. ი. ლენინი მიგვანიშნებდა, რომ თავისთავად უკელაზე ნელი ანდა უკელაზე სწრაფი ზრდა კი არ არის კანონი, არამედ უფრო სწრაფი ზრდა ნელ ზრდასთან შედარებით. ამით წარმოების საშუალებათა წარმოების უფრო სწრაფი ზრდა თითქოს ემსგავსება კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდის კანონს. მაგრამ მსგავსებაზე არ მიუთითებს ვ. ი. ლენინის არც ის გამოთქმა, რომ „... მუდმივ კაპიტალს აქვს უფრო სწრაფი ზრდის ტენდენცია, ვიდრე ცვალებადს“⁹, და არც შემდეგი გამოთქმა: „დებულება წარმოების სა-

⁶ ვ. ი. ლენინი, ეკრეთწოდებული ბაზრების საკითხის გაშო, გვ. 86.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე (ხაზგასმა ჩენინა, რ. ხ.).

⁹ იქვე, გვ. 89.

შუალებათა უაღრესად სწრაფი ზრდის შესახებ ამ კანონის (კაპიტალის ორგანული შედეგნილობის ზრდის კანონის, რ. ხ.) უბრალო გადასხვაურებაა მთელი საზოგადოებრივი წარმოებისადმი შეფარდებით¹⁰.

საქმე ის არის, რომ კაპიტალის ორგანული შედეგნილობის ზრდის კანონი აღებულია ერთობლივ საზოგადოებრივ კაპიტალთან შეფარდებით, ამიტომაც ის კაპიტალიზმის სპეციფიკური კანონია. წარმოების საშუალებათა წარმოების უფრო სწრაფი ზრდის კანონი კი აღებულია მთელი საზოგადოებრივი წარმოებისადმი შეფარდებით, ამიტომ ის საერთო ეკონომიკური კანონია.

ამრიგად, მართალია, ეს ორი კანონი კლასიფიკირის მიხედვით სრულიად სხვადასხვა კანონებია: ერთი სპეციფიკური კანონია კაპიტალიზმისა, მეორე — საერთო კანონი, — მაგრამ კანონთა ტიპიზაციის მიხედვით ორივე კონკრეტული კანონი და ორივე მოქმედების შედეგი ის არის, რომ თითოეული თავისებურად გამოავლენს ტექნიკური პროგრესის ზოგად კანონს კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის დროს.

* 20-იანი წლების დამდგრიბნევე მეტად რთულ მეურნეობრივ პირობებში ხდებოდა დაგეგმვის დაწყება. ჩანასახურ ფორმაში მყოფი საბჭოთა გეგმიანობა 1920—1921 წლებში აწყდებოდა მთელ რიგ სინელეებს. დარღვეული სახალხომეურნეობრივი კავშირები, ფულის გაუფასობრება, მეურნეობის გარეული ნატურალიზაცია და სხვ. ამ დროს საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურას უნდა გაწია წარმოების დარგთა პროპორციულობის ზოგადი ეკონომიკური კანონისა და სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კონკრეტული ეკონომიკური კანონის ფართო პოპულარიზაცია. ვერ ვიტვით, რომ ამ კანონების მოძიება მშინ შეუძლებელი იყ.

ვ. ი. ლენინმა ჯერ კიდევ იქტომბრის რევოლუციამდე ჩეიდმეტი წლით აღრე მიუთითა პროპორციულობის ზოგად კანონშე და იქვე ის კანონიც აღმოაჩინა, რომლითაც აღნიშნული ზოგადი კანონი გამოვლინდებოდა: სოციალისტურ საზოგადოებაში. ეს იყო სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი კანვითარების კანონი, აქ ლაპარაკია ვ. ი. ლენინის პოლემიკურ სტატიაზე, სადაც ის ეპაეჭრებოდა პ. სკვორცოვს იმის გამო, რომ პ. სკვორცოვმა, სტატიაში: „საქონლის ფერიზშიმი“ საქმე ისე გამოიყვანა, თითქოს ვ. ი. ლენინმა კაპიტალიზმი გეგმაზომიერ წარმოებად გამოაცხადა.

წარმოების დარგთა რამეგვარი პროპორციულობა უსათუოდ ყოველ საზოგადოებაში უნდა არსებობდეს. ამიტომაც არის ის ზოგადი კანონი. მაგრამ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში არსებული პროპორციულობა რომ ნამდვილად წარმოების ანარქიაა, ეს ჯერ კიდევ მარქსმა და ენგელსმა აღნიშნეს.

სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონი ლენინმა აღმოაჩინა იქ, სადაც იგი წერს: „მუდმივი, შეგნებულად გატარებული პროპორციულობა, მართლაც, გეგმაზომიერება იქნებოდა, — მაკიმ არა ის პროპორციულობა, რომელიც „მყარდება მხოლოდ როგორც მთელ რიგ შუდმივ რყევათა საშუალო ოდენობა“¹¹.

როგორც ვხედავთ, წარმოების დარგთა პროპორციულობის ზოგადი კანონი კაპიტალიზმის დროს ვლინდება წარმოების ანარქიის კონკრეტუ-

¹⁰ ვ. ი. ლენინი, ეგრეთწოდებული ბაზრების საკითხის გამო, გვ. 86.

¹¹ ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 3, გვ. 731.

6. „მაცნე“, ფილოსოფიის, ... სერია, 1971. № 3



ლი კანონით, ხოლო სოციალიზმის დროს სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიქური განვითარების კონკრეტული კანონით.

მოსალოდნელი იყო, რომ 20-იანი წლების მორიგი ეკონომიკური დისკუ-
სია ამ კანონების პოვნასა და ახსნას მიეძღვნებოდა, საბჭოთა ეკონომიკურ ლი-
ტერატურაში მოხდებოდა მათი ფართო პოპულარიზება, მაგრამ 1926 წლის
ეკონომიკური დისკუსია მოწყვო ისევ ღირებულების ეკონომიკური კანონის
მოქმედებაზე სოციალისტურ მეურნეობაში. სხვა ეკონომიკური კანონების და
კერძოდ სოციალიზმის კანონების შესახებ არაფრის წერილება.

ეკონომიკურ მოძღვრებათ ისტორიის თვალსაჩინო საცოთა მკვლევარე-
ბი ახლაც კი იმ შეხედულებისანი არიან, რომ სოციალისტური შშენებლობის
პირები წლებში ჯერ კიდევ არ იყო საკმაო მასალა სოციალიზმის ეკონომიკური
კანონების შესახებ დასკვნისათვის¹².

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სოციალისტური შშენებლობის პირველ წლებში
ჯერ კიდევ არ იყო საკმაო მასალა ეკონომიკური კანონების ისეთი პრინციპები-
სათვის, როგორიცაა მათი კლასიფიკაცია, სისტემატიზაცია, ტიპიზაცია, თორემ
სოციალიზმის ისეთი ცალკეული კანონების ახსნისა და პოპულარიზაციისა-
თვის, — როგორიცაა, ლენინის მიერ აღმოჩენილი გეგმაზომიერი განვითარე-
ბის კანონი, — საკმაო მასალა მაშინ, რა თქმა უნდა, მოიპოვებოდა.

მიუხედავად ამისა, მოხდა ისე, რომ ეს კანონები ახსნა ბევრად უფრო
გვიან, სახელდობრ — 1951 წლის ნოემბრის ეკონომიკურ დისკუსიაზე. შეუძ-
ლებელია აქ არ შევინშნოთ ის ფრიად საგულისხმო გარემოება, რომ დაწყებუ-
ლი 1920 წლის პირველი ეკონომიკური დისკუსიიდან — დღემდე არც ერთი
მნიშვნელოვანი ეკონომიკური დისკუსიის დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა
ღირებულების ეკონომიკური კანონის პრინციპები.

ჩვენმა საზოგადოებამ ეკონომიკური განვითარების ბევრი გადამჟყვერი
პერიოდი განვლო: სოციალიზმის საძირკელის აშენება, სოციალიზმის პირველი
გამარჯვება, სოციალიზმის სრული და საბოლოო გამარჯვება. ახლა იგი შევიდა
თავისი განვითარების ახალ — კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შე-
ქმნის — პერიოდში. საუკუნეობით სანუკვარი კომუნიზმის შშენებლობა მის-
თვის პრაქტიკული საქმე გაეცდა, ღირებულების ეკონომიკური კანონის პრობ-
ლემა კი ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში ვერა და ვერ გადაჭრა.

არიან ეკონომიკტები, რომლებიც „ათანამედროვებენ“ ამ პრინციპებს,
უქებნიან მას სულ ახალ და ახალ, ამასთან სულ უფრო და უფრო დიდ მნიშვნე-
ლობას. მაგალითად: მეურნეობრივ რეფორმას რომ გამოეხმაურა, ლ. ლეონ-
ტიევი ისე შორს წავიდა ღირებულების კანონის როლის შეფასებაში, რომ მას
„ღირებულების სოციალისტური კანონი“ უწოდა¹³. ლ. ლეონტიევი არ იძლევა
იმის არგუმენტირებას, თუ რატომ უნდა ვუწოდოთ ღირებულების კანონს „სო-
ციალისტური კანონი“!

საქმე ის არის, რომ, როცა კანონი რომელიმე წარმოების წესისთვისაა
დამახასიათებელი, ჩვენ მხოლოდ მაშინ ვამბობთ: სოციალიზმის კანონი, კაპი-
ტალიზმის კანონი, თორემ კანონი თავისთვად არც სოციალისტურია და არც
კაპიტალისტური. პოდა, რა აზრი აქვს ვუწოდოთ ღირებულების კანონს სო-

¹² იხ. ქრებ.: Развитие В. И. Лениным экономической теории социализма и коммунизма, под редакцией А. И. Пашкова и др., М., 1969, გვ. 48.

¹³ Л. А. Леонтьев, План и стоимость, М., 1965, გვ. 14.



ციალისტური ანდა სოციალიზმის კანონი. ლ. ლეონტიევმა ხომ კარგად იცის, რომ ლირებულების კანონი საერთოდ არ არის ფორმაციის კანონი, იგი საქონელწარმოების კანონია. მაგრამ არიან ეკონომისტები, რომლებიც სწორედ იმას ფიქრობენ, თითქოს საქონელწარმოება თავისთვალ იგულისხმება იმ ფორმაციაში, სადაც იგი არსებობს; თავისთვალ იგულისხმება იმ საზოგადოებრივ წარმოებაში, რომელსაც იგი თან ახლავს.

ფრიად საყურადღებო, რომ ლ. ლეონტიევი თავისი შეხედულებისათვის სწორედ ისეთ ეკონომისტს იმოწმებს, მაგალითად — ვ. ბერეგეს (გთრ), რომელიც მასაცით შორს მიდის ლირებულების კანონის როლის შეფასებაში და პირდაპირ წერს: „ლირებულების კანონი ჩვენთან განიხილება როგორც სოციალიზმის ეკონმიკური კანონი, რომელიც მოქმედებს სოციალიზმის წარმოებითი ურთიერთობათა ბაზაზე და წარმოადგენს მათს გაძოხატულებას“¹⁴.

ჩენი აზრით, რაյო ზემოთ ხსნებული ავტორები (ლ. ლეონტიევი, ვ. ბერეგერი) ლირებულების კანონს განიხილავენ როგორც სოციალიზმის კანონს, უადგილო არ იქნება აღვნენშოთ ის განსხვავება, რაც საზოგადოებრივ წარმოებასა და საქონელწარმოებას შორის არსებობს. საქონელწარმოება საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენს. „ის, — წერდა კ. მარქსი, — რაც წარმოების ამ განსაკუთრებული ფორმი ისათვის, საჭირო ელემენტი მოისაოცის, ძალაშია, ურყევად ეჩვენებათ იმათ, ვინც საქონელწარმოების ურთიერთობითა შებოჭილი“¹⁵.

• იქედან ჩანს, რომ საზოგადოებრივი წარმოების მიმართ საქონელწარმოება გამოიდის როგორც წარმოების განსაკუთრებული ფორმა, მხოლოდ არა ისეთი, რომელიც „ურყევია“ და მუდამ არსებობს აღმიანთა საზოგადოებაში. იგი ასეთად მარტო იმათ ეჩვენებათ, ვინც საქონელწარმოების ურთიერთობითა შებოჭილი. სინამდვილეში ის ისტორიულია: არ იყო, განჩიდა და აღარ იქნება. განჩიდა კი იმიტომ, რომ პირველი კლასობრივი საზოგადოების წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში გამოჩნდა გაცვლა. ამას გულისხმობდა ენგელი, როდესაც წერდა: „ის იყო ჩნდებოდა წარმოება გაცვლის მიზნით, საქონლის წარმოება“¹⁶.

საქმე ის არის, რომ ფორმაციები ისტორიულად ცვალებადია, ხოლო საქონელწარმოება, გარდა ამისა, წარმავალიც არის. ამიტომ საზოგადოებრივ ფორმაციაში იგი ისეთივე ადგილს ვერ იკვებს, როგორიც საზოგადოებრივ წარმოებას უკავია და იგი ამ უკანასკნელის მხოლოდ თანმხებია, როგორც წარმოების განსაკუთრებული ფორმა. ეს ერთხელ კიდევ გვანიშნებს იმას, რომ საზოგადოებრივი ფორმაცია სხვაა, და საქონელწარმოება — სხვა.

ეს განსხვავება მათს მარეგულირებელ კანონებშიც ჩანს. საზოგადოებრივი ფორმაციის მარეგულირებელი კანონები, სპეციფიკური ეკონომიკური კანონებია, საქონელწარმოების მარეგულირებელი კანონები კი — განსაკუთრებული კანონები. მაგრამ განსაკუთრებულია არა იმ გავებით, თითქოს ეს რაღაც უპირატესი კანონი იყოს სხვა ეკონომიკურ კანონებთან შედარებით, არამედ მხო-

14. В. Берегег, О сущности и проблемах новой экономической системы (в кн. «Проблемы мира и социализма», № 2, М., 1965, гл. 9, ხაზგამა ჩვენია, л. б.).

15. კ. მარქსი, კაბიტალი, ტ. I, გვ. 90 (ხაზგამა ჩვენია, ლ. б.).

16. ფრიდრიხ ენგელსი, ანტი-ფურინგი, თბ., 1952, გვ. 323.

ლოდ იმ გავებით, რომ ისინი არეგულირებენ საქონელწარმოებას, წარმოებას იმ განს ს აკუ თრებულ ფორმას. ამიტომ სავსებოთ გასავებია, რომ საქონელწარმოების არც ერთი კანონი არ არის, და არც შეიძლება იყოს, ფორმაციის კანონი.

მართალია, სოციალიზმი არ არის გარევეული ტიპის ფორმაცია, მაგრამ იგი კომუნისტური ფორმაციის პირველი ფაზაა და საქონელწარმოების კანონი არც შეიძლება იყოს მისი კანონი. ლ. ლეონტიევი და ვ. ბერეგერი ამას ანგარიშს არ უწევენ და პირდაპირ აცხადებენ, რომ ღირებულების კანონი თითქოს „სოციალისტური კანონი“, ანდა „სოციალიზმის კანონი“ იყოს. დავუშვათ, რომ ისინი ასე ფიქრობენ: ჩავთ სოციალიზმის დროს ღირებულებაში არ შედის ზედმეტი ღირებულება, იქნებ უკეთესი იყოს მას ვუწოდოთ „სოციალისტური ღირებულება“, ბოლო კანონს — „ღირებულების სოციალისტური კანონი“. ეს სრულებით არ არის უკეთესი. საქმარისია გაიისხსენოთ, რომ მასშესმა ღირებულებაში, მართალია, შეიტანა ზედმეტი ღირებულება, მაგრამ ამის გამო არც ღირებულებისათვის არ უწოდებია კაპიტალისტური ღირებულება და არც კანონისათვის ღირებულების კაპიტალისტური კანონი. ვ. ბერეგერი არ ჩატვირებია ფორმაციასა და საქონელწარმოებას შორის განსხვავებას და ამიტომაც ღირებულების კანონი სოციალიზმის ეკონომიკურ კანონად ეჩვენება.

ი, კიდევ ერთი ფრიც საყურადღებო მაგალითი: საზოგადოებრივი წარმოებისა და განვითარების საქართო და სპეციფიკური კანონებისაგან განსხვავებით, საქონელწარმოებისა და საქონელგაცვლის განსაკუთრებული კანონები სხვა ტიპისაა და ენგელსიც სწორედ მათი გამომკვლევი პოლიტიკური ეკონომიის მისამართით ამბობდა, რომ „წარმოებისა და გაცვლის მის მიერ აღმოჩენილი კანონები წარმოადგენნენ“ არა ამ მოქმედებათა ისტორიულად განსაზღვრული ფორმის კანონებს, არამედ ბუნების სამარადისო კანონებს; ისინა ადამიანის ბუნებიდან გამოჰყაუდათ¹⁷.

ხშირად მოაქვთ „ანტი-დიურინგიდან“ ის ადგილი, სადაც ენგელი წერს, რომ პოლიტიკური ეკონომიკი ფართო გავებით „უწინარეს ყოვლისა, იკვლევს წარმოებისა და გაცვლის განვითარების თვითეული ცალკე საცემურის განს ს აკუ თრებულ კანონებს და მას მხოლოდ ამ გამომკვლევის დასასრულ შეუძლია წარმოაყენოს ორიოდე ზოგადი კანონი. რომლებსაც ძალა აქვთ წარმოებისა და გაცვლისათვის საქართოდ“ და იქვე დავასკრინოთ: „მაშაადამე, სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციის განვითარება განისაზღვრება როგორც მათი ს პერიოდი კური ეკონომიკური კანონებით, ისე იმ ეკონომიკური კანონებითაც, რომლებიც ს აერთოა ყველა ფორმაციისათვის¹⁸.

ამით საქმე ისე აქვთ წარმოადგენილი, რომ წარმოებისა და გაცვლის განვითარების თვითეული ცალკე საფეხურის ეს განს აკუ თრებული კანონები თითქოს ფორმაციის სპეციფიკური კანონებია, ხოლო ზოგადი კანონები — ს აერთო. ეს არ შეიძლება სწორად მიეიჩნიოთ, ვინაიდან ჭერ კიდევ საკითხავია — ეკონომიკური კანონების ამ დაყოფაში განსაკუთრებულ და ზოგად კანონებად — ენგელი მართლაც მათს კლასიფიკიაციას თუ გულისხმობდა?

17 ფრიც რიხ ენგელი, ანტი-დიურინგი, გვ. 178—179.

18 პოლიტიკური ეკონომია, სახელმძღვანელო, თბ., 1963, გვ. 18.

ამასთან დაკავშირებით ჩვენ ის გვინდა შევნიშნოთ, რომ ყველაფერი, რაზედაც ზემოთ გავამახვილეთ ყურადღება, სწორედ ამისათვის გვჭირდებოდა, — სახელმობრ — იმის გასარკვევად, არის თუ არა ერთი და იგვევე განსაკუთრებულ და სპეციფიკური, ან კიდევ — ზოგადი და საერთო კანონები. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რუბრიკები: სპეციფიკური და საერთო მართლაც აღნიშნავს კანონთა კლასიფიკაციას, მაგრამ განსაკუთრებული და აზოგი დიდი კანონთა მხროლოდ ტიპიზაციის აღმნიშვნელია საერთოდ და იმ შემთხვევაშიც.

გარდა ამისა, ჩვენ იმასაც ვფიქრობთ: რაჯო ეკონომიკური კანონების სპეციფიკურ და საერთო კანონებად დაყოფა მათს კლასიფიკაციის ნიშნავს, ხოლო განსაკუთრებულ და ზოგად კანონებად დაყოფა — მათს ტიპიზაციას, ფ. ენგელსის აღნიშვნული დებულების დამოწმების დროს უნდა გამოვიდეთ არა უშუალოდ ცნებებიდან, არამედ მთელი ტექსტის შინაარსიდან.

ტექსტის შინაარსი იဂ ის არის, რომ ფ. ენგელსი აქ იმ პოლიტიკურ ეკონომიკურ-ლაპარაკობს, რომელიც „... თითქმის გამოუკლებლავ კაპიტალისტური წარმოების წესის გენეზისთა და განვითარებით განისაზღვრება“¹⁹. წარმოების ამ წესის გენეზისი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მარტივი საქონელწარმოებიდან აღმოცენდა; განვითარება კი მდგომარეობს იმაში, რომ იგი საქონელწარმოების უმაღლეს ფორმად გადაიქცა. როდესაც ენგელსი ამ პოლიტიკური ეკონომიკის მიერ ეკონომიკურ კანონთა კვლევასა და დადგენაზე ლაპარაკობს, უდავოა, ეს წარმოებისა და გაცვლის იმ კანონებს ეხება, რომლებსაც ენგელსი როგორც აქ, ისე სხვაგანაც, განსაკუთრებულ კანონებს უწოდებს, ე. ი. — საქონელწარმოებისა და საქონელგაცვლის კანონებს და არა რომელიმე ფორმაციის, თუ ნედაც კაპიტალისტურის, სპეციფიკურ კანონებს. რაც შეეხება ორიოდე ზოგადი კანონის წამოყენებას, ესეც კვლავ ზოგიერთი განსაკუთრებული კანონია, როგორც მაგალითად, ღირებულების ზოგადი კანონი. ის განსხვავება, რაც თვით ამ განსაკუთრებულ კანონთა შორის არსებობს, მიერწერება კანონთა არა კლასიფიკაციას, არა მედ ტიპიზაციას.

ჩვენი მოსაზრება, რა თქმა უნდა, სრულებოთაც არ უგულებელყოფს იმას, რომ მარქესა და ენგელს აღმოჩენილი აქვთ სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციების სპეციფიკური და საერთო კანონები; გამოთქმული აქვთ მთელი რიგი დებულებები კანონთა როგორც ტიპიზაციის ისე კლასიფიკაციის შესახებ. ჩვენ მხოლოდ იმას აღვინიშნავთ, რომ საბჭოთა ეკონომიკური ლიტერატურის ნახევარსაუკუნვანი ისტორიის მანძილზე ეკონომიკურ კანონთა ტიპიზაციის საკითხი ჯერ არც კი დასმულა და, მაშასადამე, საცხებით შეუსწავლელია.

ახლა ვნახოთ რა ღონეშე შესწავლილი ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში ეკონომიკური კანონების სისტემის პრობლემა, სოციალიზმის რომელი „ახალი ეკონომიკური კანონები“ არის აქ მოცემული და ახსნილი. პოლიტიკური

¹⁹ ფ. რიცხვის ენგელსი, ანტი-დიურინგი, გვ. 177.

ეკონომიის ოფიციალური სახელმძღვანელოს პირველ და მეოთხე გამოცემებში აღნიშნულია სოციალიზმის შემდეგი ეკონომიკური კანონები:

1. სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი;
2. სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი, პროპორციული განვითარების კანონი;
3. შრომის მწარმოებლურობის განუხრელი ამაღლების კანონი;
4. შრომის მიხედვით განაწილების კანონი;
5. სოციალისტური დაგროვების კანონი;
6. სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების დონეთა გათანაბრების კანონი;

7. ხალხთმოსახლეობის სოციალისტური კანონი²⁰.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამათგან ზოგიერთი არც არის ეკონომიკური კანონი, ზოგი კი სწორად არაა გამოთქმული.

დავიწყოთ ჩიგით პირველი კანონიდან. ხომ ცნობილია, რომ ძირითადი ეკონომიკური კანონი მთელი ფორმაციის კანონი უნდა იყოს. აქ კი იგი წარმოდგენილია როგორც კომუნისტური ფორმაციის ერთი ფაზის, კერძოდ სოციალიზმის, ძირითადი ეკონომიკური კანონი. ნებისთ თუ უნებლივთ, აქედან ისე გამოდის, რომ მეორე ფაზასაც — კომუნიზმსაც — უნდა ჰქინდეს თავისი ძირითადი კანონი. ეს უკვე ეშინააღმდეგება იმას, რომ საზოგადოებრივ ფორმაციას არ შეიძლება ჰქონდეს რომ ძირითადი კანონი. გარდა ამისა, აქედან ისიც გამოდის, რომ სოციალიზმი და კომუნიზმი ერთი საზოგადოებრივი ფორმაციის რიც ფაზა კი არ არის, არამედ ორი სხვადასხვა ფორმაციაა, თავ-თავისი ძირითადი ეკონომიკური კანონებით.

სხვას ყელაფერს რომ თავი დავანებოთ, ეს კანონი მეცნიერულად უკვე ჩამოყალიბებულია და თავისი სახელი აქვს. „ძირითადი“ მის მთოლოდ ტაპურობას აღნიშნავს და არა სახელს, რომელიც მისი შინაარსიდან გამომდინარებს. ჩვენ კაპიტალიზმის ძირითად კანონს ყოველთვის მისი სახელით ვიხსენიებთ. რა თქმა უნდა, აუცილებელია, რომ კომუნიზმის ძირითადი კანონიც მოვიხსენიოთ მისი სახელით — ხალხის მზარდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაქმაყოფილების კანონი. ყოველთვის, როცა ამ კანონს მისი სახელით მოვიხსენიებთ, უკვე წარმოგვიდგება, რომ ლაპარაკია კომუნიზმის ძირითად ეკონომიკურ კანონზე, რაღაც სინამდვილეში მზარდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაქმაყოფილება მარტო სოციალიზმის ძირითადი კანონი როდია, იგი მთელი კომუნისტური ფორმაციის ძირითადი კანონია. ას ისენებს მას აკად. ა. რუმიანცევა და ზოგი სხვა ეკონომისტიც. მაგრამ ზოგიერთი, მაგალითად, ი. კრონიჩი პირდაპირ ამბობს, რომ სოციალიზმის ძირითადი კანონია წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრების კანონი, ხოლო კომუნიზმის ძირითადი კანონი იქნება წარმოების საშუალებებზე საერთო-სახალხო საკუთრების კანონი.

ვფიქრობთ, რომ კომუნიზმის ამ სპეციფიკურ ეკონომიკურ კანონზე ერთიანი აზრის შექმნა და ეკონომიკურ ლიტერატურაში მისი სწორად მოხსენიება აუცილებელია სოციალიზმისა და კომუნიზმის ეკონომიკური კანონების სისტემის სრულყოფილი წარმოდგენისათვის.

²⁰ პოლიტიკური ეკონომია, სახელმძღვანელო, გვ. 501, 690, 691; იგივე, თბ., 1963, გვ. 537, 802 (რიგით მეექვს კანონი პირველ გამოცემაში არა მოხსენიებული).

ა ხ ლ ა ვ ნ ა ხ თ მ ე თ რ ე კ ა ნ ი ნ ი . აქ ორი კანონი ერთ კანონადაა წარმოდგენილი. ორი კანონის ერთ კანონად წარმოდგენის ლიტერატურული ფაქტები იშვიათი როდია. იგი განსაყუთრებით გავრცელდა ნოემბრის (1951 წლის) ეკონომიკური დისკუსიის შემდეგ.

საქმე ის არის, რომ წარმოების დარგთა რამეგვარი პროპორციულობა, როგორც უკვე თოქვით, უკელა წინანდელ საზოგადოებასც ჰქონდა, მაგრამ არა როგორც ოპტიმალური პროპორციულობა. სოციალისტური საზოგადოების გეგმიან მეურნეობაში სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონთან ერთად მოქმედებს წარმოების დარგთა ოპტიმალური პროპორციულობის კანონი, რომელიც სოციალიზმის სპეციფიკურ კანონს წარმოადგენს. და როგორც უფრო კონკრეტული კანონი, იგი პროპორციულობის ზოგად კანონს გამოავლენს სოციალიზმის პირობებში.

რაც შეეხება მუდმივ, შეგნებულად გატარებულ პროპორციულობას, ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს უკვე არის გეგმაზომიერება. ამტომ სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონი უფრო ღრმა შინაარსისაა, მაგრამ ისიც სპეციფიკური ეკონომიკური კანონია. და, აი, ეს ორი კანონი, რომელთაგან თითოეული სხვადასხვა სპეციფიკური კანონია, სახელმძღვანელში, და საერთოდ ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში, სოციალიზმის ერთ სპეციფიკურ კანონდაა წარმოდგენილი იმას გამო, რომ იქ ერთი სიტყვა — „პროპორციულობა“ — მიტმასნილია გეგმაზომიერების ტოლად.

ა ხ ლ ა ვ ნ ა ხ თ მ ე ს ა მ ე კ ა ნ ი ნ ი . ეს კანონი არ შეიძლება ცალკე კანონად მივიჩნიოთ. იმ ქვეთავში, სადაც ავტორები ამ კანონის დასბუთებას იძლევიან, არის ცდა, რომ კანონი მისი მნიშვნელობიდან გამოიყავონ. კერძოდ, იქიდან, რომ: თუ კაპიტალიზმისათვის მას არა ა ქ ვ ს ა ბ ს ო ლ უ ტ უ რ ი მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ თ ბ ა, სოციალიზმისათვის მას ა ბ ს ო ლ უ ტ უ რ ი მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ თ ბ ა ა ქ ვ ს, იგი „კომუნიზმის მშენებლობას უმნიშვნელოვანესი პირობაა“²¹. და აქედან დასკვნიან: „სოციალიზმის დროს არსებობს და მოქმედებს შრომის ნაყოფიერების განუხრელი ზრდის კანონი“²², როგორც სოციალიზმის სპეციფიკური ეკონომიკური კანონი.

ვ. ი. ლენინი ღრმად გვისნის იმას, რომ ყოველი ახალი საფეხური საზოგადოების განვითარებაში შრომის მწარმოებლურობის განუხრელი გადიდებით აღინიშვნება და ეს არის მთავარი ნიშანი შრომის მწარმოებლური ძალის გადიდების საერთო ეკონომიკური კანონისა. მოვაცილოთ ამ კანონს ეს ნიშანი და საზოგადოების განვითარების რომელიმე საფეხურზე გადავაქციოთ იგი სხვა, ახალ კანონად, ცხადია, ეს მეცნიერულად სწორი არ იქნება. არ შეიძლება ერთი და იგივე შინაარსის კანონი ერთფროულად მოქმედდეს როგორც საერთო და როგორც სპეციფიკური კანონი.

შრომის მწარმოებლური ძალის გადიდება საზოგადოებს განვითარებაში საერთოდ განუხრელად ხდება და იგი საზოგადოების განვითარების საერთო ეკონომიკური კანონია, ასე აქვს მარქსის ეს კანონი ახსნილი. სულ სხვა საქმეა, თუ სხვადასხვა საზოგადოებაში იგი სხვადასხვანაირად გამოვლინდება. ეს უკვე ეკონომიკურ კანონთა განვითარებაა.

21 პლიტიური ეკონომიკა, სახელმძღვანელო, თბ., 1954, გვ. 544.

22 იქვე, გვ. 546.

საქმე ის არის, რომ არა მარტო ურომის მწარმოებლურობის ზრდის საერთო კანონი, არამედ თათქმის ყველა საერთო ეკონომიკური კანონიც ასე ძალუმად გვთარდება და გამოვლინდება სოციალიზმის დროს, მაგრამ განა ამიტომ შეიძლება ყველა ისანი „ახალ კანონებად“, სოციალიზმის სპეციფიკურ კანონებად გამოიყენოთ?

ეკონომიკური კანონების, მათ შორის, საერთო ეკონომიკური კანონების განვითარების უზრულებელყოფა ხელს უშლის კანონთა სწორი კლასიფიკირისა და სისტემატიზაციის პროცესში დაულური დამუშავებას, კოდექ უფრო მეტად უშლის ხელს ეკონომიკურ კანონთა ტიპიზაციის საჭახის დაყრინბას.

ა ბ ლ ა ვ ნ ა ს ო თ რ ი გ ი თ მ ე რ ი თ ხ ე კ ა ნ ი ნ ი . ე ს ა შ რ ი მ ი ს მ ი ნ ე დ ვ ი თ გ ა ნ ა წ ი ლ ე ბ ი ს კ ა ნ ი ნ ი . ა მ კ ა ნ ი ნ ი ს უ ე ს ა ხ ე ბ ს ხ უ თ ი წ ლ ი ს წ ი ნ ა თ ჩ ვ ე ნ ა ლ ე ნ ი შ რ ე თ , რ ი მ „ა ს ე თ ი კ ა ნ ი ნ ი ა რ ც ა რ ს ე ბ ი ძ ბ ი ს . შ რ ი მ ი ს მ ი ნ ე დ ვ ი თ გ ა ნ ა წ ი ლ ე ბ ა რ ა რ ი ს კ ვ ი ნ მ ი უ რ ი კ ა ნ ი ნ ი . ი გ ი კ ვ ი მ უ ნ ი შ მ ი ს ძ ი რ ი თ ა დ ი კ ვ ი ნ მ ი უ რ ი კ ა ნ ი ნ ი ს ე რ თ - ე რ თ ი მ ი თ ხ ე ნ ა ს ა ლ ი მ ი ს მ ი ზ მ ი ს დ რ ი ს ²³.

ჩევნ ასე იმიტომ ვკიტრობთ, რომ, ჯერ ერთ, მოცემული ფორმაციის ყველა ეკონომიკური კანონი წარმოებისა და განაწილების კანონია, და მეორეც, რისი მიხედვითაც არ უნდა ხდებოდეს განაწილება, მაგალითად: კაპიტალისა თუ ღირებულების, შრომისა თუ მოთხოვნილების მიხედვით, განაწილების ეს პრინციპები წარმოების ორი სხვადასხვა წესის — კაპიტალიზმისა და კომუნიზმის — ძირითადი ეკონომიკური კანონების მოთხოვნება მხოლოდ.

დღემდე ის შეხედულებაა გაბატონებული, თითქოს კომუნიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის — ხალხის მშაპრდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაქმაყოფილების კანონის — მოქმედება ხორციელდება მარტო შრომის მიხედვით განაწილების პრინციპით (ანუ კანონით, როგორც მას უმრავობულოდ უწოდებენ). თავისთვავად ცხადია, ასეულ მილიონობით ადამიანის მშაპრდი მოთხოვნილებების დაქმაყოფილება შეუძლებელია მარტონდნ შრომის მიხედვით განაწილებით ჩდებოდეს. სოციალიზმის ნახევარსაუკუნვანი პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ სოციალისტურ საზოგადოებაში ხალხის მშაპრდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაქმაყოფილება მოთხოვნილების მიხედვით განაწილების პრინციპითაც ხორციელობდა.

უკეველია, რომ კომუნიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი სოციალიზმის დროს მოქმედდებს ორივე პრინციპით: შრომისა და მოთხოვნილების მიხედვით განაწილების პრინციპებით. მატალია, სოციალიზმის მთლიან და საბოლოო გამარჯვებამდე სკარბობდა შრომის მიხედვით განაწილება, მაგრამ შემდეგ უკვე შეიმჩნევა, რომ მოთხოვნილების მიხედვით განაწილების სკერდითი წონა სულ უფრო იზრდება, სულ უფრო ძლიერდება მოქმედება როგორც შრომითი წვლილისათვის წილის, ისე — ზოგიერთ მოთხოვნილებათა შრომითი წვლილისაგან დამოუკიდებლად დაკავილობების ანონისა.

ახლა ისეთი ვითარებაა, რომ კარგა ხანია, რაც მზარდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალურ დაქმაყოფილებაში სულ უფრო მეტად მონაწილეობს მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდები და დაგროვების ფონდის ის ნაწილი, რომელიც არა-ურთიმოებრივი ფონდების სახითაა წარმოდგენილი. აკად. ა. რუმიანცევი სწორად შენიშვნას, რომ ამ ახალ ვითარებას „... თან დათანობით მივყავრთ მატერიალურ და სულიერ დოკუმენტთა იმ ნაწილის მნიშვნელობისა-

კენ, რომელიც ხმარდება ინდივიდუალურ მოხმარებას საზოგადოებრივ წარმოებაში მშენებელთა მიერ გაწეული შრომის რაოდენობისა და ხარისხისა გან დამოუკიდებლად²⁴. ეს იმას ნიშნავს, რომ მოთხოვნილების მიხედვით ანუ შრომის რაოდენობისა და ხარისხისა გან დამოუკიდებელი განაწილებას ფაქტები დღითი დღე შრავლდება.

იყად. ა. რუმიანცევი ამ ფაქტს ასე არ განიხილავს როგორც უმაღლესი პრინციპის დასტყისს. და სთვლის, რომ „მხოლოდ სრული კომუნიზმის დროს განხორციელდება მოთხოვნილების მიხედვით განაწილების პრინციპი“²⁵. ჩვენ ეს საკითხი სხვა სპეცეტში უნდა წარმოვიდგინოთ, სახელდობრ იმ სპეცეტში, რომ უმაღლესი პრინციპის განხორციელების დაწყება ამიტომ აუცილებელია უკვე სოციალიზმის დროს. ასე რომ არ იყოს, უმაღლეს პრინციპში გადასვლა და მესგავსებოდა უკვე არ აქტის, რომელიც მოხდება ერთბაშად, ერთ მეცრად დათქმულ ვადზე, ეს. სხვას ყველაფერს რომ თავი დაგანხბოთ, იმ დიდი და მთავარი კანონზომიერების საწინააღმდეგო იქნებოდა, რომელიც სოციალიზმის კომუნიზმად თანდათან თბით გადასხრდაში მდგომარეობს.

აქედან გამოდის, რომ მოთხოვნილების მიხედვით განაწილება სრული კომუნიზმის დროს კი არ დაიწყება, არამედ მის დაწყებას უკვე სოციალიზმის დროსაც აქვს აღილი; სრული კომუნიზმის დროს შრომის მიხედვით განაწილებიდან მოთხოვნილების მიხედვით განაწილებაზე გადასვლა კი არ ხდება, არამედ შრომისა და მოთხოვნილების მიხედვით განაწილებიდან საზოგადოება გადავა მხოლოდ მოთხოვნილების მიხედვით განაწილებაზე, თორებმ ახლა, როგორც თვით აყად. ა. რუმიანცევი აღინიშნავს, ზოგიერთი მოთხოვნილების ფარგლებში განაწილება ხორციელდება „შრომის რაოდენობისა და ხარისხისა გან დამოუკიდებლად“. სწორედ ეს არის დასაწყისი უმაღლესი პრინციპის განხორციელებისა სოციალიზმის დროს, და ეს რომ ფაქტია, ამას თვით ცხოველებაც გვიდასტურებს.

მაშასადამე, კომუნიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონი სოციალიზმის დროს ხორციელდება განაწილების ორივე პრინციპით, კომუნიზმის დროს კი განხორციელდება ერთადერთი პრინციპით. მაგრამ არც ერთი ამ პრინციპთაგანი კანონს არ წარმოადგენს. პრინციპები საერთოდ კანონთა განხორციელების პირობებია, ამიტომ სწორი როდის ის გაბატონებული შეხედულება, თითქოს შრომის მიხედვით განაწილება კანონი იყოს.

ა ხ ლ ა ვ ნ ა ხ ო რ მ ე ხ უ თ ე კ ა ნ ი ნ ი, რომელიც პირდაპირ ასეა მოხსენიებული: „სოციალისტური დაგროვების კანონი“. სოციალიზმის დროს დაგროვების პროცესის ამსახუელ კანონს ასე შეარქევს უბრალოდ იმის გამო, რომ მარქსის განხილული აქვს „კაპიტალისტური დაგროვების საყოველთაო კანონი“²⁶. მაგრამ ამ კანონში მარქსის კაპიტალისტური დაგროვების ნამდვილ კანონთან — კაპიტალის კონცენტრაციის კანონთან ერთად — გამოხატა ამ კანონის მოქმედების შედეგებიც: მუშათა კლასის როგორც აბსოლუტური ისე შეფარდებით გაღატავება, რომლებიც თავის მხრივ კანონებია: ვინაიდან ყვე-

²⁴ А. М. Румянцев, О категориях и законах политической экономии коммунистической формации, М., 1956, гл. 392—393 (ხაზასში ჩვენია რ. ხ.).

²⁵ იქვე, გვ. 392.

²⁶ კ. მ. რქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 772.

90

ლა ამ კანონის მთავარი შინაარსი — მუშათა კლასის გაღმატება — კაპიტალისტური დაგროვებითა გამოწვეული, მარქსის მას ამიტომ უწოდა კაპიტალისტური დაგროვების საყველოთა კანონი და არა იმიტომ, თითქოს ის ცველა ფორმაციაში მოქმედდებოს.

ნუთე შეიძლება იმაში დაეცვება, რომ გაღატაკება უშუალოდ არ გამოხატავს და გროვებას როგორც ასეთს, არამედ თვით გამოღის როგორც კაპიტალის კონცენტრაციის კანონის მოქმედებით გამოწვეული შედეგი. სწორედ კაპიტალის კონცენტრაციის კანონი არის ნამდვილად კაპიტალისტური დაგროვების პროცესის ამსახველი კონონი. მართლაცა, კაპიტალისტურ საზოგადოებაში დაგროვება ხოდებულების ნაწილის უკუგადაკციენტი კაპიტალიდ, ე. ი. კაპიტალის კონცენტრაციით.

სოციალისტურ საზოგადოებაში დაგროვების პროცესის ამსახველი კანონის საპოვნელად საქმარისია დავეყრდნოთ მარქსის ცნობილ დებულებებს, რომლებიც გამოთქმული აქვთ „გროსა პროგრამის კრიტიკაში“ და გნახოთ, თუ პრაქტიკულად როგორ ხორციელდება დაგროვება. მთლიანად სოციალისტურ საზოგადოებაში ახლადშექმნილი ლირებულებიდან ანუ ეროვნული შემოსავლიდან, ხოლო ცალკეულ საწარმოებში წმინდა შემოსავლიდან — წარმოქმნებად, ფონდების ფონდები წარმოების გასაფაროთოებლად. დაგროვების სწორედ ამ პროცესის ასახვა არის სოციალისტური დაგროვების კანონი, დაგროვების საზოგადოებრივი ფონდების წარმოქმნის კანონი; ამ, ეს არის ის, რასაც სოციალისტური დაგროვების კანონის უწოდებენ.

ასლა ვნახოთ მეტვიდე კანონი, რომელიც დღემდე ისეს-
ნიგბა როგორიც „ხალხთმოსახლეობის სოციალისტური კანონი“.

չյշ յրտո, յանեն თացուտացած առ Շըմձլցի ուղար յագութալուսիւրո ան սուրալուսիւրո. հուցա յամծօքտ „Խալքի ժմուսակլցոնիս յագութալուսիւրո յանեն“, „Խալքի ժմուսակլցոնիս սուրալուսիւրո յանեն“, ամուտ նամջուոլո յանենցի ռուճու յամուտյմուլո. մյուրաց, խալքի ժմուսակլցոնիս յանեն դըմցարացոյուլո յանենու դա առա յցոնքույրո, եռլու մուսո Շնանահու օմամ մցցոմարյունի, հոմ ոչի յամուսաբաց մուսակլցոնիս յագութալուսիւրո, մուս ծյուներու յամուսաբաց.

ზოგიერთი იმას ფერობს, რომ ასეთი კანონი არც არსებობს. ზოგს კი მიაჩნია, თოთქოს მოსახლეობის გადიდების და მოსახლეობის დასაქვების კანონი ერთი და იგივეა; თოთქოს ხალხთმოსახლეობის კანონი თვითონ მოიცავს მოსახლეობის როგორც გადიდებას, ისე — დასაქმებასაც.

კ. მარქსი სავაჭით ეთანხმებოდა „კაპიტალის“ პირველი ტომის რსუ რეცენზენტს ი. კაფუმანს, რომელიც წერდა: „მარქსი უარყოფს, მაგალითად, იმის აღიარებას, რომ მოსახლეობის გადიდების კანონი ერთი და იგივეა ყოველთვის და ცველგან, ყველა დროისა და ყველა ადგილისათვის. პირიქით, იგი ამტკიცებს, რომ განვითარების ყოველ საფეხურს გამრავლების თავისი კანონი აქვს“²⁷. აქედან ჩანს, რომ არსებობს მოსახლეობის გადიდების კანონი ანუ მოსახლეობის გამრავლების კანონი.

დაუკვირდეთ „ქაპიტალიზან“ ციტირებულ ამ აღგილს. განა აქ მოსახლეობის დასაქმების გადილებაზე ანდა დასაქმებული მისახლეობის გამრავლებაზე რა თქმა უნდა, არა. მაში, არ შეიძლება ვიფეროთ, თითქოს

27. ა. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 22 (ხაზგასმა ჩვენია, რ. ხ.).

ხალხთმოსახლეობის კანონი თვითონ მოიცავს მოსახლეობის გამრავლებასაც და დასაქმებასაც.

სრულებითაც არ არის სადაც ის, რომ ხალხთმოსახლეობის საერთო ეკონომიკური კანონი, რომელიც ასახავს ამა თუ იმ საზოგადოებაში მოსახლეობის გადიდების სხვადასხვანარად მიმდინარე პროცესს, სხვა კანონია, ვიღრე ის სპეციფიკური კანონები, რომლებიც ასახავენ ამა თუ იმ საზოგადოებაში დასაქმების სხვადასხვანარად მიმდინარე პროცესს.

ნუთუ შეიძლება იმაში დაეჭვება, რომ გა მ რ ა ვ ლ ე ბ ა უშუალოდ როდი გამოხატავს და ა ს ა გ მ ე ბ ა ს. ეს ორი სხვადასხვა მოვლენაა. ამათგან, გამრავლებისა და, მაშასადამე, ხალხთმოსახლეობის კანონი კი არ არის ამა თუ იმ ფორმაციის სპეციფიკური ეკონომიკური კანონი, არამედ — მუშამოსახლეობის დასაქმება. კაპიტალიზმის დროს მოქმედებს შეფარდებითი გადამეტმოსახლეობის კანონი, სოციალიზმის დროს კი — მუშამოსახლეობის სრული დასაქმების კანონი. ეს არის სოციალიზმის სპეციფიკური ეკონომიკური კანონი.

მიუხედავად ამისა, მას დღემდე ყოველთვის ურევენ საერთოდ მოსახლეობის გადიდების კანონთან. პროფ. ა. ბოიარქი, რომელსაც თავის მონოგრაფიაში ბევრგან სწორად აქვს გარჩევული დასაქმების კანონის შინაარსი, მას მაიც არ გამოარჩევს ხალხთმოსახლეობის საერთო კანონიდან და მუშამოსახლეობის სრული დასაქმების კანონს წარმოგვიდგენს „ხალხთმოსახლეობის სოციალისტურ კანონად“²⁸.

მოსახლეობის ბუნებრივი ნამატი, რომელიც მზადაა დასაქმებისათვის, მოსახლეობის გადიდების კანონთან. პროფ. ა. ბოიარქი, რომელსაც თავის მონოგრაფიაში ბევრგან სწორად აქვს გარჩევული დასაქმების კანონის შედეგით, ეს ორი სხვადასხვა კანონია. ერთი ვლინდება ხალხთმოსახლეობის საერთო კანონის, მეორე კი — შეფარდებითი გადამეტმოსახლეობის სპეციფიკური კანონის სახით. მარტეს არასოდეს არ აურევია ეს ორი კანონი ერთმანეთთან. მის სწორ მოსაზრებებს მოსახლეობის გადიდებისა და დასაქმების კანონების შესახებ დღესაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

* * *

ამრიგად, ჩვენ დავინახეთ, რომ ეკონომიკურ ლიტერატურაში დღემდე მოძიებული და მოსხინიებული სოციალიზმის ეკონომიკური კანონებიდან ზოგა არც არის კანონი, ზოგი კი სწორად არა ფორმულირებული ან გაგებული. და ეს უმთავრესად იმიტომ, რომ ეკონომიკურ კანონთა ტიპიზაცია სავსებით შეუსწავლელია.

ეკონომიკურ კანონთა კლასიფიკაციისა და ტიპიზაციის სწორი გამოყენებით სოციალიზმის სპეციფიკური ეკონომიკური კანონები ასე წარმოგვიდგება:

1. ხალხის მზარდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაქმაყოფილების კანონი;

2. სახალხო მეურნეობის გეგმაზომიერი განვითარების კანონი;

3. წარმოების დარგთა ოპტიმალური პროპრიეტეტის კანონი;

4. შრომითი წელილისათვის წილის კანონი;

²⁸ А. Боярский, Основные закономерности воспроизводства рабочей силы в период строительства коммунизма МГУ, 1965, глава II.

5. ზოგიერთ მოთხოვნილებათა შრომითი წვლილისაგან დამოუკიდებლად დაქმაყოფილების კანონი;
 6. დაგროვების საზოგადოებრივი ფონდების წარმოქმნის კანონი;
 7. შრომისუნარიანი მოსახლეობის სრული დასაქმების კანონი;
 8. სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების დონეთა გათანაბრების კანონი და სხვ.
- ვარდა ამისა სოციალიზმის დროს მოქმედებს საერთო ეკონომიკური კანონები:
9. შრომის მწარმოებლურობის ზრდის კანონი,
 10. ხალხმოსახლეობის გადიდების კანონი და ა. შ.
- საბჭოთა და სხვა სოციალისტური ქვეყნების ეკონომისტებს გვმართებს, არ დავუშვათ ერთი კანონის ორ კანონად წარმოდგენა; საერთო და სპეციფიკური კანონების ერთმანეთში აღრევა, გაიგივება; ეკონომიკურ კანონთა არა-სწორი ფორმულირება, მათი ზერელე გავება, სუსტი წარმოდგენა მათს კლასიფიკაციასა, სისტემატიზაციასა და ტიპიზაციაზე. ყოველივე ეს კი აუცილებელს ხდის დავაყენოთ საკითხი ეკონომიკურ კანონთა ტიპიზაციის შესახებ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ საკითხის დაყენება საესებით დროული და გამართლებულია.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა)

თავაზ ჩივაიძე

რურის მკონომიკის განვითარების თანამედროვე ტენდენციები

არც თუ დიდი ხანია, რაც რურის უწოდებდნენ დასავლეთ ეკროპის „ინ-დუსტრიულ გულს“. დასავლეთგერმანელი ეკონომისტი ა. ვრუბელი ონიშნავდა, რომ „ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის გაერთიანების შექმნის შემდეგ რური გახდა ევროპის ეკონომიკის გული“, ხოლო სხვა ცნობილი დასავლეთგერმანელი ეკონომისტის ა. ციშკას სიტყვებით „... ქვანახშირშა და ფოლადშა ეს პატარა ტერიტორია გადააჭირა მსოფლიოს ერთ-ერთ უნაყოფიერეს სამრეწველო რევილიად... ის, რაც რურში ხდება, გავლენას ახდენს მთელ ევროპაზე“¹.

50-იანი წლების ბოლოდან რურის ეკონომიკაში იწყება სრულიად ახალი ხანა, რომლის დამახასიათებელი თავისებურებანია: ჯერ ერთი, მისი მნიშვნელობის შემცირების ტენდენცია; მეორეც, სტრუქტურის ახალი სახის ძიება. კერძოდ, მასზე ქვანახშირის მრეწველობისა და შავი მეტალურგიის გაბარონებული გაელენისაგან განთავისუფლების ცდა. ამ თავისებურებათა ანალიზი რურის ეკონომიკის აწყისოსა და მომავლის პერსპექტივების განსაზღვრასთან ერთდა გვეხმარება გვარკვით ურთიერთდამოკიდებულება სტრუქტურულ ძერებს, მწარმოებლურ ძალთა გაადგილების შეჩერების პირობებსა და რეგიონალური ეკონომიკის ზრდის ტემპებს შორის გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში.

რურის ეკონომიკის მნიშვნელობის შემცირების ტენდენცია გამოიხატა მისი ხევდრითი წონის დაცემით გფრ-ის ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში, მისი ცალკეული დარგების წილის შემცირებით მთელი შევნის შესაბამისი დარგების ჩრდილებიაში, რურის მოსახლეობის საერთო დაკლებითა და განსაკუთრებით სამუშაო ძალის უკუდენით რურიდან სხვა რაონებში.

რური შედგება 17 ქალქისა და 4 სასოფლო რაიონისაგან და მის შესახებ შედარებით რეგულარულად ქვეყნდება მხოლოდ მრეწველობის ცალკეული დარგების ფულადი ბრუნვის მონაცემები. ამიტომ საჭიროებისას ჩვენ მოგვყავს ჩრდილოეთ-არაინ ვესტფალიის მიწის სტატისტიკური მონაცემები, რომლის სამრეწველო ბირთვს წარმოადგენს რური. მაგალითად, ჩრდილოეთ რაინგვესტფალიის ხვედრითი წონა გფრ-ის ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში 1958 წლამდე ხასიათდებოდა ზრდით, მაგრამ 1957—1968 წლების მიმდინარე ფასებით) შემცირდა 34,5-დან 30,7%-მდე, მაშინ, როდესაც ჰესენის ხევდრითი წონა იმავე პერიოდში გაიზარდა 8,8-დან 9,9%-მდე, რაინლანდ პფალ-

¹ A. Wrubel, im Ruhrgebiet, München, 1960, s. 12; A. Zischka, Die Ruhr im Wandel. Essen, 1966, s. 5—6.

ცისა — 5,0-დან 5,4%-მდე, ბადენ-ვიურტემბერგისა — 14,5-დან 15,5%-მდე, ბავარიისა — 15,4-დან 16,7%-მდე. რურის ხედრითი წონა გფრ-ის ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში 1957—1969 წწ. დაეცა 14,9-დან 9,6%-მდე².

შემდეგ, ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალიის წილი გფრ-ის დამუშავებითი მრეწველობის პროდუქციაში (1962 წ. უცდელი ფასებით) 1960—1969 წწ. შემცირდა 33,6-დან 30,9%-მდე, ხოლო დასავლეთგერმანელი ეკონომისტის ი. ფიშერის პროგნოზით 1980 წ. შეადგენს 28,8%-ს. კლებულობს მრეწველობის ყველა დარგის ხედრითი წონა, გარდა ფერადი მეტალურგიისა.

რაც შეეხება საკუთრივ რურს, მისი ეკონომიკის ზრდის ტემპი 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ჩამორჩება დანარჩენი რაინ-ვესტფალიის ეკონომიკის ზრდის ტემპს, მთელი ამ ოლქის ზრდა კი, როგორც ზემოთ თქმულიდან ჩანს, ჩამორჩება ქვეყნის ეკონომიკის საშუალო ზრდის ტემპს, მხოლოდ 1969 წელს შეესაბამებოდა რურის ეკონომიკის ზრდა დასავლეთ გერმანიის ეკონომიკის ზრდის საშუალო ტემპს, მაგრამ ჩამორჩებოდა დანარჩენი ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალიის ეკონომიკის ზრდას ასეთივე მდგომარეობა აღნიშნა 1970 წლის იანვრიდან — ნოემბრამდე: სამრეწველო წარმოება რურში გაიზარდა 2,8%-ით, ხოლო დანარჩენ ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალიაში, სადაც მაღალი ზრდის ტემპით ხასიათდება კელნის რაიონი, ზრდამ შეადგინა 6,2%³. განსაკუთრებით აღსანიშნავია რურის ქვანახშირის მრეწველობის ხანგრძლივი სტრუქტურული კრიზისი: ქვანახშირის ამოლება აქ შემცირდა 1956—1970 წწ. 124,6-დან 91,1 მლნ ტონამდე. თუ 1957 წ. ქვანახშირის წილი გფრ-ის პირველადი ენერგიის მოხმარებაში შეადგენდა 66,8%, 1970 წ. შემცირდა 31%-მდე და მთავრობის დავალებით შედგენილი უკანასკნელი პროგნოზის თანახმად 1985 წ. მოელიან მხოლოდ 7,4%-ს. რურის ხედრითი წონა დასავლეთ გერმანიის ფოლადის წარმოებაში შემცირდა 74,5%-დან (1956 წ.) 61,1%-მდე (1970 წ.); ყველა სახის ლითონ-კონსტრუქციების წარმოებაში — 52,3%-დან (1958 წ.) 45,7%-მდე (1966 წ.) და ლითონისაჭრელი ჩარხების წარმოებაში შესაბამისად — 35,4%-დან 29,3%-მდე⁴.

1964 წლიდან დასავლეთ გერმანიაში აღნიშნა ჩრდილოეთ რაინვესტფალიის მიწის ხედრითი წონის შემცირება მოსახლეობის მხრივ, რურის ქვანახშირის მომპოვებელი ქალაქებიდან მაცხოვრებელთა მიგრაცია დაიწყო გაცილებით ადრე, მაგრამ 1966/67 წლების კრიზისმა დაჩქარა ეს პროცესი და მარტო 20 თვის მანძილზე რური დატოვა 113 388 კაცმა, 1968 წელს კი — 26 563 კაცმა. 1969 წელს სამუშაო ძალის უკუდენა რურიდან თითქმის შეწყდა, მაგრამ უკვე 1970 წლის 9 თვეში რური კვლავ დატოვა 17 000 კაცმა. მოსახლეობის შემცირებაზე მოქმედებს აგრეთვე ბუნებრივი ნამატის შემცირება: თუ 1965 წელს მოსახლეობის ბუნებრივი ნამატი 1 000 მცხოვრებზე შეადგენდა

² „Statistisches Jahrbuch für die BRD“. Stuttgart, 1962, s. 367; 1970, s. 499; „Mitteilungen“. Essen, № 1, 1971, s. 52.

³ „Konjunkturberichte“. Essen, № 3, 1969, s. 5; „Mitteilungen“, № 4, 1970, s. 342.

⁴ „Westfälische Rundschau“. Dortmund, 27. I. 1971.

⁵ „Glückauf“. Essen, № 12, 1971, s. 454.

⁶ P. Wiel. Das Ruhrgebiet in Vergangenheit und Gegenwart. Essen, 1963, s. 123; Mitteilungen, № 1, 1971, s. 50.



5,2, 1970 წელს ეს მაჩვენებელი ერთზე ნაკლები იყო. 1965—1970 წწ. რურის მოსახლეობამ დაიკლ 5,047 მლნ.-დან 4,989 მლნ.-მდე⁷.

ამგარად, 50-იანი წლების ბოლოდან თვალსაჩინოა რურის ეკონომიკის მნიშვნელობის შემცირების ტენდენცია. ქვე საჭიროა საზოგადო აღნიშვნების, რომ ასეთი ტენდენცია არ ნიშნავს თითქოს ჩურის ეკონომიკის მნიშვნელობა უკვე მეტისმეტად დაეცა. რური, სადაც დღეს გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ტერიტორიის 1,3%-ზე ცხოვრობს მოსახლეობის დაახლოებათ 8,5% და იწარმოგა მთელი ქვეყნის ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის 9,6%, კვლავ ჩეხება უპირატესად დასავლეთ გერმანიისა და საერთოდ დასავლეთ ეკონომიკის მრეწველობის კონცენტრაციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რაოთად, რურის ეკონომიკის მნიშვნელობის შემცირების ტენდენცია აგრძევე არ ნიშნავს, რომ პროპორციულად ეცემა რურის მონაბოლების მნიშვნელობა. ეს მნიშვნელობა კვლავც ძალზე შორის ვრცელდება რურის ფარგლებიდან, კაპიტალისტური კონცურენციის კანონები აიძულებენ რურის მონაბოლებს, რომ მათ ეძებონ კაპიტალის მოხმარების ახალი სფეროები, პროდუქტის გასაღების ახალი ბაზრები. ცხადია, რურის ეკონომიკის მნიშვნელობის დაცემის ტენდენცია თავისთვად აძლიერებს რურის მონაბოლების ექსპანსიურ სწრაფვას.

ცალკეული ეკონომიკური რაიონების ზრდის ასეპითი განმასხვებელი ფაქტორია მრეწველობის ზრდა, რაზედაც გავლენას ახდენს უმთავრესად მთელი ნაციონალური ეკონომიკის ზრდის შესაძლებლობა და პირობები, მაგრამ ეს არ გამორიცხავს მოცემული რაიონის საკუთარ, სპეციფიკურ თავისებურებათ გავლენას.

რურის ეკონომიკის დაბალი ზრდის ტემპებისა და აქციან გამომდინარე მისი მნიშვნელობის შემცირების ტენდენციის ამხსნელი რამდენიმე მიზეზია: რურის ბუნებრივი განლაგების გავლენა ქრება იმის მიხედვით, თუ როგორ მცრდება ქვანანაშირის როგორც მრეწველობისათვის ენერგიისა და ნედლეულის წყაროს უპირატესობანი, შენელდა შევი მეტალურგიის ზრდის ტემპიც. მაგრამ მხოლოდ ამ ორი დარგის მდგომარეობით არ იხსნება რურის განვითარების დაბალი ტემპი, რადგანაც ამ დარგთა ზრდის ნაკლოვანება შეიძლებოდა კომპენსირებულიყო სხვა დარგების სწრაფი განვითარებით, რაც არ მომშდარა, ყოველ შემთხვევაში, მოხდა არასრულად; ასათან დაკავშირებით შეიძლება აღნიშვნის, რომ აგლომერაციის გავლენამ, გამოწვეულმა მრეწველობის კონცენტრაციით დაკარგა დროთა განმავლობაში თავისი მნიშვნელობა მიწის შასარდი უქმარისობისა და მასზე ფასის ზრდის გამო.

ამგარად, რურის ეკონომიკის ზრდის ჩამორჩენის მიზეზების გარკვევა მოითხოვს სტრუქტურულ-რეგიონალურ ანალიზს, რისი მეთოდის არსებითი თავისებურებაა ეკონომიკაზე სტრუქტურისა და რეგიონისათვის დამახასიათებელი, ე. ი. სტრუქტურით არაგანპირობებული თავისებურებებას განსაზღვრა. ასეთი მეთოდი პირველად შეიმუშავა დასავლეთგერმანელმა ეკონომისტმა ჰ. გერფინმა⁸. შემდეგ ეს მეთოდი აღიარა გფრ-ის მთავრობასთან არსებულმა ექსპერტთა საბჭომ და ბოლოს ბაზელის ინსტიტუტის „პროგნოზ აგ“-ის შრო-

⁷ „Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer“ Stuttgart, 1969, s. 32—33; „Westfälische Rundschau“, 27. I. 1971.

⁸ H. Gerfin, Gesamtwirtschaftliches Wachstum und regionale Entwicklung. „Kyklon“, Basel, Bd. 17, 1964.

მებით გაუმჯობესების შემდეგ გამოიყენა მთავრობამ ბუნდესტაგისადმი 1963 და 1970 წლების მოხსენებაში ტერიტორიის ორგანიზაციის შესახებ, სადაც გამოთქმულია დასავლეთ გერმანიის რეგიონალური განვითარების პროგნოზები 1980 წლამდე⁹.

რეგიონალური გავლენის გამო გამოხატება ე. წ. რეგიონალური ფაქტორით, რომლის არის მდგრადი რეგიონში მიმღინარე ცვლილებათა მას-შტაბის შედარებაში მთელ ქვეყანაში მიმღინარე იმავე ცვლილებების მას-შტაბთან. რეგიონალური ფაქტორი (რეგფა) შეადგენს ერთს, თუ რომელიმე კონკრეტური მაჩვენებელი, მაგალითად, ერთიბლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი, მრეწველობის ბრუნვა, დასაქმებული სამუშაო ძალა და ა. შ. გვიჩვენებს ნამატეს, რომელიც ტოლია ნამატისა მთელ ქვეყანაში. რეგფა ნაკლებია ერთზე, მაგალითად უზრის 0,8-ს, თუ რომელიმე მაჩვენებლის ნამატი რეგიონში 20%-ით ნაკლებია შესაბამისი ნამატისა მთელ ქვეყანაში ან, პირიქით.

რეგიონალური ფაქტორი შედგება ორი კომპონენტისაგან: პირველი — სტრუქტურული ფაქტორი (სტრუფა) გვიჩვენებს ქვეყანაში და რეგიონში არა-ერთნაირი სტრუქტურით გამოწვეულ სხვაობას; მეორე — გაადგილების ცვლილების ფაქტორი*(გაფა) გამოხატავს გაადგილების უპირატესობის ტერიტორიული გადაადგილებით გამოწვეულ გაადგილების ცვლილების ფაქტორს. აღნიშნული ფაქტორები გვეხმარებიან, რათა ზრდის ტემპში გავარკვიოთ რეგიონალური განსხვავების მიზეზები. რეგფა = 1 გამოხატავს რეგიონსა და მთელ ქვეყანაში ზრდის იდენტურობას, როდესაც ადგილი არა აქვს სპეციფიკურ რეგიონალურ გავლენას ან, თუ კი აღინიშნება ეს გავლენა, იგი კომპენსირებულია სხვა ფაქტორებით. მაგრამ თუ რეგფა > 1, ამ შემთხვევაში მეღავნდება ზრდის ხელშემწყობი განსაკუთრებული რეგიონალური ძალების ასებობა, რომლებიც ხელს უწყობენ ექინომიკის შედარებით სწავაუ ზრდას და, პირიქით, თუ რეგფა < 1, მაშასადამე მოქმედებენ ზრდის შემაფერხებელი ძალები. სტრუფა > 1, თუ კი რეგიონში მთელ ქვეყანასთან შედარებით ძლიერადაა წარმოდგენილი უფრო მაღალი ტემპით მზარდი დარგები და, პირიქით. გაადგილების ფაქტორი გვიჩვენებს, თუ როგორ დამკიდებულებაშია სტრუქტურის გავლენისაგან გაწმენდილი რეგიონის ზრდა ნაკონალურ ზრდასთან შედარებით. ამიტომ იგი შესაძლებლობას გვაძლევს, რომ აქსნათ, ისეთი რეგიონალურ თავისებურებათა გავლენა, როგორიცაა გასაღების ბაზარი, სამუშაო ძალის რეზერვი, ტრანსპორტის პირობები და ა. შ.

სტრუქტურული ფაქტორის განსაზღვრის საფუძველია პიპოთეზური და-ჟება, რომ რეგიონის ერთ-ერთი დარგის ზრდა მიმღინარეობს მთელი ქვეყნის შესაბამისი დარგის ზრდის იდენტურად. განლაგების ადგილი ფაქტორი კი გამოხატავს ხელშითი წონის ცვლილების იზოლირებულ გავლენას ანუ სტრუქტურის ზემოქმედებისაგან გაწმენდილი დარგის რეგიონალურ სპეციალიზაციას ე. ი. გაადგილების წმინდა გავლენას; მაშასადამე, გაადგილებს ფაქტორში ნაგულისხმევაი ისეთი ზრდა (მხედველობაში რეგიონისა და ქვეყნის იდენტური ზრდა), რომელიც გამოწვეულია მხოლოდ წარმოების ერთი რაიონიდან სხვა რაიონში ფაქტორი ან შედარებითი გადაადგილებით. თუ არ არის გაადგილე-

⁹ Stabilisierung ohne Stagnation. Stuttgart, s. 168; W. Nebe, Industriestruktur und Standort. Stuttgart, 1967; D. Schröder. Strukturwandel, Standortwache und regionales Wachstum. Stuttgart, 1968; Raumordnungsbericht 1968. Deutscher Bundestag. Druckache V 3958; Raumordnungsbericht 1970. Drucksache VI/1345. Bonn, 1968 und 1990.

ბის გავლენა, მაშინ გაფა = 1; ხოლო თუ გაფა > 1 გაადგილების უპირატესობანი სჭრაპობების მის ნაკლოვან მხარეებს და, პირიქით.

სტრუქტურული ფაქტორისა და გაადგილების ფაქტორის გამოთვლა ყველაზე უფრო მიზნეშეწონილია მრეწველობაში დასაქმებული სამუშაო ძალის მიხედვით, რადგანაც სწორედ აქა გვაძეს დარგთა ყველაზე უფრო ღრმა დანწევრება. ამ მაჩვენებლის სასარგებლოდ ლაპარაკობს აგრეთვე მისი როგორც წარმოების გაადგილების შერჩევისათვის გადაწყვეტილი მნიშვნელობის ზრდა 50-იანი წლების შეორენ ნახევრიდან და ის, რომ დასაქმებულთა რიცხვი შეიძლება გამოვსახოთ შემდეგნარად:

$$\text{რეგუა} = \frac{\sum a_1}{\sum a_0} : \frac{\sum A_1}{\sum A_0}$$

სადაც Σa_1 და Σa_0 წარმოადგენს რეგიონის მრეწველობის ყველა დარგში დასაქმებული სამუშაო ძალის სურთო რიცხვს მომდინარე და საბაზისო წელს; ΣA_1 და ΣA_0 კი იგრვება მთელი ქვეყნის მასშტაბით.

თუ რეგიონის მრეწველობის ცალკეულ დარგში დასაქმებულთა რიცხვს გამოვხატავთ მთელი ქვეყნის შესაბამის დარგში დასაქმებულთა რიცხვის ხედრითი წონით და ოლგიშნავთ მას მიღდინარე და საბაზისო წელს C_1 და C_2 , მაშინ მივიღებთ:

$$\text{რეგუა} = \frac{\sum C_1 \cdot A_1}{\sum C_0 \cdot A_0} : \frac{\sum A_1}{\sum A_0}$$

თუ დაუუშებთ, რომ რეგიონის თითოეული დარგის საწყასი ხედრითი წონა მთელი ქვეყნის შესაბამის დარგებში ჩრება უცვლელად, მაშინ აღვილად შეიძლება სტრუქტურის გავლენის განსაზღვრა:

$$\text{სტრუა} = \frac{\sum C_0 \cdot A_1}{\sum C_0 \cdot A_0} : \frac{\sum A_1}{\sum A_0}$$

სტრუქტურული ფაქტორი აღნიშნავს, თუ როგორ შეიცვლებოდა დასაქმებულთა რიცხვი რეგიონის დარგობრივი სტრუქტურის უცვლელობის შემთხვევაში ე. ი. აქ აღნიშნულია რეგიონის დარგობრივი სტრუქტურის სუფთა გავლენა დასაქმებული სამუშაო ძალის რეგიონალურ ზრდაზე.

რეგიონალური ფაქტორის გაყოფით სტრუქტურულ ფაქტორზე მივიღებთ გადახრას ფაქტიურ ზრდასა და სტრუქტურით განპირობებულ ზრდას შორის ე. ი. გაადგილების ფაქტორს:

$$\text{გაფა} = \frac{\sum C_1 \cdot A_1}{\sum C_0 \cdot A_0}$$

ამ მეთოდის გამოყენება რურის მიმართ განხორციელდა 1966 წელს ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალის ეკონომიკური გამოკვლევების ინსტიტუტში ქ. ესენ-ში¹⁰. რურის ჩამოყალიბება მძლავრ სამრეწველო რაიონად პირელყოვლისა განაპირობა ქვანახშირის მრეწველობამ, ამიტომ ომისშემდგომი პერიოდი დაყოფილია ორ ხანად: 1958 წლამდე, როცა დაწყო ქვანახშირის მრეწველობის

¹⁰ „Die Wirtschaft im Ruhrgebiet“. Essen, Heft 2, 1966, r. 41.

7. „მაცნე, ფილოსოფიის.... სერია, 1971, № 3

კრიზისი და 1958 წლის შემდეგ. ამ გამოკვლევიდან ჩანს, რომ უკვე 1950—1957 წლებში რური აღინიშნებოდა მრეწველობაში დასაქმებულთა რიცხვის ზრდა, 1957—1965 წლებში კი, სულაც რომ გამოერიცხოთ ქვანაბშირის მრეწველობის მაჩვენებლები. რურის მრეწველობაში დასაქმებულთა რიცხვის ზრდა ჩამორჩა მთელი დასაცლეთ გერმანიის მრეწველობაში დასაქმებულთა ზრდის ტემპს. თუ გავითვალისწინებთ ქვანაბშირის მრეწველობასაც, მაშინ ორივე პერიოდისათვის სტრუფა < 1 , ამასთან, მეორე პერიოდში იგი უფრო შემცირდა. რაც მიუთითებს ამ დარგის განსაკუთრებით უარყოფით გაცლენას რურის ეკონომიკის სტრუქტურასა და ზრდაზე. ეს გაცლენა გამოიხატა რეგიონის შემცირებით 0,898-დან 0,823-მდე. თუ ქვანაბშირის მრეწველობას გამოვრიცხვთ, მაშინ 1950—1957 წლების სტრუფა > 1 , მაგრამ თუ გამოვრიცხვთ შავ მეტალურგიასაც, მშენ სტრუფა მცირდება 1,073-დან 1,036-მდე, ხოლო ორივე დარგთან ერთად სტრუფა < 1 . ეს კი ნიშნავს, რომ 1950—1957 წლებში ზრდის იმპულსი გამომდინარებდა ძირითადად დამუშავებითი მრეწველობის უკვე ჩამოყალიბებული სტრუქტურიდან და ზრდის შემაცერებებით ფაქტორები კომპენსირდებოდნენ, მაგალითად, ტექნიკური პროგრესით, წარმოების კონცენტრაციით და ა. შ. 1957—1965 წლებში რურის დამუშავებითი მრეწველობაც კარგად კომპენსაციის უნარს, ამჯერად — უკვე შავი მეტალურგიის მიზეზით: ამ დარგის გამორიცხვის შედეგად მოცემული წლების სტრუქტურული ფაქტორი ისევ აჭარბებს ერთს.

რურის გაადგილების ფაქტორი ყველა შემთხვევაში ნაკლებია ერთზე. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რურის გაადგილების პირობები დასაქმებული სამუშაო ძალის ზრდისათვის მთელი შევყნის პირობებთან შედარებით არასახარბილოა. იგივე ითვემის დანარჩენი ჩრდილოეთ რაინ-ევროპულის მიწის შესახებაც, ხოლო დანარჩენი ოლქები იმთავითევ უჩენებენ თავისი გაადგილების უპირატესობას.

სტრუქტურულ-რეგიონალური ანალიზის მეთოდის გამოყენება რურის მაგალითზე გვიჩვენებს, რომ მისი ეკონომიკის შედარებით ნელი ტემპით განვითარება და მისი მნიშვნელობის შემცირების ტენდენცია გამოწვეულია ორი ძირითადი მიზეზით: პირველი — სტრუქტურის ნაკლოვანებით, კერძოდ ქვანაბშირის მრეწველობისა და შავი მეტალურგიის ხედითი წონას უპირატესობით პერსპექტიული დარგების საზიანოდ: ცალდია, ქვანაბშირის ამოღების შემცირება და შავი მეტალურგიის ზრდის შედარებით ნელი ტემპი მოქმედებს რურის მთელი ეკონომიკის განვითარებაზე¹¹. მეორე — რურის გაადგილების უპირატესობის მოშლის ტენდენციით. მისი ეკონომიკის სტრუქტურული ძერები და გაჯანსალების სახელმწიფო პოლიტიკა მიმართულია სწორედ ამ ძირითადი მიზეზების აღმოფხერის ან კომპენსირებისაკენ, რაზედაც საჭიროა უფრო დაწვრილებით შევჩერდეთ მათ მიმართულებით, უკვე მიღწეული შედეგებისა და პერსპექტივების გარკვევისათვის.

50-იანი წლების ბოლოდან რურის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ძრა აღინიშნა, მაგრამ სტრუქტურის პრობლემა ჯერაც არ გადაწყვეტილა.

11 მაგალითად: თუ კტრ-ის ქვანაბშირის მრეწველობის წმინდა პროცეციის ინდექსი (1962-100) 1968 წლს შეაღენი 85 და შავ მეტალურგიაში 129, ხელოვნური მასალების დამუშავებაში იყო 228, ნაკობის გადამუშავებაში — 190, ქმიტებ მრეწველობაში — 89, ელექტრონტექნიკაში — 141, სატელემობილ მრეწველობაში — 185, ი. „Statistisches Jahrbuch für die BRD“, 1969, ფ. 212—217.

რურის მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა¹²

მრეწველობის დარგში	დარგის ხვედრისათვის წონა (%) მრეწველობის ფულად ბრუნვაში			
	რ უ რ ტ		გ ვ რ	
	1957 წ.	1970 წ.	1957 წ.	1970 წ.
ქვანის შრირი	23,6	12,3	4,2	1,6
შავი მეტალურგია	31,4	27,5	7,7	5,9
ნაკოთობგადამუშავება	3,5	8,3	1,9	3,6
ქიმიური რ	5,6	7,7	7,9	9,6
ლითონურ კონსტრუქციები	5,2	3,6	2,0	1,9
მანქანიკურ ნიმუშების მიღება	4,7	6,8	9,0	10,7
საავტომატიკო რ	0,3	5,4	5,1	7,9
ელექტრო რ ენერგია	2,8	4,6	6,1	9,7
სისტემების მიღება	1,2	1,7	2,7	2,6
დასახური დარგები	21,7	22,1	53,4	48,5
სულ მრეწველობა	100,0	100,0	100,0	100,0

• ცხრილი ნათლად გვიჩვენებს აურის ეკონომიკაში სტრუქტურული ძრების მიმართულებას და იმ ახალ სახეს, რომლის ძიებაშია რური და რაც გამოიჩატება ქვანახშირის, შავი მეტალურგიისა და ლითონქორმსტრუქტირების შრეწველობის მნიშვნელობის თანათანაბით შემცირებით პერსპექტიული დარგების უპირატესი განვითარების ხარჯზე (მანქანათშვნებლობა, ქიმიური, ნავთობგადამშუავებელი, საავტომობილო, ფერადი მეტალურგია, ელექტროტექნიკა). მიუხედავად ასეთი დადგებითი ძრებისა ქვანახშირი მრეწველობისა და შავი მეტალურგიის ფულადი ბრუნვის წილი რურის მრეწველობის ფულად ბრუნვაში 1970 წ. იყო 37,8%, მაშინ როცა მთელი ქვეყნის მასშტაბით — მხოლოდ 7,5%.

მნიშვნელოვანი ცელიება მოხდა რურის საერთო ეკონომიკურ პროცესებში. მრეწველობის ხედირით წონა რურის ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში 1957—1969 წწ. შემცირდა 65,2-დან 58,2%-მდე და განსხვავდამ ქვეყნის მაჩვნებელთან შედარებით (54,4%) შეაღინა მხოლოდ 3,8%-თუ 1957 წ. რურში მომსახურების სფეროს წილი ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში ჩამოაჩენილი იმავე მაჩვნებელს ნაციონალურ ფარგლებში 6,5%-ით, 1969 წელს ამ ჩამოაჩენამ შეაღინა მხოლოდ 1,2%¹³.

რუსის ეკონომიკის სტრუქტურის შეცვლა 1968 წლამდე მიმდინარეობდა სახელმწიფოს აქტიური ჩარევის გარეშე და შემოიფარგლებოდა უმთავრესად სტრუქტურული კრიზისით მოცული ქვანახშირის მრეწველობისადმი „დახმარებაში“. დასავლეთგერმანელი ეკონომისტის დ. შტოლცის განვარიშებით სახელმწიფო სახსრებიდან გაცემულმა დახმარებამ მარტო რუსის ქვანახშირის მრეწველობისთვის შეაღინა გიგანტური ოანხა — 16,7 მლრდ მარკა¹⁴. გვრცის მთავრობის უძლეურება, ბოლო მოედო კრიზისული მდგომარეობისათვის რუს-

¹² Die Wirtschaft im Ruhrgebiet", Heft 2, 1966, r. 44 und 48; „Mitteilungen“, № 1, 1971, s. 51.

13 Ibidem.

¹⁴ „Schmollers Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften“. Berlin, Heft 2, 1969, 1, 181.

ში, იწვევდე მუშათა კლასის სულ უფრო შაბარდ პროცესტს. ამ მოძრაობამ კულტინაციას მიაღწია 1966/67 წლების კრიზისის დროს. რურის ქრონიკული კრიზისის ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა შედეგებმა მთავრობა აიძულა, რომ 1968 წ. მაისში მიეღო „კანონი ქვანახშირის მრეწველობისა და ქვანახშირის მომავალებელი ოლქების გაფანსალების შესახებ“¹⁵. 1968 წ. ნოემბერში შეიქმნა ამ კანონით გათვალისწინებული გიგანტური მონოპოლია „რურკოლე აგ“, რომელზეც მოდის ქვანახშირის მოლების 94 %, ხოლო 1969 წ. 15 აგვისტოდან ამ მონოპოლიის გარეთ დარჩენილი კომპანები ვეღარ მიიღებენ სახელმწიფო დახმარებას. რეინცესტიციის თანხამ, — რაც ქვანახშირის კომპანიებმა მიიღოს თავისი საუთრებელი დასახელებული მონოპოლიისათვის გადაცემისათვის და რაც უნდა დაბანდებოდეს აუცილებლად რურის სხვა დარგებში, — მიაღწია 2 მლრდ მარკას. ახალი უმსხვილესი მონოპოლიის მთავრი მიზნია ქვანახშირის ამოღების კონკურტურულია, რაციონალიზაცია და მისი კონკურტურულარიანობის გაუმჯობესება ნაკოდის, ბუნებრივი გაზისა და ატომური ენერგიის მიმართ. შედეგ, კანონი ითვალისწინებს რურში ქვანახშირის მრეწველობის გარეშე დასახულ კაპიტალდაბანდებათ პრემიერებას საერთო თანხას 10%-ის ოდენობით. მიწის ფართობით მშენებლობის უზრუნველსაყოფად კანონით გათვალისწინებულია მიწის ნაკვეთის ნაციონალიზაცია მესაკუთრის წინააღმდეგობის შემთხვევაში. ამ კანონმა უთუოდ გამოიწვია რურში კაპიტალდაბანდებათა გამოცოცხლება. 1969 წ. მეორე ნახევრისათვის რურში 10%-იანი პრემიის ბაზაზე დაგეგმილი იყო 3,5 მლრდ მარკა თანხის კაპიტალდაბანდებანი, აქედან: 800 მლნ მარკა — შეა მეტალურგიაში, 774 მლნ მარკა — ელექტროენერგეტიკაში, 418 მლნ მარკა — ფერად მეტალურგიაში, 420 მლნ მარკა — ქიმიურ მრეწველობაში. შევი მეტალურგიის შესახებ უნდა აღინიშნოს, რომ მის სიმპატიურთა გაფართოება რურის სტრუქტურის გაუმჯობესებას სულაც არ უწყობს ხელს, ამის თაობაზე დასავლეთგერმნელმა ეკონომისტმა ა. ხრისტმანნმა გამოიტვია შიში, რომ აღნიშნულ დარგში ისეთივე კრიზისია მოსალონელი, როგორისც ადგილი აქვს ქვანახშირის მრეწველობაში¹⁶. 1970 წ. 1 აპრილისათვის პრემიერით გამოწვეულმა კაპიტალდაბანდებათა თანხამ რურში შეადგინა 10,2 მლრდ მარკა. რითაც დაგეგმილია 85 თასი ახალი სამუშაო ადგილის შექმნა¹⁷. ამ კაპიტალდაბანდებათა მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვე განხორციელდა, სხვა კი განხორციელდება უახლოეს ერთ-ორ წელიწადში, მაგრამ უკვე ახლა შეიძლება დაბეჭითებით ითქვას, რომ ამ ახალი პოლიტიკითაც რურის სტრუქტურის პრობლემა ისევ გადასაწყვეტია¹⁸.

რურის ეკონომიკის სტრუქტურა დროთა განმავლობაში, რა თქმა უნდა, უფრო მრავალფეროვანი და პროპორციული გახდება, მაგრამ მეტად მნელია იმის თქმა, თუ როდის გადაწყვდება ეს პრობლემა. დასავლეთ გერმანიის მთავრობის მიერ მოწონებულ რეგიონალურ პროგნოზებში აღნიშნულია, რომ სტრუქტურული ფაქტორი ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალიისათვის 1980 წლამდე კვლავ იქნება უარყოფითი ე. ი. ერთზე ნაკლები. ჩრდილოეთი აღმონაბისათვის უარყოფითი იქნება გაადგილების ფაქტორიც, ხოლო სამხრეთ აღმონა-

¹⁵ „Bundesgesetzblatt“. Bonn, Teil I, № 29, 1968, s. 365—384.

¹⁶ Strukturprobleme und ihre wirtschaftliche Bewältigung, Berlin, 1969, s. 98.

¹⁷ Strukturerbericht 1970. Deutscher Bundestag. Drucksache VI/761. Bonn, 1970, s. 17.

¹⁸ „Westfälische Rundschau“, 27. I. 1971.

ბისათვის ორივე ფაქტორი იქნება დადგებითი¹⁹. ეს კი ნიშნავს, რომ 70-იან წლებში კვლავ გაგრძელდება ჩრდილოეთ რაინ-ვესტფალიის, მაშასადამე რურისა და ჩრდილოეთ რაიონების ეკონომიკის სამხრეთის რაიონებთან (რაინ-ლანდ-პფალცი, ჰესენი, ბადენ-ვიურტემბერგი, ბავარია) შედარებათ ნელი ტემპით განვითარების უკვე აღნიშნული ტენდენცია. ვიდრე რურში არ იქნება ეკონომიკის პროპორციული სტრუქტურა, მისი ზრდის ტემპი საშუალო ან ხანგრძლივი დროით ყოველთვის ჩამორჩება სხვა უკეთესსტრუქტურიან რეგიონებს.

რურის ეკონომიკის ზრდის ჩამორჩენა გამოწვეულია არა მარტო სტრუქტურის ნაკლოვანებებით, არამედ მისი გაადგილების უპირატესობათა თანდათანობით ამოშურვით, ანუ საწარმოო ძალთა განლაგების ადგილის შეტევის პირობების ცვლილებით, როგორც ჭვეყნის ფარგლებში, ისე ეგრძობის ეკონომიკური გაერთიანების შიგნით და საერთოდ სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის გავლენით.

მერწველობის გაადგილების ტერიტორიულ სტრუქტურაზე გავლენას ახდენენ მთელი რიგი ფაქტორები, მაგრამ მათგან მხოლოდ რამდენიმეს აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ინდუსტრიალიზაციის აღრეულ ფაზაში ასეთი ფაქტორების იყო ნედლეულისა და ენერგიის წყაროების სიახლოევე, სამდინარო-სანაოსნო ხაზები ჭვეყნის შიგნით და საზღვაო ნაესადგურები, განსაკუთრებით კი რეინიგზის მაგისტრალური ხაზის სიახლოევე. ამ ფაქტორებითაა გამოწვეული წერტილოვანი სამრეწველო კონცენტრაციის რაიონების წარმოშობა. გაადგილების შეტევის ფაქტორების ცვლილებას იწვევს მიზეზთა მთელი კომპლექსი. გავლენის მასტრაბურობით გამოიჩინა ძვრები წარმოების სექტორულ სტრუქტურაში. სოფლის მეურნეობის გაბატონებული მდგომარეობის დროს დასახლება შედარებით თანაბარი იყო, მაგრამ მრეწველობის მძლავრი განვითარება იწვევს აგლომერაციულ პროცესებს, წერტილოვანი სამრეწველო კონცენტრაციის რაიონების წარმოშობას. უკანასკნელი ათწლეულების მომსახურების მთელი სფეროს მძლავრი განვითარების ტენდენცია ნიშნავს ერთი მხრივ მრეწველობის გაადგილების ფაქტორების მნიშვნელობის რამდენადმე უმცირებას, მეორე მხრივ კი მომსახურების სფერო მჭიდროდ უკავშირდება მოსახლეობის განაწილებას, ამიტომ მისი გავლენა შეიძლება განისაზღვროს ორნაირად: როგორც დეკონცენტრაციის ხელშეწყობი და როგორც კონცენტრაციის მატარებელი საწყისი მდგომარეობის მიხედვით.

პროდუქტების მიღების უკეთესი ტერიტორიული მეთოდები, მათი შინაგანი სტრუქტურის ზუსტი ცოდნა, პროდუქციის ერთეულზე მატერიალური ხარჯების შემცირების ტენდენცია, ხელოვნური მასალებით ჩვეულებრივი მასალებისა და ნედლეულის შეცვლა — იწვევს გაადგილების შეტევისათვის მასალებისა და ნედლეულის კომპონენტის მნიშვნელობის განუწყვეტლივ შემცირებას და აუქმებს მათ წყაროსთან ადრეულ მჭიდრო კავშირს. ტრანსპორტის საშუალებათა ხარჯების შემცირება და სამრეწველო პროდუქტების რაოდნობრივი წარმოების მატება მათი წონისა და გაბატიტების შემცირებასთან ერთად იწვევს გაადგილების შეტევისათვის სატრანსპორტო ხარჯების მნიშვნელობის განუწყვეტლივ შემცირებას.

¹⁹ Raumordnungsbericht, 1968, s. 45.

გააღვილების შერჩევის დინამიკის ცვლილებაზ ინდუსტრიალიზაციის პირველ ფაზასთან შედარებით, ცხადია, საგრძნობლად გააფართოვა მწარმოებლურ ძალთა გააღვილების შერჩევის შესაძლებლობაზ, გამოიწვია წერტილოვნის სამრეწველო კონცენტრაციის რაიონების გადატევა სამრეწველო ზოლებად და რეგიონალური განვითარების ნიველიზების ტენდენცია. მაგრამ, ამავე დროს სახეზეა აგლომერაციის ზრდა. კონონიმიკურ მეცნიერებას ჭერ არ შეუძლია აგლომერაციის უპრატესობის ზუსტი განსაზღვრა. გარკვეული ზღვარის შემდეგ მისი უპრატესობან გადაზრდებიან ნაკლოვანებებში, რის გამოც ძალიან ხშირად (ნიუ-იორკი, ჩიკაგო, ლონდონი, პარიზი, ტოკიო, რური) ხდება დეკონცენტრაცია. მაშვალი აგლომერაცია გამართლებულია გარკვეულ ზღვარამდე, რის შემდეგ წარმოიშვებიან ახალი აგლომერაციები და ეს ფაქტიურად ნიშნავს გააღვილების განუწყვეტლივ ტერიტორიულ გაფართოებას. აღნიშნული რეგიონალური ნიველიზების ტენდენცია ნიშნავს არა აბსოლუტურ ნიველიზებას ე. ი. თითქოს სულერთი იყოს თუ სად იქნება აშენებული ესა თუ ის საწარმო, არამედ გულისხმობს გარკვეულ ტექნოლოგიურ-კონიმიკურ და აგლომერაციულ პირობებს.

რეგიონალური ნიველიზების ტენდენციის გამომწვევეია სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუცია, რომელიც სამუშაო ძალის, ენერგიისა და ინფორმაციის საკონსულტაციო მობილურობის გზით პრინციპულად ცვლის წარმოებისა და მოსახლეობის გააღვილების შერჩევის პირობებს, რითაც ჩვენი საუკუნის უკანასკნელი თურლეულების ურბანიზაციის ახალი ფაზა ხასიათდება სივრცის როგორც წარმოებისა და დასახლების სტრუქტურის ჩამოყალიბებული ფაქტორის გადალახვით.

განვიხილოთ, თუ როგორია გფრ-ში მწარმოებლურ ძალთა გააღვილების პირობებზე სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის გავლენის კონკრეტული შედეგები.

სწარმოს გააღვილებისას ტრანსპორტის, ენერგიისა და წყლის ხარჯებს გადამზადებული მნიშვნელობა აქვთ მრეწველობის დარგების მხოლოდ ნაწილი-სათვის. ბაზელის ინსტიტუტის „პროგნოზ აგ“-ის მონაცემებით, დასაცავთ გრძმანის მრეწველობაში მხოლოდ 14 დარგი, რომელთა აღნიშნული ხარჯი აღემატებოდა მათი ბრუნვის 5%-ს და ისინი დამოკიდებული იყვნენ გააღვილების გარკვეული ადგილისაგან²⁰. მრეწველობის დანარჩენი დარგები, რომელთა გააღვილების შერჩევისათვის ტრანსპორტის, ენერგიის და წყლის ხარჯებს არა აქვს გადამზადებული მნიშვნელობა; ხსიათდებინ გააღვილებისაგან დამოკიდებლობით. ასეთია კლასიფიკაცია შემდეგ ოფიციალურად აღიარეს მთავრობის ორგანოებმა და იგი საფუძვლად დაედო რეგიონალური პოლიტიკისა და პროგნოზების შემუშავებას. მთელი კონომიკა იყოფა ორ სექტორად პირველი — საპაზისო დარგები, რომლებიც თვეის მხრივ, იყოფიან ორ ჯგუფად: ა) გააღვილებისაგან დამოკიდებული დარგები: სოფლის მეურნეობა და მრეწველობის 14 დარგი — სამთოდამშუშავებელი მრეწველობა, მრეწველობის ძირითადი ნედლეულისა და მასალების წარმოების დარგები (კუნძულების მრეწველობის გარდა), გემთშენებლობა, ზუსტი კერამიკა, შუშისა და კვების მრეწველობა; ბ) გააღვილებისაგან დამოუკიდებელი მრეწველობის დანარჩე-

²⁰ D. Schröder. Strukturwandel, Standortwahl und regionales Wachstum, Tabelle 47, s. 137.

წი 15 დარგი ანუ წარმოების საშუალებათა და ხანგრძლივი მოხმარების საკნების წარმოებისა და ფართო მოხმარების საქონლის წარმოების დარგები (გარდა გემთშენებლობის, ზუსტი კერძოებისა და შეუშის წარმოებისა, მაგრამ კუუჩუკის წარმოების ჩათვლით); მეორე — არასაბაზისო დარგები: წვრილი წარმოება, ენერგეტიკისა და წყლის მეურნეობა, მშენებლობა, მომსახურების მთელი სფერო.

1968 წლის ტერიტორიის ორგანიზაციის შესახებ მოხსენებაში ბუნდესტა-გისამდი გფრ-ის მთავრობამ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ რამდენიმე მსხვილ სამ-რეწველო რაიონში კონცენტრაცია, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ინდუს-ტრიალიზაციის პირველ ფაზაში და 50-იან წლებში, უკვე აღარ წარმოადგენს განვითარების განმანვრელ ტენდენციას. გაადგილებისაგან დამოუკიდებე-ლი დარგებისათვის ადგილის შერჩევის გადამზუვეტი ფაქტორია სამუშაო ძა-ლის არსებობა. ცხოვრების დონის ამაღლებასა და სამუშაო ძროის შემცი-რებასთან დაეკუირებით აგრძელებულ სულ უფრო იზრდება სოციალური ინფრა-სტრუქტურისა და კლიმატური პირობების მნიშვნელობა.

უკანასკნელ დროს თვით გაადგილებისაგან დამოკიდებული დარგების გა-ადგილების შერჩევის ფაქტორები განიცდინ მნიშვნელოვან ცვლილებებს (სამთო-დამმუშავებელი, ხის დამმუშავებელი მრეწველობისა და გემთშენებ-ლობის გარდა), რაც გამოწვეული ტრანსპორტში, ენერგეტიკასა და მრეწვე-ლობის ნედლეულის ბაზაში მიმდინარე ძვრებით. მაგალითად: მიუწენის კო-ნიუნქტურული ინსტიტუტის გამოკვლევით, თუ მიღება და მიღება 1955 წ. საერთოდ ან ირიცხებოდა გფრ-ის ტვირთბრუნვაში, 1968 წ. ამ სა-ხის ტრანსპორტის ხევდრითმა წონამ შეადგინა 8,7% და 1980 წლისათვის მო-ელიან 13,4%-ს²¹. ტონა ქვანახშირის ან რკინის მაღანის ტრანსპორტირება ამე-რიკის აღმოსავლეთ სანაპიროდან პამბურგამდე ან ბრემენამდე ღირს იგივე, რაც ხმელეთით მისი ტრანსპორტირება პამბურგამდე²². გფრ-ის ენერგეტიკში რეგიონალური თვალსაზრისით ასტებითი ცვლილებები დაიწყო სწორედ ნავთობის შორიმილსადგნების მშენებლობით, რის გამოც მნიშვნე-ლოვნად შემცირდა რუსის ქვანახშირისა და ნავთობგადამშუშავებელი ბაზისა-გან ქვეყნის სხვა რაიონების დამიერდებულება. ჩრდილოეთ რაან-კესტფალის ნავთობგადამშუშავებელი ქარხნების სიმძლავეთა ხევდრითი წონა 1960—1968 წწ. შემცირდა 59-დან 35%-მდე, მაშინ, როგა სამხრეთისა და სამხრე-დასავლეთის რაიონების ხევდრითმა წონამ 1968 წელს უკვე შეადგინა 41%²³. გზის ხევდრითი წონა ენერგიის საერთო მახარებაში 1975 წ. იქნება 10%, მაგრამ შემდეგ ატომურ ენერგიისათან ერთად მისი როლი უფრო მზარდი იქ-ნება დასავლეთ გერმანიის ენერგეტიკაში²⁴. სპეციალისტების გაანგარიშებით, უკვე 1980 წელს ატომური ელექტროსადგურების ხევდრითმა წონამ ელექ-ტროენერგიის წარმოებაში უნდა შეადგინოს 33%, ხოლო 2000 წელს მოელიან 60—80%-ს²⁵. დასავლეთ ბერლინის ეკონომიკური კვლევების ინსტიტუტში კ. ებელის ხელმძღვანელობით მიღებული შედეგებით ატომური ელექტრო-სადგურები წყლის რეაქტორებითა და 600 მეგავატი სიმძლავრით ახლაც რენ-

²¹ „Der Volkswirt“, № 39, 1970, s. 28.

²² „DWI—Berichte“. Berlin, № 11, 1969, s. 10.

²³ „Der Volkswirt“, № 2, 1970, s. 49.

²⁴ „Vierteljahrsheshefte zur Wirtschaftsforschung“, Berlin, № 3, 1968, s. 37.

²⁵ „Geographische Rundschau“. Braunschweig, № 1, 1969, s. 37.

ტაბელურია ქვეყნის თითქმის ყველა რაიონში, მათ შორის — რუსშიც²⁶. მათი სიმძლავე 1968—1975 წლ. გაიზრდება 865-დან 13 375 მეგავატამდე²⁷.

პრინციპული ცვლილება ხდება შავი მეტალურგიის გადაფილებაში. საოკეანო ტრანსპორტის პროვერსია და ტონა თურის გამოყობისათვის ქვენაბშირის ხარჯების შემცირებამ (907 კგ-დან 577 კგ-მდე 1958—1968 წლებში) გამოიწვია ის, რომ ქვენაბშირი და რკინის მაღანი უმცესად ერთმანეთს ხედებიან საზღვაო პორტებთან, რაზეც მეტყველებს მსხვილი მეტალურგული ქარხნების მშენებლობა ბრემენში, ევროპორტში როგორდამთან, დოუნკირხენში და მარსელთან (საფრანგეთი), გენტში (ბელგია), გრინაუში (იტალია) და სხვა²⁸. შავი მეტალურგიის გადადგილება პორტებისაკენ თხსნება ექსპორტის უკეთესი შესაძლებლობითაც, კლოკნერის კონცერნის მიერ ბრემენში აშენებული მეტალურგიული ქარხანა, აგრეთვე რუსის კონცერნ ჰეშა და პოლანდიის კონცერნ ჟუგოვენს შორის გაერთიანების ფართო პროგრამა იმის დამამტკიცებელია, რომ რუსში შავი მეტალურგიის გადაფილების აღრე უდავო უპირატესობა უკვე დაყარგულია. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ სატრანსპორტო ხარჯების მინიმუმმა გადაინაცვლა საზღვაო სანაპიროზე, რუსი, კერძოდ კი დიუსბურგის რაიონი, 80-იან წლებამდე კვლავ რჩება გფრ-ის შავი მეტალურგიის ყველაზე მეტი კონცენტრაციის ადგილიდ სიმძლავრეების გამსხვილებისა და გასაღების საკუთრი ბაზრის უპირატესობის გამო. მეორე მხრივ, ქვენაბშირის შეცვლა მაზუთით და ორმუტი ენერგეტიკის ბაზზე ელექტროფორმაციის წარმოების ობიექტური ტენდენცია პეტრესექტრივაში ნიშნავს გაადგილების პირობების ახალ შეცვლას — ფოლადის მოხმარების ცენტრებში შევი მეტალურგიის გადაფილებას. გფრ-ის სამხრეთი რაიონების მზარდი ინდუსტრიალიზაციის გამო 80-იან წლებში აქ მოსალოდნელია შავი მეტალურგიის ახალი ცენტრის შექმნა.

ამგარად, მწარმოებლური ძალების რეგიონალური გადაფილების ტექნიკურ-ეკონომიკური პირობების შეცვლის თაობაზე შეიძლება დავსკვნათ შემდეგი: გაადგილებისაგან დამოუკიდებელი დარგები ხასიათდებიან გაადგილების მრავალრჩევითობით; გაადგილების შერჩევის მთავარ ფაქტორად აქ გამოიდის სამუშაო ძალის არსებობა და სოციალური ინფრასტრუქტურა. თუ აღრე ეს დარგები უკან მოჰყვებოდნენ გაადგილებისაგან დამოკიდებულ დარგებს, ახლა — ტექნიკური პრანსპორტზე, ნავთობისა და გაზის ტრანსპორტირების უმნიშვნელო ხარჯები და ატომური ენერგეტიკის განვითარება — საშუალებას იძლევა ენერგიის და ნედლეულის მოხმარების თითქმის ყველა პუნქტში ტრანსპორტირებისა, ე. ი. გაადგილებისაგან დამოკიდებული დარგების მოდევნებას დამოუკიდებელ დარგებთან. სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუცია საბოლოო ჯამში იწვევს მწარმოებლურ ძალთა გაადგილების მრავალრჩევითობას, რაც იძლევა რეგიონალურ განსხვავებათა ნიველირებისა და სახელმწიფოს რეგიონალური პოლიტიკის უფრო ეფექტიანად გატარების რეალურ შესაძლებლობას. ცხადია, რომ კაპიტალისტურ ქვეყნებში რეგიონალურ განსხვავებათა ნიველირების ტენდენცია ხორ-

²⁶ C. W. Ebel. Die Einsatzmöglichkeiten von Kernkraftwerken in der Elektrizitätswirtschaft der BRD bis 1985, Berlin, 1968, s. 46.

²⁷ „Vierteljahreshefte zur Wirtschaftsforschung“, №1, 1969, s. 96.

²⁸ R. Oldewag e. Die Nordseehäfen in EWG—Raum, Basel, 1963, s. 56.

ციელდება მხოლოდ ახალი დისპროპორების წარმოების გზით და კვლავ ძალაშია რეგიონალური განვითარების უთანაბრობის კანონი.

ცნობილია, რომ საზოგადოებრივი შრომის სტიქიური განაწილება ბაზრის მექანიზმით აუცილებლად იწვევს მნიშვნელოვან დანაკარგებს, აღრმავებს დისპროპორების და აფერხებს ზრდას. სახელმწიფო-მონოპოლისტური ეკონომიკური პოლიტიკა წარმოადგენს საპასუხო რეაქციას ერთი მხრივ საწარმოო ძალებსა და საწარმოო ურთიერთობათა შორის ურთიერთდამყიდვებულებაზე და მეორე მხრივ კი — კლასობრივ ბრძოლაზე ანუ საზოგადოების მთავარი კლასების ძალთა თანაფარდობაზე. კაპიტალისტური წარმოების განსაზოგადოების განსაკუთრებით მაღალი დონე მოთხოვს მთელი ეკონომიკის დაშვეგვას. სახელმწიფო-მონოპოლისტური ეკონომიკური პოლიტიკის ახალი ფაზა ხასიათდება იმით, რომ კაპიტალისტური წყობის შენარჩუნების მიზნით სახელმწიფო იძულებულია გავლენა მოაწდნოს სახალხო მეურნეობის პროპორციებს და სტრუქტურულ ცვლილებებზე, წარმართოს ისინი განსაზღვრულ ფარგლებში. ასეთი ძირიული გარდატეხა გფრ-ის სახელმწიფო ეკონომიკურ პოლიტიკაში მოხდა 1966/67 წლების კრიზისის შემდეგ. ნეოლიბერალურ კონცეფციებზე აგებული აღრინდელი ეკონომიკური პოლიტიკა ოფიციალურად იქნა აღიარებული უსარგებლოდ და დღეს სოციალ-დემოკრატებისა და თევესუფლი ფემოკრატების კოალიციური მთავრობა ატარებს ნეოკენსანიზმის ეკონომიკური ზრდის თეორიის საფუძველზე აღმოცენებულ ეკონომიკის გლობალური რეგულირებისა და პროგრამირების პოლიტიკას. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება 1970 წლიდან ძალაში შესულ კანონს საფინანსო რეფორმის შესახებ. ფედერალური მთავრობის ხელში სახელმწიფო ფინანსების კონცენტრაცია (ადრე დიდი უფლებით სარგებლობდნენ ოლქები და თემები) იძლევა სტრატეგიული მიზნების უკეთესად განხორციელებისათვის ბიუჯეტის ხეთწლიანი საორიენტაციო დაგეგმვის საშუალებას (ახლა მოქმედებს 1969—1973 წლების გეგმა)²⁹.

სრულიად ახალი ფაზა გფრ-ის რეგიონალურ პოლიტიკაში იწყება 1970 წლის 1 იანვრიდან, როცა ძალაში შევიდა „კანონი რეგიონალური ეკონომიკის სტრუქტურის გაუმჯობესების შესახებ“³⁰. ფედერალურ მთავრობასთან ეკონომიკის მინისტრის თავმჯდომარეობით შექმნილია რეგიონალური დაგეგმვის კომიტეტის ოლქების წარმომადგენელთა მონაწილეობით, რომლის დანიშნულებაა რეგიონალური განვითარების ყველა დონეზე შეთანხმებული ხუთ- და მეტწლიანი პროგრამების შემუშავება. განხორციელება ევალებათ ოლქებს: უკვე ძალაშია 12 რეგიონალური ხეთწლიანი პროგრამა. ისინი მოიცავენ გფრ-ის ტერიტორიის ნახევარს და მოსახლეობის 25%-ს. მრეწველობის განვითარების კონცენტრაცია გათვალისწინებულია აღნიშნული 12 რეგიონის 250 ცენტრალურ პუნქტში, რომლებიც შერჩეულია გრავეულ აგლომერაციულ უპირატესობათა უზრუნველსაყოფად. მათი მოსახლეობის საშუალო რიცხვი შეადგენს 62 400 (მინიმუმი 29 400). სულ ხუთი წლის განმავლობაში გათვალისწინებულია 12,6 მლრდ მარკის კაპიტალდაბანდებანი და 355 850 ახალი სა-

²⁹ Finanzbericht 1970. Deutscher Bundestag. Drucksache VI/301. Bonn, 1970, s. 13—16.

³⁰ Deutscher Bundestag. Drucksache V/4092 Bonn, 1969.

მუშაო ადგილის შექმნა³¹! ცხადია, რომ სახელმწიფოს ასეთი ჩარევა მწარმოებლურ ძალთა რეგიონალურ გააღილებაში ხელს უწყობს ნაველირების პროცესს, რითაც მსხვილი გალომერაციული რაიონების, მაგალითად რურის, მნიშვნელობა შედარებით დაეცემა.

* * *

რეგიონალური ეკონომიკის ზრდა დამოკიდებულია პირველ რიგში მოქმედი ნაციონალური ეკონომიკის წინსვლაზე, ამასთან თითოეულ რეგიონს გააჩნია თავისებურებანი, რომელიც გავლენას ახდენს მის განვათარებაზე. ეს თავისებურებანი საერთოდ გამოხატულია ეკონომიკის სტრუქტურისა და გაადგილების ნაკლოვანებაში ან უპირატესობაში. ეკონომიკის მოძველებული სტრუქტურის ქვენე რეგიონები ნაციონალურ ეკონომიკისთან და სხვა უკათეს სტრუქტურის რეგიონებთან შედარებით ხასიათდებიან ნაკლები ზრდის ტემპით. სტრუქტურის ნაკლოვანებანი და მწარმოებლურ ძალთა გააღილების პირობების ცვლილება იწვევენ ტრადიციული სამრეწველო რაიონების აღრევატონებული მნიშვნელობის თანდათანობით შემცირებას. ასეთი რეგიონების სტრუქტურის გაუმჯობესება მიზანშეწონილია ისეთი მზარდი დარგებით, როგორიცაა: ელექტროობენია, კიბიური მრეწველობა, მანქანამშენებლობა, ატომურ ენერგეტიკა, კოსმოსური ტექნიკა და სხვა. სამეცნიერო-ტექნიკური რეკოლუცია იწვევს მწარმოებლურ ძალთა რეგიონალური გადაღილების ნიველირების ტენდენციას. აღრე სუსტადგანვითარებული რეგიონები სულ უფრო ძირიდავნები ახალ კაპიტალიზაბანდებებს, ახალ დარგებს, ახალ სამუშაო ძალს. სამრეწველო ზრდის ახალი ცენტრები უნდა აქმაყოფილებდნენ აგლომერაციის მინიმალურ პირობებს (20—30 ათასი მცხოვრება). რეგიონალური გაკვითარების ნიველირების ტენდენცია ბურჯაზიულ სახელმწიფოს აძლევს რეგიონალური პოლიტიკის უფრო აქტიურად გატარების რეალურ შესაძლებლობას. ბურჯაზიული სახელმწიფოს რეგიონალური პოლიტიკის ძირითადი მიზანია კერძო კაპიტალიზაბანდებათა სტიმულირება, მონაპოლიებისათვის კაპიტალის თავისების ახალი ტერიტორიული სფეროების შექმნა, სოციალური კონფლიქტის თავიდან აცილება.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლას ინსტიტუტი)

³¹ Strukturbericht 1970, s. 12—13.

რაინდი თოლეა

პოლმეურნეობების პირდაპირი საბანკო დაკრედიტების საპითხისათვის

კოლმეურნეობები სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ერთ-ერთი მთავარი მწარმოებელია, ამიტომ დიდი ყურადღება ექცევა მათი წარმოების შემდგომ ზრდას და გაფართოებას. ჩვენი აზრით, საჭიროა კიდევ გატარდეს მათი მეურნეობრივ-ფინანსური მდგომარეობის გასაუმჯობესებელი ღონისძიებები, კერძოდ კოლმეურნეობებისათვის უნდა შემუშავდეს დაკრედიტების ისეთი ფორმა, რომელიც მათ შეუქმნის განვითარების უფრო ხელსაყრელ პირობებს. საყურადღებო სახელმწიფო ბანკთან კოლმეურნეობათა ურთიერთობის საკითხი. სწორედ ფინანსური კონტროლის მიზნით მოხდა კოლმეურნეობათა გადასვლა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე. კოლმეურნეობების აღმავლობა ბევრად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ მოემსახურება მათ სახელმწიფო ბანკი: ღროულად იქნება თუ არა ვაწეული საჭირო ფინანსური დახმარება, ღროულად განახორციელებს თუ არა ბანკი ვაცემული კრედიტის გამოყენების მიმართ კონტროლს და მოახდენს თუ არა ზემოქმედებას კრედიტის ეფექტურად და მიზნობრივად გამოყენებისათვის. ყოველივე ამის გატარება ხელს შეუწყობს კოლმეურნეობათა წარმოების ღონის ამაღლებას, მათი ეკონომიკის გაძლიერებას.

კოლმეურნეობების პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასვლამდე ამ საკითხებზე სხვადასხვა შეხედულება არსებობდა: ეკონომისტთა ერთი ნაწილი მოითხოვდა კოლმეურნეობათა პირდაპირი საბანკო დაკრედიტების შემოლებას, მეორენი კი უპირატესობას აძლევდნენ დაკრედიტების ქველ წესს.

1964 წლის 31 იანვარს გაზ. „იზერსტაში“ დაიბეჭდა ბ. პეტრენოვის სტატია „სოფელი ელოდება ეკონომისტს“¹, სადაც სწორად არის აღნიშნული, რომ საჭიროა კოლმეურნეობები გადავიყვანოთ წარმოებრივ დანახარჯთა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე, ხოლო კოლმეურნეობები — შრომის გარანტირებულ ინაზღაურებაზე, რაც ავტორის აზრით ხელს შეუწყობს კოლმეურნეობათა შემდგომ განვითარებასა და წინსცლას. ამავე აზრს ავითარებს ნ. ბაგრატიონი², რომელსაც კოლმეურნეობების პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასვლა სახელით კანონზომიერ და ორგულ მოვლენად მიაჩნია.

მ საკითხის საწინააღმდეგო მოსაზრებას გამოიქვამს ა. ფაქტოროვიჩი³. კოლმეურნეობათა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასვლას იგი მიზან-

¹ „Известия“ от 31 января 1964 г.

² ბ. ბაგრატ იონი, კოლმეურნეობების საბანკო დაკრედიტება, უზრ. „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, თბ., 1968, № 1, გვ. 41.

³ А. Факторович, Помощь банка колхозам в плановой-экономической работе, журн. „Деньги и кредит“, М., 1964, № 5, გვ. 21.

Шефферовна и др. творах із засобами друкарства в СРСР. Місія АІРІСА, якій було передано зразки писемності, використані в друкарстві в СРСР, виявилася відмінною. Вони були використані для створення писемності в Україні та інших республіках СРСР.

Для вивчення писемності в Україні було організовано наукову конференцію в Києві у 1965 році. На цій конференції було обговорено питання про походження писемності в Україні та її відмінності від писемності в інших республіках СРСР. Було встановлено, що писемність в Україні має давнє походження та є результатом взаємодії між різними етнічними групами на території України.

Після цієї конференції було розроблено проект нового закону про державну писемність в Україні, який був затверджений Верховною Радою СРСР в 1967 році. Цей закон встановив українську мову як державну мову в Україні та виміг від усіх державних установ та організацій використання української мови в офіційних звертаннях та документах.

Після затвердження нового закону про державну писемність в Україні було проведено масове навчання з правилами написання української мови та вживанням української мови в повсякденному житті. Це сприяло поширенню української мови та писемності в Україні та стимулювало розвиток української літератури та культури.

Крім того, було проведено ряд наукових конференцій та семінарів, присвячених вивченню писемності в Україні та інших республіках СРСР. Ці зустрічі дали можливість обмінюватися досвідом та методами вивчення писемності, а також дискутувати над питаннями, пов'язаними з походженням та відмінностями писемності в Україні та інших республіках СРСР.

Важливим фактором в розвитку писемності в Україні було також впровадження нових методів та технологій в друкарстві та видавництві. У 1960-х роках було впроваджено комп'ютеризовані системи обробки тексту та верстки, що спростили процес вивчення та створення писемності в Україні.

Крім того, було проведено ряд наукових конференцій та семінарів, присвячених вивченню писемності в Україні та інших республіках СРСР. Ці зустрічі дали можливість обмінюватися досвідом та методами вивчення писемності, а також дискутувати над питаннями, пов'язаними з походженням та відмінностями писемності в Україні та інших республіках СРСР.

Важливим фактором в розвитку писемності в Україні було також впровадження нових методів та технологій в друкарстві та видавництві. У 1960-х роках було впроваджено комп'ютеризовані системи обробки тексту та верстки, що спростили процес вивчення та створення писемності в Україні.

⁴ В. Ушаков, Активно содействовать интенсификации сельского хозяйства, журн. «Деньги и кредит», 1964, № 3, гл. 5.

⁵ Н. Хмелев, Банк и колхозы, журн. «Деньги и кредит», 1965, № 2, гл. 31.

⁶ 50 лет Советских финансовых, М., 1967, гл. 242.



ამავე დროს ეს მოცულობა არ განისაზღვრება (პროდუქციის მიღების მომენტამდე) სახსრებზე კოლმეურნეობის ფაქტიური მოთხოვნილებით; 2. ერთი სახის პროდუქციაზე მიღებული ავანსის მოცულობა აღემატება კოლმეურნეობის მოთხოვნილებას სესხშე, მეორე სახის პროდუქციაზე კი სეზონური სახსრების უკმარიბა ვერ იფარება ავანსით; 3. ავანსი კოლმეურნეობას ედლევა მარტი იმ საქონლურ პროდუქციაზე, რომელიც განკუთვნილია სახელმწიფოსათვის მისაყიდად და მხედველობაში არ მიღება შიდა საჭიროებისა და რეალიზაციისათვის განკუთვნილი პროდუქცია; 4. გაცემულ ავანსს დამამზადებელი ორგანიზაცია ავტომატურად ინაზღაურებს კოლმეურნეობის მიერ გაყიდული პროდუქციის კოველი პარტიის ღირებულებიდან 60%-ის დაკავებით, ამასთან მხედველობაში არ მიღება, საქმარისი სახსრები აქვს თუ არა ამ პერიოდში კოლმეურნეობას.

ავანსის უკმარიბის შემთხვევაში კოლმეურნეობას შეეძლო სახელმწიფო ბანკიდან მოკლევადიანი კრედიტის მიღება წარმოებრივი საჭიროებისათვის. 1966 წლამდე კოლმეურნეობა შრომის ასანზღაურებელი კრედიტი არ გაიცემოდა და წარმოების დანახარჯების ამ მნიშვნელოვანი პუნქტის პირდაპირი დაკრედიტება არა ხდებოდა.

კოლმეურნეობათა დაკრედიტების სისტემაში 1966 წლიდან შეტანილია ძარეული ცვლილებანი: ავანსს სახელმწიფო ბანკი დამამზადებელი ორგანიზაციების დავალებით აძლევს კოლმეურნეობებს არა მარტო გეგმური, არამედ — სახელმწიფოსათვის მისაყიდ ზეგეგმურ პროდუქციაზეც; კრედიტდება აგრეთვე სეზონური გარღვევა, კოლმეურნეობა შრომის ფულადი ანაზღაურების ჩათვლით. ეს შეეხება იმ კოლმეურნეობებს, რომლებიც არ გადასულან დაკრედიტების ახალ სისტემაზე.

ამასთან ერთად გამოყენებულია დაკრედიტების უფრო სრულყოფილი მეთოდი — პირდაპირი საბანკო დაკრედიტება, — რომელმაც პრინციპულად შეცვალა კოლმეურნეობებისა და სახელმწიფო ბანკის დაწესებულებათა საკრედიტო ურთიერთობა. 1966 წელს პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე საბჭოთა კავშირში გადაყვანილია 3 ათასზე მეტი კოლმეურნეობა და ამჟამად ამ წესით კრედიტდება კოლმეურნეობათა უმრავლესობა.

საქართველოს სსრ კოლმეურნეობათა პირდაპირი საბანკო დაკრედიტების ექსპერიმენტი რომ ვარიანტის მიხედვით ხორციელდებოდა:

პირეელი ვარიანტის მიხედვით — კოლმეურნეობათა მოკლევადიანი დაკრედიტება წარმოებს მარტივი სასესხო ანგარიშით, როდესაც პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგები და სხვა ფულადი შემოსავალი, კაპიტალური დაბანდებისათვის განკუთვნილი სახსრების გარდა, ჩაირიცხება კოლმეურნეობათა ძირითად მიმღინარე ანგარიშში. ამასთან დაკავშირებით კოლმეურნეობებში იხურება განსაკუთრებული მიმღინარე ანგარიში და მასზე ასესული ფულადი თანხა ჩაირიცხება კოლმეურნეობათა ძირითად მიმღინარე ანგარიშში. კოლმეურნეობებს მიეცემათ მოკლევადიანი კრედიტი საკუთარი სახსრების სეზონური დანაკლისის ფარგლებში შემდეგი მაზნებისათვის: შეეძნილი საქონლურ-მატერიალური ფასებულობისა და გაწეული მომსახურების ასანაზღაურებლად, კოლმეურნეობა შრომის ანაზღაურებისა და არაკომეურნე წევრების ხელფასისათვის, საამორტიზაციო ანარიცხებისათვის — შესაბამისი პერიოდის წარმოებრივ-ფინანსურ გეგმაში გათვალისწინებული მოცულობით, არა უმეტეს ფაქტორად დარიცხული ამორტიზაციისა. აღნიშნული თანხა გადახდის მოთხოვნის

საფუძველზე ჩაირიცხება კოლეჯურნეობათა კაპიტალური დაბანდების ანგარიშში. იმ შემთხვევაში, თუ კოლმეურნეობებს ფულადი შემისავლის შეფერხების გამო წარმოეშობათ ღრმებითი მოთხოვნილება ფულად სახსრებზე, სახელმწიფო ბანკის დაწესებულება მისცემს კრედიტი. მატერიალურ ფასეულობაზე და სეზონურ დანახარჯებზე კრედიტი გაიცემა 45 დღით, ხოლო კოლმეურნეობა შრომის ანაზღაურებაზე — 30 დღით, — იმისგან დამოუკიდებლად, გააჩნია თუ არა კოლმეურნეობას ბანკის ვადაგასული დავალიანება. კრედიტი გაიცემა ცალკეული სასესხო ანგარიშიდან და ფორმდება ვადიანი ვალდებულებით.

შეორე ვარიანტის მიხედვით — კოლმეურნეობებს კრედიტისათვის ესნებათ სპეციალური მიმღინარე ანგარიში (404-ე საბალანსო ანგარიში), აღრე გახსნილი ძირითადი და განსაკუთრებული მიმღინარე ანგარიშები კი იხურება მათზე დარიცხული სახსრების ნაშთი გადავა სპეციალურ მიმღინარე ანგარიშზე. ამასთან სპეციალურ მიმღინარე ანგარიშზე გადაირიცხება ცალკეულ სასესხო ანგარიშზე არსებული ვალიანი და განვადებული მოვლევადიანი ყველა დავალიანება, რომელიც უნდა დაიფაროს მიმღინარე წელს. მიმღინარე და გასული წლების პროდუქციის რეალიზაციიდან მიღებული ყველა ფულადი ამონავები ჩაირიცხება სპეციალურ მიმღინარე ანგარიშში. სახელმწიფო ბანკის დაწესებულება ყოველ კვარტალში კოლმეურნეობების გამვეობებით განსაზღვრას სახსრების გაცემის ლიმიტს ანუ ზღვრულ თანხას, რომლის ფარგლებში უნდა წარმოებდეს მოცემული კვარტალის სახსრების ხარჯა. შეძენილი საქონლურ-მატერიალური ფასეულობის, წარმოებრივ საქმიანობაზე გაწეული მომსახურების ხარჯებისა და ანგარიშსწორებითი საცუთების განალდება წარმოებს კოლმეურნეობათა სპეციალური მიმღინარე ანგარიშის მიხედვით, გარდა კაპიტალური დაბანდების ანგარიშიდან გასანალდებელი დანახარჯებისა. სახელმწიფო ბანკის დაწესებულება ყოველ კოლმეურნეობას უმტკიცებს დაქრედიტების გამოსასვლელ ლამიტს სპეციალურ მიმღინარე ანგარიშზე კვარტალის ბოლოსათვის, მომვალი კვარტალის შემოსავლისა და ხარჯების გეგმის საფუძველზე. მიმღინარე წელს ფულადი სახსრების სეზონური უქმარობისათვის გაცემული კრედიტი უნდა დაიფაროს იმავე წლის შემოსავალმ.

კოლმეურნეობათა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასვლისთან დაკავშირებით ავანსის გაცემ წყდება და მურდება უშუალო კაუშირი ბანკსა და კოლმეურნეობებს შორის, ამით მტკიცდება კონტროლი კოლმეურნეობის შემოსავლის გეგმის შესრულების, ღრმული ანგარიშგება-კალდებულებისა და ფულადი სახსრების ეკონომიკური და ეფექტური გამოყენების მიმართ. ასეთი კონტროლი ხელს უწყობს კოლმეურნეობის სწორი წარმოებრივ-ფინანსური გეგმების შედგენასაც. პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასულმ კოლმეურნეობებმა თავის წარმოებრივ-ფინანსურ გეგმაში უნდა გაითვალისწინონ კოლმეურნეობის წევრთ. შრომის ანაზღაურებისათვის ფულადი და ნატურალური ფონდი და გამოიყენონ ის მხოლოდ პირდაპირი დანიშნულებით, კოლმეურნეობებმა ფულადი ანგარიშსწორება უნდა განახორციელონ თვეში ერთხელ, ხოლო ნატურით — პროდუქციის მიღების შემდეგ.

განუყოფელი და სხვა საზოგადოებრივი ფონდების შევსება ხდება კოლმეურნეობის მიერ დაგვენილი მოცულობით: წევრთათვის ფულადი ანაზღაურების სახსრების გამოყოფის, სახელმწიფო სავალდებულო გადასახადის გადაანგარიშებისა და კოლმეურნეობა სოციალური უზრუნველყოფის ცენტრალიზებულ ფონდში შენატანების შემდეგ.

სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით კოლმეურნეობის წევრთა მოთხოვნილების დასაქმაყოფილებლად ჩეკომენდდებულია შრომის ანაზღაურების ნატურალური ფონდის შექმნა. ამ ფონდში გამოყოფილი პროდუქტების გარკვეული ნაწილი თავისი სურვილის მიხედვით უნდა მიიღონ კოლმეურნებმა შრომის გარანტირებული ანაზღაურების ანგარიშიში ხორბლისა და სხვა პროდუქტების სახით, რომელთა მოცულობას განსაზღვრავს კოლმეურნეობის საერთო კრება.

თუ კოლმეურნეობებს შრომის გარანტირებული ფულადი ანაზღაურებისათვის საჭირო საკუთარი თანხა არ გააჩნდათ, სსრ კაშირის სახელმწიფო ბანკი 5 წლით აძლევდა გრძელვადიან კრედიტს, რის მოცულობა განიხაზღვრებოდა სხვაობით: შრომის გარანტირებული ანაზღაურების ფონდსა და კოლმეურნეობის წარმოებრივ-ზინანსური გეგმით ამ მიზნისათვის გათვალისწინებულ საკუთარ სახსრებს შორის.

კოლმეურნეობათა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადასვლასთან დაკავშირებით რიგი სამუშაოები ჩატარდა საქართველოს რესპუბლიკაში: 1966 წელს — 106 კოლმეურნეობა გადავიდა პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე, 1967 წელს — 676 კოლმეურნეობა, 1968 წელს — 306 კოლმეურნეობა, ხოლო 1969 წელს — 274 კოლმეურნეობა.

საქართველოში პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებასა და შრომის გარანტირებულ ანაზღაურებაზე კოლმეურნეობა გადაყვანამ ფართო ხასიათი მიიღო 1967 წლიდან. ახალი წესის მიხედვით დაკრედიტებულმა კოლმეურნეობებმა სახელმწიფო ბანკისგან 1967 წელს მიიღოს 108,1 მილიონი მანეთის მოკლევადიანი კრედიტი, როდესაც 1966 წელს რესპუბლიკის მთელმა კოლმეურნეობებმა მიიღო მხოლოდ 65,2 მილიონი მანეთი, ე. ი. გაცილებით ნაკლები, ვიდრე 1967 წელს მარტი პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადაყვანილმა კოლმეურნეობებმა. 1967 წელს კოლმეურნეობებმა, რომლებიც არ გადასულან პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებასა და შრომის გარანტირებულ ანაზღაურებაზე, მიიღოს 30,0 მილიონი მანეთი და დაფარეს ამ თანხის 66,6 %, ხოლო პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადაყვანილმა კოლმეურნეობებმა დაფარეს მიღებული თანხის 82,4 %. 1968 წლის 1 იანვარს ვადაგადაცილებული სესხი შეადგინა 1157 ათას მანეთს, აქედან პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადაყვანილ კოლმეურნეობებზე მოდიოდა 184 ათასი მანეთი, 973 ათასი მანეთი კი — ძველი წესით დაკრედიტებულ კოლმეურნეობებზე. მოცემული წლების ციფრობრივი ფარტები მეტყველებენ პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადაყვანილ კოლმეურნეობათა ეკონომიკურ უპირატესობაზე: კოლმეურნეობებში განმტკიცდა საგადასახლო დისკიპლინა, დაჩქარდა ნაესსი სახსრებას ბრუნვადობა და ა. შ.

1968 წელს მეორე ვარინტის მიხედვით დაკრედიტებულმა კოლმეურნეობებმა მიიღოს 107,4 მილიონი მანეთი სახელმწიფო ბანკის მოკლევადიანი კრედიტი, ხოლო პირველი ვარიანტით დაკრედიტებულებმა — 29,3 მილიონი მანეთი.

პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებასა და შრომის გარანტირებულ ანაზღაურებაზე გადაყვანილმა მეჩაიერობის კოლმეურნეობებმა გარკვეულ წარმატებას მიაღწიეს წინა წლებთან შედარებით. ცდის წესით 1966 წლის 1 აპრილიდან და 1 ივლისიდან პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებასა და შრომის გარანტირებულ ანაზღაურებაზე გადაყვანილ იქნა ზუგდიდისა და ქობულეთის რაიონების 47

კოლმეურნეობა, რომელთა ფულადი შემოსავალი ჩაის ნედლეულის წარ-
მოებიდან მნიშვნელოვნად გადიდდა, რაც მკაფიოდ ჩანს ქვემოთ მოტანილ
ცხრილში.

ზემოთ დასახელებულმა მეჩაიერობის კოლმეურნეობებმა გარკვეულ წარ-
მატებას მიაღწიეს პირდაპირ საბანკო დაკრედიტებაზე გადაყვანისა და შრომის
გარანტირებულ ანაზღაურების შემოლების შედეგად, მაგრამ პირდაპირი საბან-
კო დაკრედიტება მოთხოვს შემდგომ სრულყოფას, რათა უფრო გაძლიერ-
დეს კოლმეურნეობათა ეკონომიკა მათი მეურნეობრივი საქმიანობის გაფარ-
თოებისა და სახელმწიფო ბანკთან ურთიერთობის განმტკიცების შედეგად.

პირდაპირ საბანკო დაკრედიტების გაუმჯობესების მიზნით საჭიროა შემ-
დგომ მეტი ყურადღება დაუთმოს წარმოგბრივ-ფინანსური გეგმის სწორ შედ-
გენას. ამასთან აუცილებელია შემუშავდეს ღონისძიებანი, რომელთა შედეგად

კ. ზ.	მეჩაიერობის კოლმეურნეობათა დასახელებობა	1961 წელი		1967 წელი	
		შემოსავალი (ათას. მან.)	მოსავლიანობა (ცენტ.)	შემოსავალი (ათას. მან.)	მოსავლიანობა (ცენტ.)
1	ზუგდიდის რ-ნის სოფ. რეხი	1476,3	53,4	1686,4	69,3
2	" ახალციფლი	508,7	50,7	631,2	54,1
3	ცაში	242,1	20,5	380,3	39,0
4	ქობულეთის რ-ნის სოფ. ხულუბანი	887,9	50,..	1114,7	62,1
5	" ლელვა	586,4	34,0	736,4	44,0
6	" შუალედი	291,9	40,0	437,9	60,1

კოლმეურნეთა შრომის გარანტირებული ანაზღაურება უფრო სრულყოფილ სახეს მიიღებს. კოლმეურნეთა მატერიალური დაინტერესების გასაძლიერებ-
ლად საჭიროა მათი შრომა ანაზღაურდეს თვეში ორგზე. ეს ხელს შეუწყობს კოლმეურნეობათა ეკონომიკის შემდგომ განმტკიცებას.

საქართველოს კოლმეურნეობებმა 1967 წელს გაადიდეს სოფლის მეურ-
ნეობის პროდუქტების წარმოება, მიწათმოქმედებისა და მეცხოველეობის პროდუქტების სახელმწიფოსათვის მიყიდვის მოცულობა; მნიშვნელოვნად გა-
უმჯობესდა კოლმეურნეთა კეთილდღეობა. კოლმეურნეობათა მთლიანი პრო-
დუქტის ღირებულება 1966 წელთან შედარებით ჩვენს რესპუბლიკაში გა-
დიდდა 8,7%, ხოლო შემოსავალი — 4%; კაცილის საშუალო ანაზღაურებამ 1966 წლის 2 მანეთისა და 68 კაციის ნაცვლად შეადგინა 3 მანეთი და 21 კა-
ციი; გაიზარდა კოლმეურნეობათა ძირითადი ფონდების ღირებულება და სხვ. ასეთი მაჩვენებლების მიუხედავად, არის მთელი რიგი ნაკლოვანებანიც, მაგა-
ლითად: თუ კოლმეურნეობებში ზეგეგმითი კაპიტალური დაბანდებისათვის სა-
ბრუნვი სახსრების გადახარჯვამ 1967 წელს შეადგინა 11 400 ათასი მანეთი,
1968 წელს ის გაიზარდა 16 მილიონ მანეთამდე. ამასთან, კოლმეურნეობებმა ბანკში არ შეიტანეს კაპიტალური დაბანდებისათვის გათვალისწინებული 5 400
ათასი მანეთი. 1968 წლის 1 მაისისათვის კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურე-
ბის დავალიანებამ დაახლოებით 7 მილიონი მანეთი შეადგინა, ხოლო 1967
წლის დავალიანება იყო 4 მილიონი მანეთი.

გარდა ამისა, შრომის გარანტირებულ ანაზღაურებისათვის სახელმწიფო ბანკის მიერ გაცემული კრედიტი კოლმეურნეობაში ზოგჯერ გამოიყენება არა-დანიშნულებისამებრ, ეს კი შრომის ანაზღაურებისათვის გაცემული კრედიტის ვადაგადაცილების ერთ-ერთი მიზეზია. ამის აღმოსაფხვრელია აუცილებელია, რომ სახელმწიფო ბანკი მეტი ყურადღებით მოეკიდოს კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურებისათვის გაცემული კრედიტის მიზნობრივად გამოყენებას.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის უკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტია)

ნაცელი არჩევაში

შრომის მფარმოვანებულობის გადიდების გზები საქართველოს სსრ მინისტრადური სასუმნების ზარმოვებაში

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XIX ყრილობამ ახალი, ვრან-დიოზული ამოცანები დასახი სახალხო მეურნეობის წინაშე. ამ ამოცანებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება წარმოების ეფექტურობის აძლევას ანუ საზოგადოებრივი შრომის მწარმოებლურობის გადიდებას. ამზ. ლ. ი. ბრეე-ნევბა ყრილობისადმი ცენტრალური კომიტეტის ანგარიშებით მოსსიცებაში აღნიშნა: „შრომის ნაყოფიერების ხარჯები მომავალ ხუთწლედში უნდა მივიღოთ ეროვნული შემოსავლის მატების სულ ცოტა 80 პროცენტი, სამრეწველო წარმოების მატების 87—90 პროცენტი¹. ხოლო ყრილობის დირექტივებში აღნიშნულია: „უზრუნველყოფით ხუთწლედში შრომის ნაყოფიერების ზრდა მრეწველობაში 36—40 პროცენტით და ამ გზით მივაღწიოთ პროდუქციის საერთო მატებას 87—90 პროცენტით². საბჭოთა ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე შრომის მწარმოებლურობის გადიდების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფრაია აქტუალურს ხდის, როგორც მთელი სახალხო მეურნეობის, ისე ცალკეული დარგებისა და საწარმოთა შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებაზე მოქმედი ფაქტორების მეცნიერულ შესწავლას.

როგორც ცნობილი, შრომის მწარმოებლურობა არის ღრის გარკვეულ მონაკვეთში კონკრეტული შრომის ეფექტურობის ხარისხი და მისი ამაღლება ნიშნავს პროდუქციის ერთეულზე საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომითი დანახარჯის შემცირებას ან ღრისის მონაკვეთში გამოშევებული პროდუქციის რაოდენობის ზრდას. კ. მარქსი წერდა: „შრომის მწარმოებლური ძალის გადიდებად ჩვენ აქ ვაულისხმობთ შრომის პროცესში მომხდარ ყოველგვარ ცვლილებას, რომლის გამო ამა თუ იმ საქონლის წარმოებისათვის საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო მცირდება, მაშასადამე, შრომის უფრო ნაკლები რაოდენობა ძალს იძენს სახმარი ღირებულების უფრო მეტი რაოდენობის საწარმოებლადაც³.

პროდუქციის წარმოებაზე იხარჯება როგორც ცოცხალი, ისე წარმოების საშუალებებში განვითებული (წარსული) შრომა. ცოცხალი და განვითებული შრომის ეკონომიკა ამცირებს პროდუქციის წარმოებისათვის საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს და გულისხმობს შრომის მწარმოებლურობის გადიდებას მთელი საზოგადოების მასშტაბით. საზოგადოებრივი შრომის მწარმოებლურობის ზრდის შედეგად მიიღწევა შრომის ყოველგვარი დანახარჯების

¹ გაზეთი „კომუნისტი“, 1971 წლის 31 მარტი.

² საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XIX ყრილობის დირექტივები, თბ., 1971, 23. 18.

³ კ. მარქსი კ. ი. კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 399.

ეკონომია. ამასთან იცვლება თანაფარდობა მათ შრომის ნაყოფიერების აწევა იმაში მდგომარეობს, რომ ცოცხალი შრომის წილი დიდდება, მაგრამ დიდდება ისე, რომ საქონელში მოქცეული შრომის მოცული ჯამი კლებულობს⁴. პრატეტით დადასტურდა, რომ საზოგადოებრივი შრომის მწარმოებლურობის ზრდის შედეგად სულ უფრო მცირდება ცოცხალი შრომის წილი და შესაბამისად იზრდება წარსული შრომის წილი. მაგალითად საბჭოთა კაუშირის ინდუსტრიალიზაციის პირველ წლებში ხელფასის ხვედრითი წონა თვითონირებულებაში უდრიდა 50%-ს, შვიდწლედის დასაწყისისათვის კი (1959—1965 წწ.) დაახლოებით 20%-ს⁵.

ბურჟუაზიული ეკონომისტები ამასინჯებენ. შრომის მწარმოებლურობის კატეგორიის ასს. მაგ.: გ. რეიუსი ამტკიცებს, რომ ცენტა — „მწარმოებლური შრომა“ არ წარმადგენს ობიექტურ, რეალურად არსებულ ეკონომიკურ სინამდვილეს, არამედ რაღაც სუბიექტურ რამედ წარმოვაიდგება. იგი იმოწმებს „ეკორპის ეკონომიკური თანამშრომლობის“ ორგანიზაციას და აცხადებს, რომ შრომის მწარმოებლურობა შეიძლება განიხილებოდეს როგორც მწარმოებლურობის განსაკუთრებული ფორმა და შეიძლება მას დაერჩეას შრომისთან დაკავშირებული მწარმოებლურობა. გ. რეიუსის აზრით, ასევე შეიძლება ვიმსჯელოთ კაიტალთან დაკავშირებულ მწარმოებლურობაზე, ნედლეულთან დაკავშირებულ მწარმოებლურობაზე და ა. შ.⁶ თანამედროვე ბურჟუაზიული ეკონომისტებისათვის ტიპიურია შრომის მწარმოებლურობის კატეგორიის ბურჟუაზიულ-აპოლოგეტური ასსა. მაგალითად: ამერიკელი ეკონომისტი უ. გეილენსონი თვლის, რომ შრომის მწარმოებლურობა არ არის მხოლოდ შრომის შედეგი, არამედ ის შრომისა და კაპიტალის ერთობლივი შედეგია.

ბურჟუაზიული ეკონომისტები აიგივებენ შრომის მწარმოებლურობასა და შრომის ინტენსივობას. მარტისისტულ-ლენინური პოლიტიკური ეკონომია კი ერთმანეთისაგან განასხვავებს ამ ორ კატეგორიას, თუმცა მათ შრომის კავშირზედაც მიუთითებს. შრომის ინტენსივობა სხვა არაფერია, თუ არა შრომის დაძაბულობის ხარისხი წარმოების პროცესში და განიზომება მუშავის მიერ დახარჯული ფიზიკური და ფსიქიკური ენერგიით; როცა შესაძლებელია შრომის მწარმოებლურობის განცხრელა ზრდა, შრომის ინტენსივობა შეზღუდულია ადამიანის ფიზიკური და ფსიქიკური შესაძლებლობებით. ამასთან, განსხვავდა შრომის მწარმოებლურობასა და შრომის ინტენსივობას შორის ვლინდება ღირებულებასთან და თვითონირებულებასთან მათს დამოკიდებულებაში. შრომის მწარმოებლურობის ზრდის შედეგად პროდუქტი თავის თავში ნაკლებ შრომის შეიცავს და მისი ღირებულება მცირდება, ან იგივე ღირებულება მეტი ღიდებობის პროდუქტშია ჩაქსოვილი; ხოლო შრომის ინტენსივობის ამაღლება კი გულისხმობს შრომის დანახარჯების გადიდებას მოცემული ღროის განვალობაში, ამასთან საქონლის ერთეულის ღირებულება ან არ იცვლება ანდა, შესაძლებელია, კიდევ გაიზარდოს. აქედან გამომდინარეობს, რომ შრომის მწარმოებლურობისა და შრომის ინტენსივობის გაიგივება არ შეიძლება.

⁴ კ. მარქსი, კაიტალი, ტ. III. ნაწილი I, თბ., 1959, გვ. 330—331.

⁵ Экономика труда в СССР, М., 1965, гл. 78.

⁶ Г. Рейнус, Анализ производительности, экономические основы и статистическая методология, М., 1963, гл. 30—45.

⁷ У. Гейленсон, Производительность труда в промышленности СССР и США, М., 1957, гл. 19.

შრომის მწარმოებლურობის განვხერელი ზრდა ჩევნი მეურნეობის ძირითადი ამოცანა იყო და დღემდე რჩება. ჯერ კიდევ 1918 წელს ვ. ი. ლენინი წერდა: „ყოველ სოციალისტურ რევოლუციაში, მას შემდეგ რაც გადაჭრილია პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების დაპყრიბის ამოცანა და იმის მხედვით, თუ როგორ წყდება მთავარსა და ძირითადში ამოცანა: ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია და მათი წინააღმდეგობის დათრგუნება, — პირველ რიგში აუცილებლად დგება კაპიტალიზმშე უფრო მაღალი საზოგადოებრივი წყობილების შექმნის ძირითადი ამოცანა, სახელმომბრ: შრომის ნაყოფიერების გადადება, ამასთან დაკავშირებით (და ამისათვის) კი — შისი უმაღლესი ორგანიზაცია⁴. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებმა შექმნეს მოძრვება შრომის მწარმოებლურობის შესახებ, მიუთოებს შრომის მწარმოებლურობის გადიდების გზები და აღნიშეს მისი გადამწუყებელი როლი ახალი საზოგადოებრივი წყობილების განვითარებაში. ლენინი წერდა: „შრომის მწარმოებლურობა, ეს საბოლოო ანგარიშში, ყველაზე მნიშვნელოვანი, ყველაზე მთავარია ახალი საზოგადოებრივი წყობილების გასამარჯვებლად. კაპიტალიზმში შექმნა შრომის ნაყოფიერება, რომელიც გაუგონარი იყო ბატონყმობის ღრმის. კაპიტალიზმი შეიძლება საბოლოოდ დამარცხდეს და კიდეც დამარცხდება საბოლოოდ იმით, რომ სოციალიზმი ქმნის შრომის ახალ, გაცილებით უფრო მაღალ ნაყოფიერებას⁵.

შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპების მიხედვით ჩვენს ქვეყანას პირველი ადგილი უკირავს მსოფლიოში. სსრ კაშირმა ამ მხრივ ჩამოიწოვა ინგლისი და საფრანგეთი და მნიშვნელოვნად შეამცირა სხვაობა აშშ-ის შრომის მწარმოებლურობის დონეზთან. შრომის მწარმოებლურობის ამაღლება წარმოადგენს სოციალისტური მრეწველური წარმოების ზრდის ძირითად წყაროს. ცნობილია, რომ მუშაათა რაოდენობის ზრდის ხარჯზე წარმოების გაფართოება მოსახლეობის ბუნებრივი მატების ტემპით არის უღიერდებული, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას კი ასეთი ზღვარი არა აქვე.

შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების მთავარ პირობას მძიმე გრუვე-ლობის უპირატესი ზრდა წარმოადგენს, ვინაიდნ მძიმე ინდუსტრია სახლის მეურნობის კველა დარგის ტექნიკური პროგრესის საფუძველია. შრომის მწარმოებლურობის ზრდა უზრუნველყოფს წარმოების არა მარტო რაოდენობრივ გადიდებას, არამედ იგი მნიშვნელოვნად ზემოქმედებს მის ეკონომიკურ მაჩვენებლებზეც: პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებასა და წარმოების რენტაბელობის ამღლებაზე. მაგრამ შრომის მწარმოებლურობის ზრდა ყოველთვის არ უზრუნველყოფს პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებას. მისიათვის აუცილებელია სწორი თანაფარდობა დამყარდეს შრომის მწარმოებლურობისა და ხელფასის ზრდის ტექნიკურია შრომის მწარმოებლურობა უსწრებდეს ხელფასის ზრდას.

კოცხალი შრომის მუსიკობლურობის დასაღენად დაგეგმვისა და ალ-რიცხვის პრატიკული გამოიყენება მაჩვენებელთა ორი ჯგუფი: 1. პროდუქციის გამომუშავება დროის ერთეულში; 2. ერთეული პროდუქტის დასამზადებლად დახარჯული სამუშაო დრო. სამუშაო დროის ერთეულად აიღება საათი, დღე, თვე, კვარტალი, წელი; გამომუშავებულ პროდუქციას კი ანგარიშობები ნა-

⁸ Հ. Օ. ՀԱՅԵՆԻ, տե՛ս., Ը. 27, IV գաֆու. (1947—1967), 83. 302.

⁹ Յ. օ. Ը Ե Բ Ո Բ Ո, տե՛ս., Ը. 29, Յ. 499.

ტურალური და ფულადი გამოხატულებით. 1959 წლის 1 იანვრამდე შრომის მწარმოებლურობა ერთ მუშაზე გაინგარიშებოდა ფულადი გამოხატულებით, რაც წარმოების ყველა მუშაჟის შრომის ეფექტურობის განსაზღვრის საშუალებას არ იძლეოდა და არ ასახვდა ცელილებებს კადრების ორგანიზაციულ-სტრუქტურაში. ერთი მუშის შრომის მწარმოებლურობის განვითარება აგრძოვე საშუალებას არ იძლეოდა, რომ განსაზღვრულიყო პარტიისა და მთავრობის მიერ წარმოების ხელმძღვანელობის სრულყოფისა და აღმინისტრაციულ-სამსახურთველია პარატის შემცირების ღონისძიებათა ეფექტიანობა, რამდენადაც შრომის მწარმოებლურობის განსაზღვრის დროს მხედველობა არ მიიღობოდა მომუშავეთა სხვა კატეგორია (მოსამსახურები, უმცროსი მომსახურე პერსონალი და სხვა). ეს მომენტი კი სტიმულს არ აძლევდა მეურნეობრივ ტელმძღვანელებს, რომ შეძლებისდაგვარად ებრძოლათ აღმინისტრაციულ-ტექნიკური პერსონალის შემცირებისათვის.

ზემობამოთვლილი მიზეზების გამო 1959 წლის 1 იანვრიდან შემოღებულია შრომის მწარმოებლურობის განსაზღვრა ერთ მომუშავის მიხედვით. აქემად შრომის მწარმოებლურობა იზომება ორი მაჩვენებლით: ნატურალური და ლირებულებით. ნატურალური მაჩვენებელი უშუალოდ ახსათებს შრომის ეფექტიანობას დროის ერთეულში შეკმნილი სახმარი ლირებულების რაოდენობით. მაგრამ ნატურალური მაჩვენებლის გამოყენება შეიძლება მხოლოდ იქ, სადაც ერთგვაროვანი პროდუქცია იწარმოება, ხოლო თუ წარმოება უშევებს ერთი და იგივე პროდუქციის რამდენიმე სახეს ანუ მარკეს, მშრომალებელია პირობითი ნატურალური მაჩვენებლის გამოყენება. ამ შემთხვევაში გადასაყვანი კოეფიციენტის მეშვეობით ხდება მთელი პროდუქციის გადაყვანა პირობით ერთეულებზე; ისეთ დარგებში კი, სადაც არის პროდუქციის ფართო ნომენკლატურა, გამოიყენება მხოლოდ ლირებულებითი მაჩვენებელი და ამ დროს შეიძლება ერთ მომუშავეზე გაანგარიშდეს მთლიანი, საქონლური, წმინდა და ა. შ. პროდუქციის გამოშვება. აღნიშნულიდან უფრო გავრცელებულია საქონლური პროდუქციის გამოშვების მოცულობა (უცვლელ ფასებში) ერთ მომუშავეზე.

შეურნეობრივი რეფორმა, რომელიც ტარდება სკპ ც სექტემბრის (1965 წ.) პლენუმის გადაწყვეტილებათა საფუძველზე ხელს უწყობს შრომის მწარმოებლურობისა და წარმოების საზოგადოებრივი ეფექტიანობის შემდგომ ამაღლებას. საწარმოო ეკონომიკური სტიმულირება ამჟად აყვანილია უფრო მაღალ საფეხურზე. სოციალიზმის დროს, როცა წარმოების მიზანს წარმოადგენს საზოგადოების მზარდ მოთხოვნილებათა სრული დაკავყაფილება, თითოეული საწარმოსა და მწარმოებლის მუშაობა მთელი საზოგადოების ინტერესებს ექვემდებარება. საწარმოს ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე მოთხოვნებია: წარმოების მუდმივი სრულყოფა, მუშავთა მატერიალური წახალისება, მათი შრომისა და ყოფაცხოვერების პირობების გაუმჯობესება და ა. შ.; ეკონომიკური სტიმულირება ერთმანეთს შეუხამებს საზოგადოების, საწარმოსა და თითოეული შემომენის ინტერესებს.

შრომის მწარმოებლურობის სისტემატური ამაღლებისათვის გრძლაში მომუშავეთა დანერეგებას ასახვას პოულობს შრომის მწარმოებლურობის გეგმის შესრულებაში. ამ მხრივ ჩვენი კვლევის ობიექტად აღეპული რუსთავის ქიმიური კომპინატი შემდეგი მონაცემებით ხასიათდება:

როგორც ცხრილიდან ჩანს, შრომის მწარმოებლურობის გეგმა ყოველთვის ვერ სრულდებოდა რესტავის ქიმიურ კომბინატში, განსაკუთრებით — 1959, 1960, 1969 წლებში ამისი ძირითადი მიზეზი იყო პროდუქციის გამოშების გეგმის შეუსრულებლობა. 1965 წ. შრომის მწარმოებლურობის გეგმა გადაჭარბებით შესრულდა (104,3%). მოკემულ წელს კომპინატში მუშაობა რაო-

შრომის მწარმოებლურობის გეგმის შესრულების გაჩვენებლები ერთ მომუშავეზე გაანგარიშებით რესუავის ქმიტურ კომპინატში (პროცენტობით)¹⁰

	1956 წ.	1959 წ.	1960 წ.	1965 წ.	1967 წ.	1968 წ.	1969 წ.
რესუსავის ქიმიური კომბინატი	55,6	92,6	91,3	104,3	105,3	104,7	102,8

დღნობა გეგმურის მხოლოდ 93,9%-ს შეადგენდა, ინკინერ-ტექნიკური პრესონალისა — 95,8%-ს; მუშათა ნაკლებობის მიუხედავად შესაძლებელი გახდა პროდუქციის გამოშევების გეგმა 97,6%-ით შესრულებულიყო. ყოველივე ამან გაზიარდა პროდუქციის გამოშევების მოცულობა ერთ მუშაზე და შესაბმისად — შრომის მწარმოებლურობაც. 1967 წელს კომბინატში შრომის მწარმოებლურობის გეგმა შესრულდა 105,3%-ით. დაახლოებით ასეთივე სურათი იყო 1968—1969 წლებში.

რუსთავის ქიმიურ კომბინატში მომუშავეთა საშუალო რაოდენობის, სა-
ქონლური პროცესისა და შრომის მწარმოებლურობის დინამიკაზე წარ-
მოდგენას იძლევა მე-2 ცხრილი.

მაწვევებლები	1959 წ.	1960 წ.	1965 წ.	1967 წ.	1968 წ.	1969 წ.
მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის საშემაღლო რაოდნენია:						
ა) 1956 წ. შედარებით	121,5	129,9	297,7	317,4	320,0	302,6
ბ) წინა წელთან შედარებით	121,5	106,9	229,2	106,5	100,0	94,5
საქონლური პრიდუქცია						
(I. VII. 1967 წ. ფასებით):						
ა) 1956 წ. შედარებით	169,9	182,4	719,5	728,2	777,0	784,2
ბ) წინა წელთან შედარებით	169,9	104,7	394,4	101,2	106,4	100,9
კუთხი მომზევებს შეიძინს მუჯარმოებლურ- ორბა (მუჯარდა და მოწიაფეთა ჩათვლით)						
ა) 1956 წ. შედარებით	138,9	140,3	241,5	223,5	242,7	259,1
ბ) წინა წელთან შედარებით	138,9	100,4	172,0	92,5	105,8	106,7

როგორც ცხრილიდან ჩანს, 1956—1969 წლებში, რესთავის ქიმიურ კომპლიკი, გაზიარდა როგორც საქონლური პროდუქციის მოცულობა, ისე შრომის მწარმოებლურობის დონე. მაგრამ ზრდის ტემპებში არის არსებითი განსხვავება: 1956 წელთან შედარებით 1969 წელს საქონლური პროდუქცია 7,8-ჯერ გაიზარდა, შრომის მწარმოებლურობა — 2,6-ჯერ, ხოლო მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის რაოდენობა — 3-ჯერ და მეტად. აღსანიშნავა, რომ სამივე მაჩვენებლის მიხედვით ზრდა დამასასიათებელია კომპინატის მუშაობის თითქმის ყველა წლისათვის, ე. ი. მას სისტემატური ხასიათი აქვს. ამ მხრივ გამონაკლისია 1967 წელი, როცა კომბინატში წინა წელთან შედარებით 6,5%-ით გაიზარდა მარტო მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალი, საქონლური პროდუქცია კი — მხოლოდ 1,2%-ით, ყოველივე ამან შეამცირა ერთი მომუშავის (მიზარდთა ჩათვლით) შრომის მწარმოებლურობა და წინა წელთან მხოლოდ 92,5% შეადგინა.

შრომის მწარმოებლურობის სისტემატური ამაღლება ჩვენი ეკონომიკის შემდგომი განვითარების უმნიშვნელოვანესი პირობაა, თვითონ კი დამოკიდებულია რიგ ფაქტორებზე: ჯერ კიდევ მარტის წერდა, რომ „შრომის მწარმოებლური ძალა განისაზღვრება მრავალნაირი გარემოებით, სხვათა შორის მუშის საშუალო დახელოვნებით, მეცნიერების განვითარებისა და მისი ტექნიკოლოგიური გამოყენების დონით, წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი კომბინაციით, წარმოების საშუალებათა მოცულობითა და ქმედითუნარიანობით და აგრძელებუნებრივი პირობებით“¹¹. შრომის მწარმოებლურობის ფაქტორთა მარქსისტული დებულებანი ვ. ი. ლენინმა განვითარა ნაშრომში — „საბჭოთა ხელისუფლების მორიგი ამოცანები“, იგი წერდა: „შრომის ნაყოფიერების გადიდება უწინარეს ყოვლისა მოითხოვს მსხვილი ინდუსტრიის მატერიალური საფუძვლის უზრუნველყოფას: სათბობის, რკინის წარმოების, მანქანათშენებლობის, ქიმიური მრეწველობის განვითარებას... ამ ბუნებრივ სიმდიდრეთა დამუშავება უახლესი ტექნიკის წესებით მოგვცემს საწარმოო ძალთა უნახავი პროგრესის საფუძველს“. მან აღნიშნა შრომის ნაყოფიერების გადიდების პირობები: „ჯერ ერთი, მოსახლეობის მასის საგანმანათლებლო და კულტურული აღმავლობა..., მეორე ეკონომიკური აღმავლობის პირობას წარმოადგენს აგრძელებულთა დისციპლინის, მუშაობის უნარის, ხელმარჯვეობის, შრომის ინტენსივობის, მისი უკეთ ორგანიზაციის ამაღლება“¹². აქედან გამომდანარეობს, რომ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ძირითად პირობად ლენინის მიზნიდა ტექნიკური პროგრესი და წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის სრულყოფა.

თავის შრომებში ვ. ი. ლენინი აზერთგზის მიუთითებდა ახალი ტექნიკის უდიდეს როლზე ქვეყნის მწარმოებლურ ძალთა განვითარებაში. საბჭოთა ხელისუფლების პირველსაც წლებში პარტიის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად იყო თვლიდა ჩვენი ქვეყნის გადაყვანის ახალ, უფრო მაღალ ტექნიკურ დონეზე. ლენინი აღნიშნავდა, რომ გამარჯვება მას დარჩება ვისაც ექნება უკეთესი ტექნიკა, ორგანიზებულობა, დისციპლინა და უკეთესი მანქანები. ამის გარეშე კი — ამშობდა იგა, სიტყვაც არ შეიძლება ითქვას კომუნიზმზე.

¹¹ ქ. მარქსი, კაბიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 56.

¹² ვ. ი. ლენინი, თბ., ტ. 27, გვ. 303—304.

კომუნისტური პარტია და საბჭოთა მთავრობა მარქსიზმ-ლენინიზმის კლა-
სიკოსების მითითებათა თანახმად შრომის მწარმოებლურობის აზალების საქ-
მეში გადამწყვეტ როლს აკუთვნებენ ტექნიკურ პროგრესს. სკკ პროგრამაში
ნათქვამია, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაქსიმალური დაჩქარება
წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს საერთო-სახალხო ამოცანას, ვინაიდან მის
პრაქტიკულ დანერგვას პირველხარისხს მნიშვნელობა აქვს სსრკ მრეწვე-
ლობის გარდაქმნისათვის მოლილში ყველაზე სრულყოფილ და მძლავრ მრე-
წველობად. მრეწველობის შემდგომი განვითარების აუცილებელ პრობას კი
წარმოადგენს ყველა დარღვისა და წარმოების ტექნილოგიის მუდმივი სრულ-
ქმნა და გაუმჯობესება. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ტემპების დაჩქა-
რების აუცილებლობა ხაზგასმით აღინიშნა სკკ ფრილობის მასალებში.

ქიმიური მრეწველობის ტექნიკური პროგრესი გამოიხატება ტექნოლოგი-
ური პროცესების სრულყოფით, ახალი და უფრო ეფექტური ნედლეულის გა-
მოყენებით, გამოშვებული პროდუქტის ხარისხისა და ასორტიმენტის ზრდით,
ნედლეულის კომპლექსურად გამოყენებითა და სხვ., ყველავე ამის შედეგა-
დაც მიღწევა, როგორც ცოცხალი, ისე განვითარებული შრომის — ეკონომია;
ხოლო მათ შორის თანაფარდობა სულ უფრო იცვლება ცოცხალი შრომის წი-
ლის შეცვირებისა და განვითარებული შრომის წილის გადიდების ხარჯზე. სა-
ბოლოო ანგრიშში მცირდება საზოგადოებრივი შრომის დანახარჯები ქიმიური
მრეწველობის პროდუქციაზე.

მიმდინარე ხუთწლედში დიდი ყურადღება დაეთმო ქიმიურ მრეწველობა-
ში შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას ტექნიკური პროგრესის ხარჯზე, რი-
სი განხორციელების საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ელექტრო-
ენერგიას. ქვეყნის ელექტროფიციაციის სწრაფი განვითარების თაობაზე, ვ. ი.
ლენინი აღნიშნავდა, რომ საქმე ეხება არა უბრალოდ ახალი ელექტროსადგურე-
ბის შენებლობას, არამედ ქვეყნის მთელი სახალხო მეურნეობის განვითარებას
უახლესი ბანქანური ტექნიკის ბაზაზე. რომლის გამოყენება შესაძლებელია
მხოლოდ წარმოებრივი პროცესების ფართო ელექტროფიციაციის შედეგად. სა-
ხალხო მეურნეობის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ტექნიკური პროგრე-
სისა და შრომის ტექნიკური შეიარაღების საფუძველს წარმოადგენს ელექ-
ტროენერგიის ფართო გამოყენება. შრომის ელექტროშეიარაღება განვლოლი
ხუთწლედების მანძილზე მნიშვნელოვნად ამაღლდა ახალი ენერგოტევადი
წარმოებრივი პროცესების, მძიმე და შრომატევად სამუშაოთა მექანიზაციის,
წარმოების ფართო კომპლექსური აერომატიზაციის, ელექტროინტერიმისა და
ელექტროენერგიის განვითარების შედეგად. ელექტროენერგიის მოხმარება რუს-
თავის ქიმიურ კომბინატში 1956—1969 წლებში 5 ქრონ მეტად გაიზარდა,
განსაკუთრებით — ელექტროდულილის, ელექტროშრობისა და ელექტროლი-
ზური პროცესების წარმოებისათვის, რამაც მოითხოვა ელექტროენერგიის მოხ-
მარების გადიდება 6 ჭერზე მეტად.

ახალი ტექნიკისა და მოწინავე ტექნოლოგიის დანერგვის საქმეში პარ-
ტიისა და მთავრობის დადგენილებათა განსახორციელებლად რუსთავის ქი-
მიურ კომბინატში დიდი ღონისძიებები ჩატარდა. ამათვან უმთავრესია აზო-
ტიანი სასუქების ქარხნის გადასცელა ბუნებრივი გაზის მოხმარებაზე. როგორც
ცნობილია, აზოტიანი სასუქების ქარხანა თავდაპირელად მუშაობდა რუსთა-
ვის მეტალურგიული კომბინატიდან მიღებულ კოქსის გაზით, 1960 წლიდან

კი ქარხანა მოიხარის ბუნებრივ გაზს. ამ სიახლემ მნიშვნელოვნად გააუმჯობესა საწარმოს ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები.

რუსთავის ქიმიური კომბინატის ტექნოლოგიური პროცესების სრულყოფისა და წარმოების ინტენსიურიაციის ამაღლებისათვის დიდი ყურადღება ექცევა შრომატევადი უბნების მექანიზაციასა და ავტომატიზაციას. ცნობილია, რომ კომპლექსური მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის გარეშე, შეუძლებელია შრომის მწარმოებლურობის სისტემატური ზრდა; ამასთან, იოლდება შრომა და ძირებულად იცვლება მისი ხასიათი, აგრეთვე შრომის მწარმოებლურობასთან ერთად მაღლდება მუშათა ტექნიკური და კულტურული დონე და იქმნება გონიერივა და ფიზიკურ შრომის არსებითი განსხვავების ლიკვიდაციის შესაძლებლობა. კომბინატში ყოველწლიურად მრავალი ღონისძიება ტარდება აღნიშნული მიმართულებით; როგორც სახელმწიფო ღონისძიებათა ცხოვრებაში გატარების გზით, ისე თვით წარმოების მუშავება გამომგონებელ-რაციონალიზატორთა მუშაობის გაფართოებით.

ქიმიური მრეწველობა მეტად თავისებური დარგია. ცალკეული ქიმიური პროდუქციის წარმოებისას, როგორც წესი, თანამდე პროდუქტების სახით მიიღება სხვა ქიმიური ნივთიერებანი, რომელთაც ფართო გამოყენება აქვთ სახალხო მეურნეობაში¹³. რუსთავის ქიმიური კომბინატი თავისი მუშაობის დასაწყისში მხოლოდ რამდენიმე სახის პროდუქციას უშევებდა, მაგრამ ახალ წარმოებრივ სიმძლავრეთა და ტექნოლოგიურ პროცესთა ათვისებით კომბინატი სულ უფრო ზრდის პროდუქციის ასორტიმენტს. მაგალითად, 1969 წ. გამოშევებული იყო 20-მდე დასახელების პროდუქცია თითოეული კი მიიღება დამოუკიდებელი ტექნოლოგიური პროცესით; ამიტომ დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც ძირითადი ტექნოლოგიური პროცესების გამარტივებასა და სრულყოფას, ასევე ახლის ათვისებას, რათა არ დაიკარგოს ძირითადი ტექნოლოგიური პროცესის თანამდე სხვადასხვა ნივთიერებანი და გაზები, რომელთა გამოყენება ახალი დასახელების პროდუქციის შექმნით აფართოებს პროდუქციის ნომენკლატურას და აქმაყოფილებს სახალხო მეურნეობის გაზრდილ მოთხოვნილებას ქიმიური მრეწველობის პროდუქციაზე. ამ მიმართულებით რუსთავის ქიმიურ კომბინატში დიდი მუშაობა წარმოებს. მაგალითად, სამეცნიერო იყო ფენოლის გირიზიების შევიზო აპარატი. აქედან ერთი, ან ორი აპარატი რემნტდებოდა ყოველ ნახევარ წელიწადში, თანაც ორი თვეს მანძილზე. საწარმოში ბევრს მუშაობდნენ აღნიშნული მომენტის შესახებ და გამონახეს ორგანული გამსნელი, როთაც შეიქმნა კატალიზატორების გაწმენდის ტექნოლოგია. ახალ პირობებში აპარატს შეუძლია გაუჩერებლად იმუშაოს 8 წელი. ამ ღონისძიებიდან შიღებულმა ეკონომიკურმა ეფექტმა ნახევარ მილიონ მანეკის გადაჭარბა¹⁴. ამჟამად კომბინატში ხორციელდება ახალი ტექნოლოგიის შემუშავება, რომლის შედეგად ფენოლი ერთი სტადიის გამოტოვებით გადადის შემდგომ სტადიაში. ამით შესაძლებელი განდება ტექნოლოგიური ციკლიდან გამოითიშოს რთული გაწყვბილობით აღჭურვილი მთელი სამქრო; აღნიშნული ღონისძიების დანერგვის ეკონომიკურმა ეფექტმა შეიძლება წლიურად შეაღინოს 2 მილიონადე მანეკი. თუმცა კომბინატში გატარდა ბევრი მეტად მნიშვნელოვანი ღონისძიება ახალი ტექნიკის თუ ტექნოლოგიის, მექანი-

¹³ „Экономическая газета“, № 32, 1970 г., гл. 4.

¹⁴ „Социалистическая индустрия“, № 185, 11 августа, 1970 г.

ზაფირა თუ აგტომაზიზაფირს დანერგვის საქმეში, მაგრამ გასაკეთებელიც ბევრია; რადგან ქიმია ხომ პროცესებისა და რეაქციების ამონტურავი ჭავჭავა და მათი შემდგომი დახვეწა, ახალი პროცესების მიღება, ახალი წარმოებებისა და ტექნოლოგიური პროცესების ათვისება მომავლის საქმეა.

შრომის მწარმებლურობის ამაღლების უმნიშვერელოვნებს ფაქტორთა შორის ტექნიკურ პროგრესთან ერთად ლენინი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აგრძელებულ წარმების ორგანიზაციას, რის პროგრესულ ფორმებს მიეკუთვნება: სპეციალიზაცია, კონკრეტურება, კონცენტრაცია და კომბინირება, ესენი წარმოიშობიან და ვითარდებიან შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების საფუძველზე და მცირდლობ უსაშირდებიან ტექნიკურ პროგრესს.

ვ. ი. ლენინმა სპეციალიზაციის პროცესი შემდეგნაირად დაახასიათა: „სა-საქონლო მეურნეობის განვითარება იწვევს მრეწველობის ცალკეული და და-მოუკიდებელი დარგების განვითარებას; ამ განვითარების ტენდენცია იძაში მდგომარეობს, რომ მრეწველობის განსაკუთრებულ დარგად გადაიქცეს არა მარტო ყველი ცალკე პროდუქტის წარმოება, არამედ პროდუქტის ყოველი ცალკე ნაწილის წარმოებაც კი; და, არა მარტო პროდუქტის წარმოება, არა-მედ პროდუქტის მოსახმარებლად გამზადებისათვის, საჭირო ცალკეული ოპე-რაციებიც“¹⁵.

სკვპ პროცესამა მიგვითითებს, რომ „სპეციალუზაციისა და კოოპერირების განვითარება, აგრძელებული მონაცემების საწარმოთა მიზანშეწონილი კომბინირება ტექნიკური პროგრესისას და საზოგადოებრივი შრომის რაციონალური ორგანიზაციის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა“¹⁶.

ქიმიკური მრეწველობის თავისებურებათა გამო აქ დიღა შესაძლებლობა იქნება წარმოების ორგანიზაციის ისეთი პროგრესული ფორმების ფართო გამოყენებისათვის, როგორიცაა: კონცენტრაცია, კონცერნება და კომბინირება. თვით აზოტიანი სასუქების ქარხნის ავგა ქ. რუსთავში ხომ მეტალურგიული მრეწველობის განვითარებას დაუკავშირდა, ვინაიდნ მის ძირითად ნედლეულად გამოიყენებოდა მეტალურგიული კომბინატის კოქსიების სამეჩრიობან მილებული თანამდე პროლუქტი — კოქსის გაზი. შემდგომ ქარხანა გადავიდა ბუნებრივი გაზის გამოყენებაზე. კონცენტრაცია რუსთავის ქიმიურ კომბინაციის ხასიათდება წარმოებრივი სიმძლავრეებისა და გამოშევებული პროდუქტის მოცულობის ზრდით. აზოტიანი სასუქების ქარხანა თვისი მუშაობის დასაწყისში 30 000 ტ მინერალურ სასუქს უშევებდა, ამჟამად კი პროდუქტის მოცულობა 17 ჯერზე მეტად გაზარდა და 500 000 ტ აჭარბებს, რუსთავის აზოტიანი სასუქების ქარხნის სიმძლავრის ზრდამ და ნედლეულის უფრო რაციონალურად და კომპლექსურად გამოყენების საჭიროებამ განაპირობა ქარხნის კომბინატად გადაეკორება და მას დაემატა კაპროლაქტამის წარმოება, რომლის პროდუქციის საჭიროება უკვე მეტად იგრძნობოდა რესპუბლიკაში, ხოლო უცელაზე უკეთეს ბაზა, ამ მხრივ, რუსთავის აზოტიანი სასუქების ქარხანა იყო. ვინაიდნ სასუქების საწარმოებლადაც და კაპროლაქტამისთვისაც მთავარი ნედლეული ამაკია. კაპროლაქტამის წარმოება ქარხნის ინტერესებიდანაც გამომდინარეობდა. საქმე ის არის, რომ კაპროლაქტამის გასაცემი ფასი მაღლია და მისი წარმოება — რენტაბელური. ქარხანას კი რენტაბელობის მხრივ მაინცდამინც არ

15 3. o. ३९६०६०, अं. ३, ४३. २१—२२.

¹⁶ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამა, თბ., 1967, გვ. 33-34.

ჰქონდა დიდი მიღწევები, ვინაიდან გაზის, ელექტრონურგიისა და ორთქლის დიდი ფასები იწვევს სასუქების ნაკლებრენტაბელობას; კაპროლაქტამის წარმოების მოწყობამ კი მკვეთრად გაუმჯობესა კომბინატის ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები და, თავის მხრივ, შესაძლებელი გახდა ქ. რუსთავში ამუშავებულიყო დიდი ქიმიის კიდევ ერთ ახალი საწარმო — ქიმიური ბოჭკის ქარხანა, რომელიც მოიხმარს კაპროლაქტამის მოელი პროდუქციის ნახევარს, მეორე ნახევარი კი იგზავნება რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ. როგორც ეხედავთ, აზოტიანი სასუქების ქარხნის ამოქმედება საფუძვლად დაედო კაპროლაქტამისა და ხელოვნური ბოჭკის წარმოებას, ესენი კი კვლავ შეუქმნიან საფულეველს ქიმიური მრეწველობის განვითარებას ახალი პროდუქციის აოვისების გზით.

შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა შრომის მეცნიერული ორგანიზაცია. საზოგადოებრივი წარმოების ყოველ წესს შეესაბამება მისთვის დამახასიათებელი შრომის საზოგადოებრივი ორგანიზაცია. ჩვენთა შრომის ორგანიზაციაში იგულისხმება წარმოების საშუალებებით სამუშაო ძალის მაღალმწარმოებლური შეერთებისათვის სათანადო პირობების შექმნა. შრომის მეცნიერულ იორგანიზაციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის პერიოდში. ამხ. ა. კოსიგინმა სკკპ XXIV ყრილობაზე აღინიშნა, რომ „შრომის მექანიზაციისთვის ერთად სისტემატურად უნდა ვაუმჯობესებდეთ წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციას, ვარცულებდეთ მუშაობის მოწინავე მეთოდებს, გადაჭრით ვამცირებდეთ სამუშაო დროის დანაკარგებს“¹⁷.

ცხრილი 3

მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის სტრუქტურა რუსთვეის ქიმიურ კომბინატში
(პროცენტობით)

	1956	1959	1960	1965	1967	1968	1969
მრეწველურ წარმოებრივი პერსონალი—სულ აქცენტი:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. მ. შ. მუშები	69,1	74,9	75,3	76,8	74,6	74,2	73,4
2. ი ტ პ	19,4	16,0	16,4	16,9	18,1	18,2	18,3
3. მოსამსახურები	6,6	5,0	5,0	4,2	4,4	4,5	4,6
4. უმციროსი მომსახურე პერსონალი	2,1	2,1	1,0	0,7	0,7	1,0	1,0
5. დაცვა	2,7	1,0	2,3	0,3	2,1	2,0	1,8

მრეწველურ წარმოებაში ჩაბმული პერსონალი იყოფა: მრეწველურ-წარმოებრივ და არამრეწველურ პერსონალად. 1956—1969 წლებში მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის ოდენობა კომბინატში 3 ჯერზე მეტად გაიზარდა, ხოლო მუშახელის ზრდამ 322% შეადგინა; ასევე მკვეთრად გადიდდა ინენიერ-ტექნიკური პერსონალის ოდენობა — 286,6%. ყველაზე ნაკლები რაოდენობრივი ზრდით ამ პერიოდში ხასიათდებოდა არამრეწველური პერსონალი — 131,9%. ეს უდავოდ დადგებითი მოვლენაა, რამდენადაც მუშები უშუალოდ

¹⁷ ა. ნ. კოსიგინის მოხსენება სკკპ XXIV ყრილობაზე, გამ. „კომუნისტი“, 1971 წლის 7 პრილი.

ახორციელებენ წარმოების პროცესს და მათი რაოდენობის ზრდა წარმოების გაფილტრების ერთ-ერთი ძირითადი პირობაა. იგივე ითქმის ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის რაოდენობის ზრდის შესახებაც, ცნობილია, რომ უკანასკნელ პერიოდში მთელ რიგ დარგებში მცველობა შეიმჩნევა ამ პერსონალის რაოდენობისა და სევერინით წონის ზრდა; ერთ-ერთი ასეთი დარგია ქიმიური მრეწველობაც, სადაც ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის რაოდენობასა და მათს საქმიანობაზე დიდადაა დამკიდებული წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის დონე და ტექნიკური პროგრესი, ამიტომ მათი რიცხობრივი ზრდა კანონმდებლის მიერ მოვლენას წარმოადგენს.

მუშაბდისა და ინკინერ-ტექნიკური პერსონალის რაოდენობის გაფიცვა
ასახება მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის სტრუქტურაშიც (ი.e. ცხრი-
ლი 3).

Հռացորդ ցերոլութան օրվայում, մշտական հաջողութան պահին 1956 թվականին մարդաբանական գործութան մեջ մասնակի մասնակիութանը կազմում էր 69,2%-ը՝ մասնակի մասնակիութանը՝ 76,8%-ը; ամսական մասնակի մասնակիութանը մասնակի մասնակիութանը՝ 90,8%-ը, ամսական մասնակի մասնակիութանը՝ 93,0%-ը, ամսական մասնակի մասնակիութանը՝ 93,4%-ը, ամսական մասնակի մասնակիութանը՝ 92,6%.

რუსთავის ქიმიურ კომპინატში მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალი და კომპლექტების ძირითადი ფორმა ორგანიზებული შეგროვებაა. ორგანიზებული წესით კომპინატი სპეციალისტებს იღებს უმაღლესი სასწავლებლებიდან, ტექნიკურმებიდან, წარმოებრივ-ტექნიკური სასწავლებლებიდან; მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში კერ ხერხდება სათანადო რაოდნობისა და საჭირო სპეციალობების მომუშავეთა შეგროვება, მაგალითად: წარმოებრივ-ტექნიკური სასწავლებლებიდან 1969 წ. კომპინატს უნდა მიეღო 40 კაცი, ფაქტიურად კი გამოიგზონ 3 კაცი; ასეთ მდგომარეობა თითქოს გარევაულ ტრადიციაზე იქცა და წლითიწლობით გრძელდება, რაც სინერგეს უქმნის კომპინატის წარმოებრივი გეგმის შესრულებას; თუ მხედველობაში მივიღებთ იმასაც, რომ მომუშავეთა დენადობა ძალიან მაღალია (საშუალოდ 18-20%), კომპინატში მეტად ცულია მდგომარეობა კადრების მხრივ. განსაკუთრებით მწვავეა ისეთი სპეციალობის მუშაობა ნაკლებობა. როგორიცაა: ზეინჯელბი, ხარატები, შემდუღებლები და დამხმარე მუშები. აღნიშნულ ნაკლოვანებათა აღმოფხერა საჭიროებს ზემდგომი ორგანიზაციების განსაკუთრებულ ყურადღებას. აუცილებლად უნდა შესრულდეს კომპინატში ახალგაზრდა სპეციალისტების გამოიგზონის სახიომშითობიდან და მუშაობა რჩანიზებოთი შემატობების გამოიგზონის სახიომშითობიდან.

რუსთავის ქიმიურ კომბინატში ყველაწლიურად ბევრი მუშაკი იმაღლებს წარმოებრივ კვალიფიკაციას, რისთვისაც დეგრა სპეციალური ვეგმა. კვალიფიკაციის ამაღლების ძირითადი ფორმა წარმოებრივ-ტექნიკური და მიზნობრივი დანწერულების კურსები, რომელთა სისტემატური მუშაობის მიზედავად მაინც ვერ ხერხდება საჭირო რაოდენობის მუშაკთა კვალიფიკაციის ამაღლება; მაგალითად: 1969 წელს კვალიფიკაცია უნდა ეგმალებინა 925 კაცს, ფაქტობრივ კი სპეციალური კურსებით 500 კაცმა. თთვეშის ასეთივე



მდგომარეობა იყო წინა წლებშიც. ყურადღება ეთმობა აგრეთვე მუშათა მიერ მეორე ან მომიჯნავე პროექტების თვისებასა და ახალი მუშების მომზადებას, ამ შემთხვევაში სწავლების ძირითადი ფორმა მათი მიმარება მაღალვალითიცურ სპეციალისტებთან (მუშებთან და ინჟინერებთან); ამ მხრივ კომბინატში შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა, მაგალითად: 1969 წლს უნდა მომზადებულიყო 455 მუშა, ფაქტიურად კი მომზადდა 510; აქედან: მეაპარატე — 100, მემანქანე — 90, ლაბორატორი — 80, ელექტრიკისი — 60, ზეინჯალი — 60 და სხვა — 120. ასანაშნავია, რომ მუშათა ერთი ნაწილი სწავლობს საღამოს სკოლებში, დაუსწრებელ ტექნიკუმებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში. ეწყობა აგრეთვე მოწინავე გამოცდილების სკოლები და სხვ.

წარმოების პროცესში მუშათა შრომის შეთანაწყობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს შრომის დისკიპლინის დაცვა და მისი განმტკიცება. ვ. ი. ლენინს ეს საკითხი საზოგადოებრივი შრომის ორგანიზაციის საფუძვლად მიაჩნდა. სოციალისტურ საზოგადოებაში შრომის დისკიპლინის განმტკიცება წარმოადგენს შრომის რაციონალური ორგანიზაციისა და მწარმოებლურობის გადიდების უნიშვნელოვანეს პირობას. შრომის დისკიპლინის დაცვას განსაკუთრებული როლი ენაჭება დღევანდელ პირობებში, ვინაიდან თანამედროვე როგორც ტექნიკა მოითხოვს მრავალრიცხვოვანი წარმოებრივი პროცესების ზუსტ კომრიდინაციას; შრომის დისკიპლინის ყოველი დარღვევა სამუშაო დროის გაცდენას იწვევს, რაც დაბლა სწევს შრომის მწარმოებლურობის დონეს. სოციალისტურ მრეწველობაში განუხრელად უმჯობესდება სამუშაო დროის გამოყენება, თუმცა სამუშაო დროის აბსოლუტური დანაკარგი ჭრაც საკმაოდ დიდია.

რესთავის ქიმიურ კომბინატში ჭრ კიდევ ხშირია სამუშაო დღის გაცდენა, განსაკუთრებით — აღმინისტრუაციის ნებართვით. გაცდენების შემცირების საქმეში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენაჭება შრომის დისკიპლინის განმტკიცებისათვის შემდგომ ბრძოლას. ცლის შეგაცდენების ლიკვიდაციისათვის კი დიდი მნიშვნელობა აქვს სამუშაო დღის თვითთოობრივიერებას.

სამუშაო დროის სრული გამოყენების პრობლემა არ შემოიფარგლება მარტო შრომის დისკიპლინის დარღვევის შედეგად დროის დანაკარგების გამოვლენითა და მისი თავიდან აცილების გზების განსაზღვრით. კომბინატში შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს შრომის სწორ ნორმირებას, რაც არსებითად განსაზღვრავს სამუშაო დროის ნორმირებას. ქიმიურ მრეწველობაში ტექნიკური ნორმირების თვისებურება განპირობებულია მისი სპეციფიკით. აღნიშნული სპეციფიკა მოითხოვს: კარგად რეგულირებულ ფიზიკურ-ქიმიურ რეაქციებს, ნედლეულით, რეაგნენტებითა და კატალიზატორებით ზუსტ მომარავებას; მარეგულირებელი ხელსაწყოების შეუფერხებელ მუშაობას; აპარატების ხარისხიან მომსახურებას და სხვა პირობებს. ქიმიურ მრეწველობაში პროდუქციის წარმოებისა და ცალკეულ სამუშაოთა შესრულების დროს სპეციალური აპარატების პარალელურად გამოიყენება მანქანური, მანქანურ-ხელითი და ხელით ოპერაციები, აგრეთვე დამხმარე და ენერგო-ძალოვანი მეურნეობა. დამხმარე და თანამდე სამუშაოებით დაკავებული მუშების ხელრითი წონა ქიმიურ მრეწველობაში შე-



ადგენს დაახლოებით 50%-ს¹⁸. ლილა იმ მუშათ რაოდენობა, რომელიც და-
კავებული არიან გაწყობილობის შეკეთებით. ქიმიურ მრეწველობაში მასზე
მოდის დაახლოებით 30%; დატვირთვა-გადმოტვირთვის, ტრანსპორტისა და
სასაწყობო ოპერატორებზე დაკავებულია მუშათ 18%, ანალიზურ და ტექნი-
კურ კონტროლზე — 7%, სხვა დამხმარე უბნებზე — 12%¹⁹.

იმის მთებედავად, რომ დიდი მუშაობა წარმოებს პროგრესული ნორმების დადგენისა და წარმოებაში მათი დანერგვისათვის, შეიძლება ითქვას, რომ ერთ-ერთი მრეწველობა ჯერ კიდევ სუსტად არის უზრუნველყოფილი შრომის ნორმატივებით საერთოდ და განსაკუთრებით – პროგრესული ნორმებით. მაშინ, როდესაც შრომის პროგრესული ნორმატივების დანერგვას ქმიურ მრეწველობაში პრინციპული მნიშვნელობა აქვს წარმოებისა და შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ჩრდილი ჩატერებების გამოსავლენად. რუსთავის ქიმიურ კომპინატში გამომუშავების მოქმედ ნორმებს შორის დიდი ადგილი უკავია გაანგარიშებით – ტექნიკურ ნორმებს, რაც 1965 წელს მთელი ნორმების 90,9%-ს შეადგენდა, ხოლო 9,1% კი საცდელ-სტატიურ ნორმებზე მოდიოდა. 1970 წლის 1 იანვრის მონაცემების მიხედვით კომპინატში ძირითადი პროცესიების მუშაოთა შრომის ანაზღაურება დროითი სისტემის მიხედვით წარმოებს, მშობლოდ დამხმარე პერსონალის ნაწილის შრომის ანაზღაურება კი ნარდობლივი სისტემით; ამგანად მიმდინარეობს მუშაობა მთელი პერსონალის გადასაცვალად შრომის ნარდობლივი სისტემით ანაზღაურებაზე. 1969 წელს 22 სამეცნიერო მთლიანად განახლდა შემოქმედებითი კომპლექსური ბრივადები. ბრივადაში საშუალოდ ორიცხება 205 კაცი, აქედან 143 მუშაა, ხოლო 62 ინჟინერ-ტექნიკურ პრესონალი.

შრომის მწარმოებლურობის გადადგების მნიშვნელოვანი პირობაა ხელფასის სწორი ორგანიზაცია. სოციალისტურ მრეწველობაში ხელფასის ორგანიზაციის ამოცანა იმაში მღვმელობას, რომ სწორი თანაფარდობა და მყარდეს სხვადასხვა კატეგორიის მუშაյთა შრომის ანაზღაურებაში და უზრუნველყოფილ ქენეს შრომის მწარმოებლურობის წინგამსრები ტემპი ხელფასთან შეთანხმით.

რუსთავის ქიმიურ კომბინატში მომუშავეთა საშუალო ხელფასი განცხადება, ხოლო თუ მხედველობაში მივიღებთ მატერიალური სტრუქტურის ფონდებს, ხელფასის ზრდა კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდება. მაგალითად, მატერიალური სტრუქტურების ფონდების ჩათვლით 1968 წელს თოთვეული მუშავის საშუალო ხელფასი 1409 მანეტია და 09 კაპიკს უდრიდა, ხოლო 1969 წელს 1511 მან. 39 კაპ მატერიალური სტრუქტურების ფონდების სახით თვითეულმა მუშავამა ხელფასზე დამატებით 1968 წელს მიღო 75 მანეტი და 85 კაპიკი, ხოლო 1969 წელს კი 155 მანეტი და 29 კაპიკი. ხელფასის მნიშვნელოვანი გადატების მიუხედავად, მისი ზრდის ტემპი მაინც ჩამორჩება შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპს; მაგალითად, 1959—1969 წლებში საშუალო ხელფასი გაიზარდა 30,5 პროცენტით, შრომის მწარმოებლურობა კი 84 პროცენტით, რაც კომბინატის მუშავისას დატებითად ახასიათებს.

¹⁸ Н. Чернышев, Е. Эстатова, Химической и нефтеперерабатывающей промышленности прогрессивные нормы, «Социалистический труд», 1964 № 6, стр. 77.

¹⁹ С. З. Погодин, Некоторые вопросы начальной организации труда в химической промышленности, «Химическая промышленность», 1964, № 7, стр. 53.



ამჟამად კომბინატში შჩეკინოელთა მეთოდით ტარდება ეკონომიკური ექსპერიმენტი, რასთვისაც მუშავდება ლონისძიებათა სისტემა, მიმართული მომუშავეთა რაოდენობის შემცირებისაკენ. ამ ლონისძიებებში დიდი მნიშვნელობა ენტება პროცესითა შეთვებასა და მომსახურების ზონის ზრდას. კომბინატში ჩატარებულმა განვარიშებამ აჩვენა, რომ დასახულ ლონისძიებათა დაწერვამ 1971 წლის ბოლოსათვის უნდა უზრუნველყოს მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის რაოდენობის შემცირება 330-370 კაცით 1969 წლის გეგმურ მაჩვენებელთან შედარებით. მათ გამოიყენებონ სხვა საშუალება; მაგალითად, უახლოეს მომავალში ამოქმედდება ახალი საქვაბე, რომლის გვშება ჭიათურდება სწორედ მუშახელის ნაკლებობის გამო. საქვაბის ამოქმედებას კი მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს კომბინატის ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების შემდგომი გაუმჯობესებისათვის, ვინაიდნ შეტალურგიული კომბინატიდან მიღებულთან შედარებით საკუთარი ორთქლი კომბინატს ორგერ უფრო იაფი დაუჭდება; წარმოების მოცულობის ზრდასთან ერთად ეს შესაძლებლობას მისცემს საწარმოს აამაღლოს შრომის მწარმოებლურობა 1,5-ჯერ, ხოლო საშუალო ხელფასი გაზარდოს 180%-ით.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის გასაღიდებლად დიდმნიშვნელოვანია სოციალისტური შეჯიბრების რაციონალური ორგანიზება. სოციალისტური შეჯიბრება არის თავისუფალი შრომის შემოქმედებითი აქტივობის ვამოცლენის ფორმა და წარმოების მუშავებში შრომისადმი კომუნისტური დამკიდებულების გამომუშავების მეთოდი. იგი გამოხატავს წარმოების განუხრელი აღმავლობისა და სრულყოფისათვის ბრძოლაში მშრომელთა ურთიერთდამარცხანასა და სოციალისტურ თანამშრომლობას. მისი მიზანია გეგმებით გათვალისწინებულ დავალებათა მთლიანად და გადაჭარებით შესრულება, ჩამორჩენილების წამოწევა მოწინავთა დონეზე. სოციალისტურ შეჯიბრებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება წარმოების ნოვატორთა გამოცდილების გავრცელება-განზოგადებას შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისათვის. ვ. ი. ლენინმა დამუშავა სოციალისტური შეჯიბრების ორიენტირებულ საფუძლები სტატიაში — „როგორ მოვწყოთ შეჯიბრება“, იგი წერდა: „ამჟამად ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა, თუ ყველაზე მთავარი არა, ის არის, რომ რაც შეიძლება ფართოდ განვითაროთ მუშებისა და საერთოდ ყველა შერომელის და ექსპლოატირებულის ეს დამოუკიდებელი თაოსნობა შემოქმედებითი ორგანიზაციული მუშაობის საქმეში“²⁷.

რესთავეს ქიმიურ კომბინატში ფართოდ არის გაშლილი სოციალისტური შეჯიბრების ისეთი ფორმები, როგორიცაა: ინდივიდუალური და ბრიგადული, ცალკეულ სამქროებსა და ცვლებს შორის, აგრეთვე რესპუბლიკის გარეთ მოქმედ საწარმოებთან. სოციალისტური შეჯიბრება შემდეგი ძირითადი მიმართულებით ტარდება: ტექნიკის განვითარება და მოწინავე ტექნოლოგიის დანერგვა; არსებული ტექნიკის უკეთ გამოიყენება; ნედლეულის, მსალის, სათბობის, ელექტროენერგიის ეკონომიკური ხარჯება; წარმოებისა და შრომის უკეთესი ორგანიზაცია. 1965 წელს სოციალისტურ შეჯიბრებაში გამარჯვებულმა 27 საუკეთეს მუშავა მიიღო კომუნისტური შრომის დამკარგელის საპატიო წოდება, ხოლო 1969 წლამდე ეს წოდება 535 კაცმა მოიპოვა. კომბინატის გადასვლამ დაგეგმვისა და ეკონომიკური სტიმულირების ახალ მეთოდზე მო-

ითხოვა სოციალისტური შეჯიბრების ორგანიზაციის საფუძვლადანი შეცვლა, შემუშავდა სოცექიბრის ახალი პირობები და ვალდებულებანი, სადაც წამყვანი აღგილი დაიკავა ახალმა ეკონომიკურმა მაჩვენებლებმა. ამჟამად ძირითად მაჩვენებლებად ითვლება: რენტაბელობის ზრდა, მთლიანი პროდუქციის გადილება, ასორტიმენტის გაფართოება, თვითონირებულების შემცირება, ხელფასის ეკონომია და პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების გეგმების შესრულება. 1969 წელს სოციალისტურ შეჯიბრებაში ჩაბმული იყო ყოველი მუშავი, ყველა ყველა ბრიგადა, სამექრო და ორივე ქარხანა.

თავისუფალი შრომის შემოქმედებითი აქტივობის ფორმებიდან სულ უფრო მეტ ადგილს იკავებს სოცექიბრთან უშუალოდ დაკავშირებული გამომგონებელთა და რაცონალიზატორთა მუშაობა. ჩის მიზანს წარმოადგენს ტექნიკისა და ტექნოლოგიის გაუმჯობესება, ახალი ტექნიკის წარმატებით დანერგვა, წარმოების პროცესების მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის დონის ამაღლება და წარმოების მუშავთა შრომის შემსუბუქება. რუსთავის ქიმიურ კომბინატს რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა კარგი კადრი ჰყავს. ყოველწლიურად რაციონალიზატორულსა და საგამომგონებლო მუშაობაში მონაწილეობს 400-ზე მეტი კაცი, აქედან ნახევარზე მეტი მუშა. რაციონალიზატორული მუშაობა ფართოდ იყო გაშლილი 1967 წელს, როდესაც მასში ჩაება 480 კაცი და ამ წელს დანერგა 513 რაციონალიზატორული წინადადება და გამოგონება. რაციონალიზატორული წინადადებების რეალიზაციით წარმოებაში იზოვება დიდი რაოდენობის მატერიალური და შრომითი რესურსი, სულ უფრო იზრდება მათი გამოყენების ეკონომიური ეფექტი. რუსთავის ქიმიურ კომბინატში დანერგიით რაციონალიზატორული წინადადებებისა და გამოგონებათა რიცხვი წლების მანძილზე გარკვეული ზრდით ხსახათდება: თუ 1959 წელს დანერგიილი იყო 280 რაციონალიზაციული წინადადება და გამოკონება, 1969 წელს მათი რაოდენობა 155%-ით გაიზარდა, ხოლო აქედან მიღებულმა ეკონომიურმა ეფექტმა კი 1959 წელთან შედარებით 223% შეადგინა.

უნდა აღინიშნოს, რომ კომბინატში რაციონალიზატორთა და გამომგონებელთა მოძრაობის გაფართოებისათვის, ჯერ კიდევ დიდი სამუშაოა ჩასატარებელი, უნდა აღმოიჩენერს ზოგიერთი ნაკლიკ; მაგალითად: ზოგჯერ ვერ ხერხდება რაციონალიზატორული წინადადებების დროული განხილვა და წარმოებაში მათი დანერგვა: აგრეთვე — ნაკლები ყურადღება ექცევა მოკავშირე რესპუბლიკების მოწინავეთა გამოცდილების გაზიარებასა და წარმოებაში დანერგვას. შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების მნიშვნელოვანი რეზერვია რაციონალიზატორებსა და გამომგონებლებთან მუშაობის გაუმჯობესება, სოციალისტური შეჯიბრების შედეგების ფართო განზოგადება, ნოვატორთა გამოცდილების გავრცელება და ა. შ. როგორც ვხედავთ, რუსთავის ქიმიურ კომბინატს შრომის მწარმოებლურობის შემდგომი ამაღლების საკმაოდ დიდი რეზერვები აქვს. მათი გონიერულად გამოყენება, შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ახალი რეზერვების მიგნება და ამოქმედება წარმოადგენს პროდუქციის წარმოების შემდგომი გადიდების უმნიშვნელოვანეს პირობის.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტი

ლამარა მინდორაშვილი

პორავრაციის სოციალური პუნქტის შესახებ

ეკონომიკური აზრის განვითარების ისტორიაში საქამაოდ მრავალი ნაშრომი მიეძღვნა კომპერაციის საყითხს, რაც დაკავშირებული იყო სამრეწველო რევოლუციასთან და მის შედეგად შექმნილ საფაბრიკო სისტემასთან. რობერტ ოუენი, — წერს კ. მარქსი, — კომპერაციული ფაბრიკებისა და კომპერაციული სავჭროების მამა... არა მარტო ფაქტიურად გამოდიოდა თვის ცდებში საფაბრიკო სისტემიდან, არამედ თეორიულადც მას სოციალური რევოლუციის ამოსავალ პუნქტად აცხადებდა¹. სამრეწველო რევოლუციამ შექმნა მატერიალურ-წარმოებრივი ბაზა, რომელიც საესებით შესაბამებოდა თვით კაბრიალისტური წარმოების წესსა და მის მიზნებს. თავის მხრივ ამინ უზრუნველყოფ კაბიტალიზმის ძარითადი ეკონომიკური კანონის შეუზღუდვი მოქმედება, წარმოების შესაბამისი ფორმების აღმოცენება და მომავდავი ფეოდალიზმის ნაშთების საბოლოო აღმოფხვრა. ამავე დროს ამას შედეგად მოჰყვა წვრილი ხელოსნების მასობრივი გაღატაკება და მუშათა კლასის გადაწყვევა სამრეწველო პროცეტარიატად და მათი მატერიალური მდგომარეობის გაუარესება.

XIX საუკუნის 20-იან წლებში თავდაპირველად ინგლისში აღმოცენდა კომპერაციული მოძრაობა, რომელიც მშეიძლოდ იყო დაკავშირებული უზროპიური სოციალიზმის იდეების განვითარებასთან. დაქირავებული მონობის სისტემის კრიტიკასა და სოციალიზმის იდეების ქადაგებაში პირველი სიტყვა ეკუთვნით უზროპისტ-სოციალისტებს: ა. სენ-სიმონს, შ. ფურიეს და ჩ. ლუენს. ამ მოაზროვნეთა მიერ წარმოყენებულ სოციალურ გარდაქმნათა გევმებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია წარმოებრივ კომპერაციას, რის შესახებ, თუმცა განსხვავებულ შეხედულებებს ავითარებენ, მაგრამ ბევრი რამ საერთოც ახასიათებთ საზოგადოების ყველა წევრის საერთო შრომაზე დამყარებული წარმოებრივი კომპერაცია, მათ დაუპირისპირებ დაქირავებული მონობის სისტემას, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების ახალი ფორმა. წარმოებრივი კომპერაციის შექმნა გაბატონებული კლასების საქმე იყო, მათი გამოცდილების სრულყოფის და ცოდნის გავრცელის შედეგი. წარმოებრივი კომპერაციის განვითარება მათ წარმოედგინათ როგორც კაპიტალიზმის პირობებში ჩამოყალიბებული ცალკეული წარმოებრივი უჯრედების (წარმოებრივი ასოციაცია — ჩ. ლუენს, ფალანგა — შარლ ფურიეს, ასოციაცია — სენ-სიმონს) გადაზრდა წარმოებრივ კომპერაციად, რომელიც მთელი საზოგადოების წევრებს ერთბაშად მოიცავდა. ყველა ამ მოაზროვნეს აერთინავს ერთი მისწრაფება: კომპერაციული ორგანიზაციების დაარსების გზით მოახდინოს მშვიდობიანი გადასვლა მომავალ სოციალისტურ საზოგადოებაზე, ყოველგვარი ძალატანებისა და რევო-

1. კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, თბ., 1954, გვ. 635.

2. „მაცნე“, ფილოსოფიის, სერია, 1971. № 3

ლუციის გარეშე². უტოპიურ სოციალიზმს, — წერს ვ. ი. ლენინი, — არ შეეძლო ნამდვილი გამოსაგალი ეჩვენებინ. მას არ შეეძლო არც ის, რომ განემარტა დედაარსი დაქრავებული მონობისა კაპიტალიზმის დროს, არც მისი განვითარების კანონების აღმოჩენა, არც იმ საზოგადოებრივი ძალის გამონახვა, რომელსაც უნარი შესწევს ახალი საზოგადოების შემოქმედი გახდეს³.

წვრილბურჟუაზიული კომპერატორები მოძრაობის იდეოლოგები ცდილობდნენ განეხილათ ხელოსანთა და ვაჭართა წარმოებრივი, საქრედიტო და სამომხმარებლო გაერთიანებანი როგორც მსხვილი კაპიტალისა და სოციალური კონფლიქტებისაგან წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესების დამცველი საიმედო საშუალება, როგორც ერთ-ერთი შესაძლებელი გზა ხალხის ფართო მასის ცხოვრების მატერიალური დონის ასამაღლებლად.

წვრილბურჟუაზიული კომპერატორები მიმართავდნენ სოციალისტურ ფრანგოლოგისა და კომპერატიული ხედავდნენ დრომოქმული საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა და მომავალი კლასების ინტერესების შენარჩუნებისა და განმტკიცებებს საშუალებას, მსხვილ კაპიტალისტურ წარმოებასა და წვრილ კერძო საყუთოებას შორის წინააღმდეგობის დაძლევისა და წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესების დასაცავად მუშათა კლასის მიზიდვის საუკეთესო ფორმას.

წვრილბურჟუაზიული კომპერატიული მოძრაობა ისე, როგორც წვრილბურჟუაზიული სოციალიზმი, დასაცავეთ ეკროპაში განსაკუთრებით განვითარდა XIX საუკუნის 40—60-იან წლებში; ის არსებითად განსხვავდება კრიტიკულ-უტოპიური სოციალიზმისაგან და მასთან დაკავშირებული კომპერატიული მოძრაობის პირველი ნაბიჯებისგან. ამ განსხვავების შესახებ კ. მარქსი წერს: „... კრიტიკულ-უტოპიური სოციალიზმისა და კომუნიზმის მნიშვნელობა შებრუნებულ შეფარდებაში იმყოფება ისტორიულ განვითარებასთან. რამდენადაც კლასობრივი ბრძოლა ვითარდება და უფრო გარკვეულ ფორმას იღებს, იმდენადც ყველივე პრეტიკული მნიშვნელობა, თეორიული გამართლება ეკარგება კლასობრივ ბრძოლაში მაღლა დადგომისას ამ ფანტასტიკურ მისწრაფებას, ამ ფანტასტიკურ უარყოფით დამოკიდებულებას მის მიზრთ. ამიტომ, თუ ამ სისტემების დამარტინებელი ბევრის მხრივ რევოლუციონერები იყვნენ, სამაგიეროდ მათი მოწაფეები მუდამ რეაქციულ სექტას შეადგენდნენ⁴.

კ. მარქსი მუშათა კლასის წინააღმდეგ მიმართულ წვრილბურჟუაზიული „კომპერატიული სოციალიზმის“ მტრულ ხსიათს ხაზგასმით მიუთითებს: კაპიტალიზმის პირობებში კომპერატიულ ამხანაგობებს „... მხთლოდ იმდენად აქვთ ლირებულება, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ მუშების მიერ შექმნილ დამოკიდებულ ორგანიზაციებს, რომელთაც არც მთავრობა უწევს მფარველობას და არც ბურჟუაზია⁵.

წვრილბურჟუაზიული სოციალიზმისა და დასავლეთ ეკროპის უტოპიური სოციალიზმის მძაფრი კრიტიკა სოციალისტურ საწყისებზე საზოგადოების

² Сен-Симон, Избр. соч., т. 1, М.-Л., 1948, გვ. 120—126, т. 2, 1948, გვ. 86—99; Ш. Фурье, Избр. соч., т. 1, М.-Л., 1951, გვ. 95—104, т. 2, გვ. 144—146; Р. Оуэн, Избр. соч., т. 1, М.-Л., 1950, გვ. 67—68, т. 2, გვ. 25—31.

³ ვ. ი. ლენინი, თბ., ტ. 1, მ. ნ. ნიკოლაევი, გვ. 67—68, თბ., 1951, გვ. 9.

⁴ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რევული ნაწერები, ტ. 1, თბ., 1963, გვ. 47.

⁵ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რევული ნაწერები, ტ. 2, თბ., 1964, გვ. 27.

“მშვიდობაინი” გარდაქმნის შესახებ თავის შრომებში მოვცეცა რუსმა რევოლუციონერ-დემოკრატებმა. ა. გერცენის, ნ. ოგარევის, ნ. ჩერნიშევსკის შრომებში მნიშვნელოვანი აღვილი უკავია საკითხს წარმოებრივი კომპერაციის აღვილის, როლისა და მნიშვნელობის შესახებ სოციალისტური საზოგადოების გარდაქმნის საქმეში. გლეხური უტროპიური სოციალიზმი რუსეთში აშეარად ატარებდა ანტიფეოდალურსა და ანტიკაპიტალისტურ ხსახათს. რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების შეხედულებათა დამასასიათებელია ღრმა რწმენა, რომ საზოგადოების სოციალისტურად გარდაქმნა უნდა მომზადირეობა გაბატონებული კლასების ბრძოლით დამხობის გზით და არა მათთან კომპრომისის საჭალებით. გერცენის, ოგარევისა და ჩერნიშევსკის შეხედულებებში აისახა რუსეთის ისტორიული განვითარების თავისებურებანი, ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ წარმოებრივი კომპერაციის განვითარებას სოფლის მეურნეობაში და მას უყურებდნენ, როგორც ყველაზე მტკიცნეული აგრარული პოტლების გადაჭრის საჭალებას.

ლუი ბლანისა და სხვა ჭრილებურუებაზეც სოციალისტებისაგან განსხვავებით, ჩერნიშევსკი წარმოებრივ კომპერაციაში ხედავდა მომავალი სოციალისტური საზოგადოების ეკონომიკურ საფუძველს და ერთმანეთს უკავშირებდა კომპერაციის წევრების წარმოებრივ საქმიანობასა და საზოგადოებრივი წარმოების შართვას. ამხანაგობების დაარსების შესახებ ჩერნიშევსკი წერდა: „... აქ მთავარი ისაა, რომ მუშავებმა შესძლონ თვითონ მართვა იმ საწარმოსი, სადაც კუშაობენ. ახალი ფორმის მიზანი ისაა, რომ მუშავები დაქირავებული პირებისაგან მათ პატრიონებად გადაიტენინ, ხოლო ამ უკანასკნელთ, რასაკეირევლია, უნდა შეეძლოთ ზედამხედველობის გაწევა, როგორც საწარმოსი, ისე მთელი მისი შემაღებელობისა“⁷. სოციალისტები გადასვლის აუცილებელ პირველ ნაბიჯად ჩერნიშევსკი თვლიდა სახლში რევოლუციის გამარჯვებას, რომელიც ხელისუფლებას გადასცემდ შერმელებს. ამ ახალ ხელისუფლებას უნდა ეთამაშა მნიშვნელოვანი როლი საზოგადოების სოციალისტურად გარდასაქმნელად, რომელიც შესძლებდა გამოეყენებინა მეცნიერებისა და ტექნიკის კველა მიღწევა, მსხვილი მანქანური წარმოების კველა უპირატესობა და მეურნეობის გეგმითი ძართვის შედეგად თავს იქსნიდა დამანგრეველი კონკურენციისაგან, წარმოების ანარქიისა და კრიზისებისაგან. რეს რევოლუციონერ-დემოკრატია შეხედულებანი კონკურენციაზე მარქსამდე საზოგადოებრივი აზრის უმაღლეს ეტაპს წარმოადგენდა. ამიტომ მცდარია პლესანტების მტკიცება, თითქოს ჩერნიშევსკი თავის პრატიკულ გეგმებში მხოლოდ მოქადა შეულე-დალიჩის, ლასალის და სხვათა იღებებს⁸.

ბურეუაზიული კონპერატორებისათვის დამასახისითებელია სწრაფეა, რომ კონპერაციული მოძრაობა შემოფარგლონ მხოლოდ სამომხმარებლო და საკრედიტო კონპერაციის ფორმებით. მათ ეშინოდათ ჭარბობის საშუალებებზე

⁶ А. Герцен, Избр. филос. произв. т. 2, Л., 1948, гл. 247—256; Н. Огарев, Избр. социально-политические и филос. произв., т. 1, М., 1952; гл. 106—114. Н. Чернышевский, Полное собр. соч., т. I, М., 1939, гл. 247, т. 4, 1948, гл. 308; т. 5, 1950, гл. 38—39.

⁷ Н. Чернышевский, Полное собр. соч., т. 9, М., 1949, с. 424.

⁸ Г. В. Плеханов, Соч., т. 6, М., 1925, гл. 29—30. Здѣсь обозначено вѣкъ фундаментальнаго перестройки въ обществѣ, въ основе которыхъ лежатъ принципы марксизма.



კერძოვანიტელისტური საკუთრების დაკარგვისა და მიტომ ყოველნაირად ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ წარმოებრივი კონპერაციის არაპერსაცექტიულობა როგორც არსებულ, ისე მომავალ საზოგადოებაში. ამ თვალსაზრისის ტიპიური წარმომადგენლია ტუგან-ბარანოვსკი — რუსეთის ბურჯუაზიული კონპერაციული მოძრაობის ერთ-ერთი ცნობილი იღეოლოგი, რომელიც ამტკიცებდა, რომ „... წარმოებრივი არტელი... არ ასრულებს თითქმის არავითარ როლს თანამედროვე მეურნეობის სისტემაში და არა აქვს არავითარი შანსი იმისა, რომ დაიკავოს უფრო საპატიო დღილი მომავალში“⁹. პურუჟაზიული კონპერატორები ყოველნაირად ცდილობდნენ დაესახუთებინათ, თითქოს შიძმშილის, სიღარიბისა და უმუშესრიგის მოსპობა შეიძლებოდა მიმოქცევის სფეროში თანდათანობითი რეფორმების გატარებით. ისინი ბურჯუაზიის ხელმძღვანელობით სამომხმარებლო და საკრედიტო კონპერაციის განვითარებას იხილავთნენ როგორც ამ რეფორმის ძირითად შინაარსს.

კონცერტის განვითარება რუსეთში დაიწყო შე-19 საუკუნის 60-იანი წლებიდან, როცა ლიბერალური ბურჟუაზიის წარმომადგენელთა მიერ დაარსდა პირველი მომხმარებელი საზოგადოება, სასოფლო გამსესხებელ-შემნახელი ამხანვობანი და ნედლულის გადამზუდვებელი არტელები. ლიბერალი ხარისხის ლუტინისა, ვასილისიკოვი, ვ. კორონკოვი და სხვ.) შელტე-დე-ლიჩე დაყრდნობით ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ სწორედ გამსესხებელ-შემნახელ ამხანვობებს „იმ წყლულის განკურნეა, რომელიც მომავალში რუსეთს ემუქრება“¹⁰. კულაკებისა და ქალაქების მეშვინთა ინტერესების დაცვისას კი ლიბერალი ხარისხის ამტკიცებდნენ, რომ კონცერტის სხვადასხვა ფორმის განვითარებასა და, კერძოდ, წარმოებრივ არტელს შეუძლია შეაჩეროს კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში და ცარიზმის მთავრობის დამარტინით უზრუნველყოს არსებული საზოგადოების სოციალისტურად გარტაქმნა¹¹.

ლაპერალი ნაროლნიების კოპერაციული ილუზიების კრიტიკა და მათი აუქციული ასრის დახასიათება მოცემულია ვ. ი. ლენინის ნაშრომებში. როგორც ცნობილია, მარქსისტები ებრძოდნენ ე. წ. „ლევალურ მარქსიზმს“ — ულგარული პოლიტიკური ეკონომისის ვანსაუზორებულ ფორმას, — რომელიც ცდილობდა, გამოეყნებინა მარქსიზმი და მისი წარმატებები ნაროლნიკებთან ბრძოლაში მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესების სასაჩვენებლოდ.

„ლეგალური მარქსიზმის“ წარმომადგენლები რესეტში: ტუგან-ბარანოვსკი, სტრუვე და სხვ. თავის ნაშრომებში პროპაგანდას უწევდნენ დასაცემ ეკრანის ბურჟუაზიული კონკრეტურების იღებას. 1905—1907 წწ. რევოლუციის შემდეგ ბურჟუაზიის ეს იღებალოგები საბოლოოდ გადაიღნენ რეაქციის ბანაჟში: ღვარებლიანად ცილც სწავლებლნენ მარქსიზმს, მუშათა რევოლუციურ მოძრაობასა და მარქსისტულ პარტას. ტუგან-ბარანოვსკი, რომელიც ბურჟუაზიულ წრეებში კონკრეტური მოძრაობის ერთ-ერთ დიდ მცოდნელ ითვლებოდა, კონკრეტური შესახებ თავის შრომებში მოუწოდებდა მუშებს ხელი იყოთ პოლიტიკურ ბრძოლაზე, რომელიც, მისი აზრით, ყოველთვის

⁹ Журн. „Вестник кооперации“, 1915, № 3, № 18.

¹⁰ В. Васильчиков, Русские общественные вопросы, М., 1872, 83. 315, см. также В. В. Воронцов, Артельные начинания русского общества, Л., 1895, 83. 294.

¹¹ В. В. Воронцов. Артель в кустарном промысле, М., 1895, № 177.

უშედეგობა და მოუწოდებდა მთელი ძალები მოეხმარებინათ კომპერაციის განვითარებისათვის, რადგან კომპერაცია (რომელსაც ტუგან-ბარანოვსკის აზრით ხელმძღვანელობს და სათავეში უდგას ბურუუაზია)“ კაპიტალიზმთან ეწევა უფრო გადაწყვეტ ბრძოლას, ვიდრე მუშათა კლასის სხვა ორგანიზაციები... და არც ძალდატანებით, არც იარაღით და არც ბარიკადებით, მხოლოდ მშვიდობისანი მშვიდობით უზრუნველყოფს „ახალი საზოგადოებრივი წყობის“ შექმნას“¹².

კაპიტალისტური წყობილების ჩარჩოებში მუშათა კლასის პოლიტიკურ ბრძოლასთან კომპერაციული მოძრაობის დაპირისპირების ცდა, კომპერაციის გამოცხადება სოციალური პრობლემების გადაჭრის ერთადერთ საშუალებად „ეკონომისტების“ მიერაც იქნა იღიარებული. ასევითად ამავე შეხედულებებს იზირებდნენ მენეჯერებიც.

ვ. ი. ლენინის ნაშრომებში კომპერაციული მოძრაობის ბუნებისა და მნიშვნელობის შესახებ ლიბერალური ნარიდიების კრიტიკასთან ერთად მოცემულია „ეკონომისტთა“ და მენეჯერითა შეხედულებების კრიტიკაც, ამასთანავე მან განავითარა მარქსისა და ენგელსის მოძრვება კომპერაციის შესახებ. ბურუუაზიული საზოგადოების პირობებში ასენა კომპერაციული ორგანიზაციების კაპიტალისტური ბუნება და დაასაბუთა, რომ მხოლოდ პროლეტარიატის დაქტატურის დამყარების შემდგეგ შეიძლება კომპერაციული მოძრაობა გადაიქცეს ექსპლოატაციისაგან თავისუფალ ადამიანთა მასობრივ მოძრაობად, რომელიც მოწოდებულია ითამაშოს მნიშვნელოვანი როლი სოციალისტური წყობილების ჩარჩოებაში¹³. მხოლოდ პროლეტარული რევოლუციისა და პროლეტარიატის დაქტატურის თეორიისთან განუყოფლად დაკავშირებული მარქსისტული მოძრვება კომპერაციის შესახებ იძლევა ამ საკითხის ღრმა მეცნიერულ ასენას. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსს კომპერაციის შესახებ თავიანთ მოსაზრებებში ზოგადად აქვთ მოცემული საზოგადოების სოციალისტური გარდაქმნის პრაქტიკული განხორციელებს პროგრამა, მათ გვიჩვენეს წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების მოსპობის აუცილებლობა და შრომის ორგანიზაციის კომპერაციული ფორმების გამოყენების გარდუალობა სოციალიზმის მშენებლობისას. კომპერაცია სოციალიზმის ღრმა მათ განსაზღვრეს, როგორც თავისუფალ და თანასწორულებაან მწარმოებელთა ასოციაცია, რომელიც მოქმედებს შეგნებულად, საერთო გეგმის მიხედვით. კომპერაცია, მარქსისა და ენგელსის გენიალური წარსაზრხედვით, უნდა გამზღვიყო სოციალიზმის მნიშვნელოვანი საფუძველი.

წარმოების საშუალებებზე კოლექტიურ საკუთრებას ისინი განიხილავდნენ როგორც იმის პირობას, რომ წვრილ მწარმოებელთა ფართო მასშები გამოსულიყვნენ მუდმივი გაჭირვებისა და უბადერუების მდგომარეობიდან. როგორც სამრეწველო საწარმოთა მუშებს შეუძლიათ გათავისუფლება კაპიტალისტური მონაბისაგან, ოღონდ კი განდნენ წარმოების საშუალებათა უშუალო მფლობელები, ასევე გლეხებს, შინამრეწველებსა და ხელოსნებსაც შეუძლიათ გათავისუფლენენ გაჭირვებული მდგომარეობისაგან მხოლოდ მაშინ, როცა მიჳ და წარმოების სხვა საშუალებანი გადაიქცევა საზოგადოებრივ საკუთრებად.

¹² М. И. Туган-Барановский, Социальные основы кооперации, М., 1922, гл. 96.

¹³ ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 1, თბ., 1948, გл. 491—492.

კ. მარქესმა და ფ. ენგელსმა ზოგადად გვიჩვენეს საზოგადოებრივი მეურნეობის რელიგიზე წვრილ მწარმოებელთა გადაყვანის მეთოდებიც. ფ. ენგელსი პროლეტარიატის ღიქტატურის პირობებში წვრილი გლეხობის მიმართ კომუნისტების ამოცანების განსაზღვრისას წერდა: „... ჩვენი ამოცანა წვრილი გლეხების მიმართ, უწინარეს ყოვლისა, ის არის, რომ მათი კერძო საკუთრება და კერძო მფლობელობა საამთანავით გავხადოთ, მაგრამ არა ძალით, არამედ მაგალითთ და ამ მიზნით საზოგადოებრივი დახმარებას შეთავაზებით“¹⁴.

კ. მარქესი და ფ. ენგელსი მხოლოდ განვივრეტდნენ კოოპერაციული ფორმების გამოყენების აუცილებლობას წვრილ გლეხებრ მეურნეობათა გარდა საქმეელად; ისინი არ ისახავდნენ და მათ არც შეეძლოთ მოეცათ გლეხთა სოციალისტურ შენებლობაში ჩაბმის კონკრეტული პროგრამა. ასეთი პროგრამა, რომელიც გასახები და ხელმისაწვდომია გლეხთა ფართო მასისათვის, შედგენილია კომუნისტური პარტიის მიერ, როცა პოლიტიკური რევოლუციისა და სოციალიზმის შენებლობის ახალი ისტორიული ვითარება მოიხსენიერდებოდა. ჩევენის ქვეყანაში პროლეტარიატის ღიქტატურის ბატონობის პირობებში და პროლეტარული რევოლუციის გამოცდილების საფუძველზე ვ. ი. ლენინმა გაამდიდრა და დააკონკრეტა მარქესისა და ენგელსის მიერ კოოპერაციის შესახებ გამოთქმული ძირითადი დებულებები. კოოპერაციამ სრულიად სხვა შინაარსი და დანიშნულება მიიღო პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების აღების შემდეგ: „... ცივილიზაციებულ კოოპერატორთა წყობილება წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრების პირობებში, — წერდა ლენინი, — ბურჟუაზიაზე პროლეტარიატის კლასობრივი გამარჯვების პირობებში — ეს არის სოციალიზმის წყობილება“¹⁵. ვ. ი. ლენინი არაერთხელ მიუთითებდა, რომ სანამ ჩვენ ვცხოვრობთ წვრილ გლეხებრ ქვეყანაში, რსუეტში კაპიტალიზმისათვის უფრო ასებობს მყარი ეკონომიკური საფუძველი ვიდრე კომუნიზმისათვის. აქედან გასავებია რომ წვრილ მწარმოებელთა გადაყვანა კოოპერატივებულ მეურნეობათა გზაზე გამოწვეული იყო საზოგადოების ეკონომიკური მოთხოვნებით.

როცა ხელისუფლება მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის ხელშია, როცა მწარმოებელი და წარმოების ძირითადი საშუალებანი საერთო-სახალხო სახელმწიფოებრივი საკუთრებაა, კოოპერაციული მოძრაობა სდება სოციალისტური საზოგადოების აშენებისა და განვითარების მძლავრ მამოძრავებელ ძალად.

ლენინური იდეა კოოპერაციის შესახებ, როგორც წვრილ მწარმოებელთა სოციალისტურ რელიგიზე გადაყვანის გზა, განუყრელად იყო დააკაშირებული ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების ოეორიასთან. სოციალიზმის შეხებლობის საქმეში კოოპერაციას ვ. ი. ლენინი ისეთი მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტორების გვერდით აყენებდა, როგორიცაა ხელისუფლების დაპყრობა, წარმოების საშუალებების ნაციონალიზაცია, მუშათა კლასის კავშირი ვლეხობასთან.

როგორც საზოგადოების ინტერესებთან პირადი ინტერესების შეხამების საშუალება, კოოპერაცია წარმოადგენს გლეხების საზოგადოებრივ მეურნეობაში ჩაბმის ყველაზე მისაღებ და ხელსაყრელ ფორმას. პარტიის მიერ მიღებუ-

14 კ. მარქესი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწ., ტ. 2, თბ., 1964, გვ. 531.

15 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 556.



ლი ლენინური კონპერაციული გეგმა საფუძვლად დაედო სოფლის სოციალისტურად გარდაქმნას, რამაც ჩვენი ქვეყნის სოფლის მეურნეობა ყველაზე მსხვილ და მექანიზებულ სოფლის მეურნეობად გადააცირა მსოფლიოში.

ყველაზე ძნელი ამოცანა იყო წვრილ მწარმოებელთა ფსიქოლოგიის გარდაქმნა. საჭირო იყო გლეხბობის დარწმუნება მსხვილი მანქანური მეურნეობის უპირატესობაში, წვრილი მეურნეობის არამყარობაში და მათი შემობრუნება კოლექტური მეურნეობის გზაზე. რკპ(ბ) VIII ყრილობაზე ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „... მხოლოდ მაშინ, როცა პრაქტიკულად, გლეხებისათვის გასავები გამოცდილებით დამტკიცებული იქნება, რომ სამხანავო, საარტელო მიწათმოქმედებაზე გადასვლა აუცილებელია და შესაძლებელი, მხოლოდ მაშინ ვეექნება უფლება ვთქვათ, რომ იმ უზარმაზარ გლეხურ ქვეყნაში, როგორიცაა რუსეთი, გადადგმულია სერიოზული ნაბიჯი სოციალისტური მიწათმოქმედების გზაზე“¹⁶.

სბორთა ხელისუფლების მიერ შექმნილი კონპერატივები, როგორც გაერთიანების პრაქტიკული მნიშვნელობის ცოცხალი მაგალთა, უნდა დამყარებიდა წვრილ მწარმოებელთათვის სრულიად იხალ საფუძველს — კოლექტური შრომასა და განსაზღვადოებულ წარმოების საშუალებებს. ვ. ი. ლენინის კონპერაციული გეგმა შეაღგენს ჩვენს ქვეყნაში სოციალიზმის მშენებლობის გრანდიოზული პროგრამის განუყრელ ნაწილს.

კომუნისტური პარტიის ცხოვრებაში განუსრელად გატაარა კონპერაციის ყველა სახის განვითარების პროგრამა. იგი მუდავ ზრუნავდა, სოციალისტური მშენებლობის ყველა მნიშვნელოვან უბანზე ეჩვენებინა კონპერაციის როლი და არა მარტო უსახავდა მას კონკრეტულ ამოცანებს, არამედ ხელსაც უწყობდა მათს გადაჭრაში ჩვენი ქვეყნის განვითარების ყოველ ეტაპზე.

კომუნისტური პარტია ეყრდნობოდა ოზისს, რომ კონპერაციული მოძრაობა სოციალიზმის ღრის უნდა ხორციელდებოდეს ნებაყოფლობისა და მატერიალური დაინტერესების პრინციპების თანახმად, მთავომაც ებრძოდა ყოველგვარი ძალატანებისა და აღმინისტრირების ცდას კონპერაციულ მოძრაობაში. ძალატობასა და ბრძანებებზე დამყარებული კონპერაციისა და ყოველგვარი გაერთიანების შესახებ ლენინი ამბობდა, რომ იგი არამყარია და საერთო საქმეს შეუძლია მხოლოდ ავნოს. ვ. ი. ლენინის ამ შეხეფულებას შინაბრძეშველთა კონპერირებაზე სარეწაო კონპერატივების შექმნის საქმეშიც უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. სბორთა სარეწაო კონპერაციამ, რომელიც ნებაყოფლობით საფუძველზე შეიქმნა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სახალხო მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნაში.

ვ. ი. ლენინი იძლევა სამომხმარებლო და სარეწაო კონპერაციის შემდეგნაირ განსაზღვრას: „... სამომხმარებლო კონპერაცია ეწოდება მუშათა და გლეხთა გერთიანებას მთთვეს საქირო პროდუქტების მიწოდებისა და განწილების მიზნით. სარეწაო კონპერაცია ეწოდება წვრილ მიწათმოქმედთა და შინაგრძელების გაერთიანებას იმ მიზნით, რომ აწარმოონ და გაასაღონ სკოლას სკოლაში და დაუჭრები როგორც სამიწათმოქმედო (მაგ. ბოსტნეული), ისე არა-

¹⁶ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 223.



ს ა მ ი წ ა თ მოქმედო მ რ ე წ ვ ე ლ ო ბ ი ს უ რ ვ ე ლ გ ვ ა რ ი პ რ ა-
დ უ ქ ტ ი, ხ ი ს, რ კ ი ნ ი ს, ტ ყ ა ვ ე უ ლ ი ს ნ ა კ ე თ რ ა ბ ა დ ა ა. შ.)¹⁷.

კონკერაციული მოძრაობის პირველ ეტაპზე ჩვენი ქვეყნის ხელმძღვანელ
ორგანოებს კონკერაციის ყველაზე მარტივ ფორმად მიაჩნდათ მომარაგებელ-
გამსალებელი და საკრებიტო კონკერაციები, როგორც წვრილმწარმოებელ-
თა ფართო მასისათვის ყველაზე უფრო ხელმისაწვდომი. სამომხმარებლო
კონკერატივების ქსელის ფართო განვითარებამ ისეთ პირობებში, როცა ჯერ
კიდევ არ იყო შექმნილი წარმოებრივი კონკერატივების მატერიალური ბაზა,
დიდად შეუწყო ხელი წვრილ მწარმოებელთა წინასწარ მომზადებას წარ-
მოებრივ კონკერატივებში გასაერთიანებლად.

სამომხმარებლო კონკერაცია, კონკერაციული გაერთიანების ეს საწყი-
სი ფორმა ბოლოს უღებდა ადამიანის ძელ, დრომოშემულ თვისებებს: ეკო-
იზმა და ინდივიდუალიზმი და ხელი უწყობდა კოლექტივიზმის ჩვევების და-
ნერგვას. კონკერაციული გეგმა მოიცავდა კონკერაციის ყველა სახეს, მათ
შორის სარეწაო კონკერაციას, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების პირობებ-
ში შეიქნებლოვანი საშუალება გახდა სოციალისტურ შექნებლობაში შინა-
მრეწველოւა და ხელოსანთა ჩასაბმელად. კომუნისტური პარტია გადამწვერ
მნიშვნელობას ანიჭებდა მსხვილ მრეწველობას, ამასთან დიდად უწყობდა
ხელს სარეწაო კონკერაციის განვითარებას, რომელსაც უნდა მოეცა დამატე-
ბითი საქონლური რესურსები მომხმარებელთა და, განსაკუთრებით, გლეხო-
ბის ფართო მასის მოსამარაგებლად. სარეწაო კონკერაცია, — ამბობდა
ვ. ი. ლენინი თავის გამოსვლაში 1921 წელს, — ხელს შეუწყობს წვრილი
მრეწველობის განვითარებას; ეს მრეწველობა გადიდებს გლეხობისათვის
აუცილებელი პროდუქტების რაოდნობას¹⁸.

პარტიის XIV კონფერენციამ აღნიშნა, რომ შინამრეწველობას, სარე-
წებს, ხელოსნობას უკვე აქვთ და ისინი კიდევ დიდხანს შეინარჩუნებენ დიდ
მნიშვნელობას საბჭოთა კავშირის საერთო ეკონომიკში. კონფერენციამ გა-
ამახვილა პარტიის ყურადღება შინამრეწველთა და მესარეწეთა აუცილებელ
კონკერირებაზე: განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს შინამრეწ-
ველებს და სარეწებს ნაციონალურ რესუბლივებსა და საბჭოთა კავშირის გა-
ნაპირა შსარებებში¹⁹.

კონკერირების ლენინური დეების შემდგომი განვითარება საფუძვლად
დაედო კომუნისტური პარტიის მიერ სოციალიზმის შექნებლობის პრაქ-
ტიკულ საქმიანობას. პარტიის XIV კონფერენციამ მიუთითა სარეწაო კონ-
კერაციის, როგორც კონკერირების საერთო საკითხის ერთი ნაწილის უდი-
დეს მნიშვნელობაზე, ხოლო პარტიის XV ყრილობამ განსაზღვრა სოფლის მე-
ურნეობის კოლექტივიზაციის ფართო პროგრამა, რომლის განხორციელების
საფუძველზეც სოფლის მეურნეობის სოციალისტურ გარდაქმნასთან ერთად
უნდა გაფართოებულიყო სარეწაო კონკერაციის საქმიანობა.

ვიდრე რჩება სოციალისტური საკუთრების ორი ფორმა და არსებობს
არსებოთი განსხვავება ქალაქება და სოფელს შორის, კონკერაციული მოძ-

17 ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 32, თბ., 1952, გვ. 468; ხაზი ჩვენია, ლ. 3.

18 ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 32, გვ. 468.

19 სკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენურების რეზო-
ლუციებისა და გადაწყვეტილებებში, ნოტ. 2, თბ., 1955, გვ. 202.

რაობა კვლავაც ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას. სოციალისტური კონცერაციის სისტემის შემდგომი სრულყოფა დიდად უწყობს ხელს კონცერაციულ-კოლეგიურნეობრივი საკუთრების ამაღლებას საერთო-სახალხო საკუთრების დონეზე.

როგორც ცნობილია, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს დადგენილების შესაბამისად 1956 წლიდან სარეწაო კონცერატივების მსხვილი საწარმოები გადაეცა სახელმწიფო მრეწველობას, ხოლო კონცერაციულ სისტემაში დარჩა შედარებით მცირე საწარმოები, რომლებიც ამიერიდან ძირითადად მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების ფუნქციების შესრულებას შეუდგნენ. ამჟამად მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების განვითარებას დიდი ყურადღება ეთმობა, რადგან საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებათა სრული დაქმაყოფილება ხელს უწყობს შრომის მწარმოებლურობის ზრდას, კეთილსასურველ პირობებს ჰქმნის ადამიანთა კომუნისტური აღზრდისათვის.

სკკპ ყრილობებისა და ცკ პლენურების დადგენილებებსა და რეზოლუციებში ყოველთვის დიდი ყურადღება ეთმობა საყოფაცხოვრებო მომსახურების განვითარებას. პარტიის პროგრამასა და სკკპ XXIII და XIV ყრილობათა დადგენილებებში განსაკუთრებით ხაზგასმული საყოფაცხოვრებო მომსახურების ინდუსტრიალიზაციის ტემპების დაჩქარების აუცილებლობა, მისი დონის ამაღლება, მომსახურების ფორმების სრულყოფა. „განუწყვეტლავ იზრდება ადამიანთა მოთხოვნილება საყოფაცხოვრებო მომსახურებაზე“²⁰. მათი სრული დაქმაყოფილებისათვის, XIV ყრილობის დირექტივებში სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების 1971—1975 წლების ხეთწლიანი გეგმის შესახებ, გათვალისწინებულია: „... სულ ცოტა ერთობირად გაავადიდოთ მოსახლეობისათვის ფასიანი მომსახურების მოცულობა. ... უნდა გვაიგიზოთ საყითხი იმ პირობების შექმნის შესახებ, რომ ჰენსიონერებს, დიასახლისებს, ინვალიდებს შეეძლოთ, — ან შინ, ინდივიდუალური წესით, ან კონცერატივებში გატარითანების გზით, — შეძლებისდაგვარად იმშაონ მომსახურების სფეროში და ამით სარგებლობა მოუტანონ საკუთარ თავსაც და საზოგადოებასაც“²¹.

სათანადო ორგანოების მიერ სკკპ XIV ყრილობის დადგენილებათა ცხოვრებაში გატარება უზრუნველყოფს სსრ კავშირის მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების შემდგომ გაუმჯობესებასა და სრულყოფას.

²⁰ ლ. ი. ბრეზნევი, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენება საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XIV ყრილობას, თბ., 1971, გვ. 74.

²¹ იქვე, გვ. 74—75.

(წარმოადგინდ საქართველოს სსრ შეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა)

ТАМАЗ ШАВГУЛИДЗЕ

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ

1. Непосредственной причиной или условием поведения психологи выдвигают установку поведения, рассматривая ее «как модус целостного субъекта (личности) в каждый дискретный момент его деятельности» (Д. Н. Узладзе) — модус, который представляет собой высший уровень организации «человеческих сущностных сил» (формула Маркса), — как-бы фиксирует все те внутренние динамические отношения, которые опосредствуют в индивиде психологический эффект стимульных воздействий на него и на базе которого возникает деятельность с определенной направленностью, как уравновешение отношений между индивидом и средой¹.

Исходя из этого, установкой объясняется не только целесообразность и упорядоченность поведения, но и ее определенность. Она выступает как «фактор негентропического порядка. Установка выражает собой порядок. Она является основой связности, последовательности поведения, т. е. определенности поведения. Возникновение установки, готовность действовать именно таким, а не каким-либо иным образом, вызывает падение неопределенности или энтропии возможного поведения»².

Однако установка сама создается импульсом потребности и ситуацией удовлетворения потребности (импульсивное поведение), или же возникает вследствие принятия субъектом решения о совершении определенного действия (волевое поведение). Вместе с тем, установка не всегда находит свою реализацию в соответствующем поведении. Человек может изменить решение и вместе с ним исчезнет установка поведения, а также обуздать импульсы потребности и не дать установке реализоваться в соответствующее действие.

Таким образом, установка являющаяся непосредственной причиной поведения сама обусловлена системой определенных факторов. Среди этих факторов особое место занимает потребность.

2. В основу причин, побуждающих человека к действию, идеалисты кладут различные формы сознания, а материалисты — человеческие потребности, определяемые как общественным, так и телесным существованием человека³.

Считая потребность побудительной причиной поступков, основоположники научного коммунизма отмечали, что «та или иная организация материальной жизни зависит, конечно, каждый раз от развившихся уже

¹ А. С. Прангишвили, «Матце», 1968, № 5, стр. 130.

² А. С. Прангишвили, цит. ст., стр. 139.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 19—78; т. 20, стр. 493.

потребностей, а порождение этих потребностей, равно как и их удовлетворение, само есть исторический процесс⁴.

Вопросы о потребностях касались многие философы. Даже Гегель, считающий творцом всего сущего абсолютную идею, признавал, что «... человек с его потребностями практически относится к внешней природе»⁵, что в результате практической деятельности — его удовлетворенная потребность, осуществленная цель поражает новую цель, новую потребность и так далее до бесконечности⁶.

Потребности человека социально обусловлены и они, с развитием общества, постоянно развиваются. Скудность потребностей первобытного человека была обусловлена примитивностью социальной среды и почти исчерпывалась биологической потребностью человека.

Потребности современного человека разнообразны так же, как и сами жизненные условия. С общественным прогрессом развиваются не только духовные, но и витальные потребности человека. «Голод, — писал К. Маркс, — есть голод, однако голод, который утоляется вареным мясом, поедаемым с помощью ножа и вилки, это иной голод, чем тот, при котором проглатывают сырое мясо с помощью рук, ногтей и зубов»⁷.

Потребление «само, как побуждение, — отмечает К. Маркс, — опосредствуется предметом. Потребность, которую оно в нем ощущает, создана восприятием последнего. Предмет искусства — нечто подобное происходит со всяkim другим продуктом — создает публику, понимающую искусство и способную наслаждаться красотой. Производство производит поэтому не только предмет для субъекта, но также и субъект для предмета... Оно производит поэтому предмет потребления, способ потребления и побуждение к потреблению»⁸.

Вместе с тем природа «... потребностей, — поражаются ли они, например, желудком или фантазией, ничего не изменяет в деле. Дело даже не в том, как именно удовлетворяет данная вещь человеческую потребность: непосредственно ли, как жизненное средство, т. е. как предмет потребления, или окольным путем, как средство производства»⁹.

Таким образом основоположники научного коммунизма при объяснении поведения человека, в первую очередь, исходят из его потребностей¹⁰.

⁴ Там же, стр. 71.

⁵ Гегель, соч., т. VIII, М.—Л., 1935, стр. 227.

⁶ Гегель, соч., т. I, М.—Л., 1929, стр. 319; см. Д. А. Кикнадзе, Потребности, поведение, воспитание, М., 1968, стр. 4—5.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, соч. т. 12, стр. 718.

⁸ Там же, стр. 718.

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, соч. т. 23, стр. 43.

¹⁰ Среди советских ученых нет единого мнения о роли потребностей в поведении человека. Одни выступают против объяснения активности человека, исходя из его потребностей (напр. А. В. Веденов, см. «Вопросы психологии», 1956, № 1, стр. 20), другие, напр. Ш. Н. Чхартишвили, потребность считают лишь побудительным фактором для импульсивного поведения. «Потребность, — отмечает проф. Ш. Н. Чхартишвили, — является ведущим фактором импульсивного поведения, идея потребности, будучи лишеной силы, нужной для побуждения к действию индивида, лежит в основе совершенно иной активности — со стороны отражающей объективную действительность идейной ситуации» (см. «Вопросы психологии», 1958 г., № 2, стр. 120—121). И, наконец, третья группа ученых считает потребности основным фактором, или осно-

Сказанное выше убедительно показывает, что роль потребностей в системе факторов поведения велика, однако следует ли из этого делать заключение, что причиной преступного поведения является потребность или «система потребностей».¹¹ По нашему мнению, даже самая широкая трактовка понятия «потребности» не дает оснований для такого вывода¹². Если мы причиной поведения объявим потребность, должны признать и то, что вероятность совершения преступного поведения зависит от силы потребности, от степени нужды в том или ином объекте. Что же касается процесса мотивации, то его зачастую должны рассматривать как борьбу противоположных потребностей, победителем в которой оказывается сильнейший импульс потребности, создающий установку поведения.

При подобном понимании роли потребности, исчезает человек как субъект воли и превращается в субъекта потребности, который не может нести ответственность за содеянное. Между тем, не только наука психологии, но и повседневная жизнь показывает, что человек часто совершает поступки, которые не только не вызваны сильнейшим импульсом потребности, но и противоречат таким импульсам¹³.

Активность человека всегда объясняется существованием той или иной потребности. Но совершение того или иного поступка нельзя объяснять исходя из потребностей, ибо для их удовлетворения существует много вариантов поведения и какое из них осуществляется в действительности, это уже не зависит от характера самой потребности.

Голод, например, заставляет человека искать пути удовлетворения потребности в еде. Допустим, что в конкретной ситуации для удовлетворения этой потребности субъект может осуществить несколько поведений: заработать на еду, попросить у незнакомых, украдь и т. п. Каждое из этих действий служит для удовлетворения вышеизложенной потребности. Источником активности во всех этих случаях также будет потребность, но совершил ли субъект преступление для удовлетворения своей потребности или же дозволенным путем удовлетворил ее, это уже зависит не от потребностей (в приведенном примере о голоде), а от других факторов. Потребность, как об этом указывает проф. Д. Н. Узладзе, является «двигателем, источником активности»¹⁴, поэтому в нем дан лишь объект, но не средство удовлетворения потребности.

вой факторов человеческих дел и поступков. Напр., Г. А. Фортунатов, А. В. Петровский, см. «Вопросы психологи», 1957, № 3, стр. 109; Д. А. Кикнадзе, цит. соч., стр. 33 и др.; В. Н. Колбановский, «Вопросы философии», 1965, № 5, стр. 171 и др.

¹¹ По мнению Д. А. Кикнадзе, «общественное требование в каждом отдельном случае преломляется в сознании через систему потребностей личности. Породит ли оно соответствующий мотив поведения, зависит в огромной степени от состояния системы потребностей в конкретной ситуации» (см. Д. А. Кикнадзе, цит. соч., стр. 45).

¹² «Потребность в самом общем смысле слова — это нужда, надобность субъекта в чем-либо, для удовлетворения которой необходимы та или иная форма активности, тот или иной предмет» (см. Д. А. Кикнадзе, там же, стр. 8).

¹³ Например, в Индии существовали племена, по обычаям которых, к костру, на котором сжигали труп мужа присоединялись и жены. И это делалось добровольно, несмотря на то, в действительности любили или нет они своего покойного мужа. Объяснение подобных поступков, исходя из сильнейшего импульса потребности, по нашему мнению, неубедительно.

¹⁴ См. Д. Н. Узладзе, «Психологические исследования», М., 1966, стр. 366. В основном также понимает роль потребности В. Н. Колбановский: «Исходная побудительная сила поведения лежит гораздо глубже, в сфере человеческих потребностей».

3. Для объяснения выбора шаблона времени и направления действия, объяснения, почему из множества возможных поведений, которые субъект в конкретной ситуации способен совершить, он выбирает именно преступное деяние, необходимо взглянуть на человека как на социальное существо.

Рождение человека это рождение субъекта потребности, но не субъекта воли. Субъект воли — существо, которое способно обуздять импульсы потребности и подчиниться требованиям социальных норм — создается по мере его социализации. Социализация личности происходит в социальной среде при общении людей между собой. «Личность в процессе общения и деятельности отражает психологию социальных групп и руководит ею в своих оценках и поведении. Известно, что на основе общих материальных и политических условий жизни и деятельности формируются определенные социальные группы: классы, коллективы. Общественное бытие этих социальных групп детерминирует их общественное сознание»¹⁵. Как указывали К. Маркс и Ф. Энгельс, — «одни и те же условия, одна и та же противоположность, одни и те же интересы должны были в общем повсюду создать также одни и те же нравы»¹⁶.

Социализация человека происходит в социальных группах, коллективах. Но само существование социальных групп, коллективов немыслимо без совместных согласованных действий людей. Такая согласованность достигается выработкой определенных шаблонов поведения, которые делают возможным совместную деятельность людей.

Подчинение человека общим шаблонам поведения происходит благодаря самоконтролю, который вырабатывается у него по мере способности формирования «Я-образов». «Каждый человек способен формировать «Я-образ», иными словами, он может представить, как он выглядит в глазах других людей, включенных в данную ситуацию и таким образом проверить с точки зрения других участников, все, что он собирается делать. Личная ответственность фиксируется человеком в момент, когда он представляет себе, чего ждут от него другие участники. Линии действия отдельных индивидов взаимно подгоняются друг к другу, поскольку каждый может принимать роли других, формировать «Я-образ», с приписываемой им точки зрения, и осуществлять приспособление к приписываемым им намерениям и экспекциям»¹⁷. Способность формирования Я-образов — это способность самоконтроля, а самоконтроль — это не что иное, как способность следовать требованиям отдельных социальных норм, т. е. подчиняться социальному контролю.

С помощью самоконтроля субъект реагирует на образ самого себя и, исходя из этого, направляет свое поведение. Являясь частью эффективного окружения субъекта, Я-образ рассматривается им так же, как и другие объекты. Поэтому самоконтроль в основном является источником социального контроля, ибо каждый человек сверяет свое

не всегда осознаваемых человеком. Основоположники марксизма-ленинизма рассматривали потребности, как «побудительные силы побудительных сил», над которыми и гадстраниваются влечения, стремления, желания и др. идеальные побуждения...» (см. «Вопросы философии», 1965, № 5, стр. 171).

¹⁵ А. Г. Ковалев, Психология личности, М., 1970, стр. 46.

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 3, стр. 53.

¹⁷ Т. Шибутани, Социальная психология (перевод с английского), М., 1969, стр. 79.

поведение с реальными или предполагаемыми реакциями других людей. Исходя из сказанного, можно сделать вывод, что «... самоконтроль — это, в сущности, социальный контроль. Каждый человек пытается поддержать уважение к себе в своих собственных глазах, но он рассматривает себя с точки зрения своей группы»¹⁸.

Люди, живущие в современном обществе, участвуют во многих группах и коллективах. Вступление в новую группу — это новый канал информации, который расширяет возможность выбора шаблонов поведения. Таким образом, получая неисчислимую информацию, каждый человек создает свою картину мира, в соответствии с которой он старается жить. На выработку определенных шаблонов поведения решающее значение имеет, какая группа является для индивида эталонной группой¹⁹. Благодаря участию в разных эталонных группах, люди вырабатывают разные шаблоны поведения. Они настроены на разные устойчивые системы ценностей, ибо то, что считается ценным в одной группе, зачастую считается ничтожным в другой.

После того, как у субъекта появляется личная определенность, которая является следствием формирования Я-концепции, он определяет ситуацию самоизолятельно²⁰. Человек высокой нравственности и правосознания даже при сильнейшей потребности не совершил преступления, так как подобное действие не соответствует его Я-концепции. Что касается рецидивиста, он ту же самую ситуацию оценит совершенно иначе. Для вора-рецидивиста, например, объект кражи составляет законную добычу, а успешно совершенная кража поддерживает его Я-концепцию, ибо подобная кража поднимает его престиж в глазах других воров и это происходит потому, что рецидивист имеет иную Я-концепцию и выступает перед иной аудиторией, чем — гражданин блюститель закона. «В каждой ситуации, где имеются возможности сделать выбор, человек предварительно рассматривает альтернативы с той точки зрения, которая усвоена им благодаря участию в определенной группе... Постоянство в сознательном поведении возникает, следовательно, отчасти из-за того, что проектируемые линии действия обычно проверяются с одной и той же точки зрения»²¹.

Человек выбирает определенный шаблон поведения, принимая в расчет реакцию тех, которые включены в его эталонную группу, ибо именно в их глазах он ищет поддержки своей позиции. «Я-концепция постоянно подвергается проверке реальностью, и подкрепляющие реакции других обеспечивают ей необходимую поддержку»²². Исходя из этого, человек прежде всего чувствителен к суждениям тех, кто составляет его эталонную группу, кто разделяет его картину мира. Для подтверждения Я-концепции принимаются в расчет именно реакции тех, с кем человек сам себя идентифицирует... Каждый ищет признания в своем мире; он пытается поддержать приемлемую концепцию себя самого в глазах, с чьим мнением он считается²³.

¹⁸ Т. Шибутани, цит. соч., стр. 164.

¹⁹ Социологи эталонной группой (*reference group*) считают такую группу, система взглядов которой используется действующим лицом как система эталонов.

²⁰ Я-концепция индивида это то, что он значит для самого себя.

²¹ Т. Шибутани, цит. соч., стр. 216.

²² Т. Шибутани, цит. соч., стр. 216.

²³ См. Т. Шибутани, цит. соч., стр. 224—226. Сказанное, конечно, не означает, будто люди совсем безразличны к публике вне их эталонных групп. Существует как бы градуированная шкала реагивости. Одно присутствие другого человечес-

4. В современном цивилизованном обществе человек наделен определенными правами и обязанностями. За нарушение этих обязанностей в преобладающем большинстве случаев устанавливаются так называемые неофициальные санкции, находящиеся в сфере морального воздействия. Однако часть социальных отношений государством регулируется нормами права, нарушение которых уже вызывает необходимость применения санкций правового характера. «Нужда в юридических нормах не чисто экономическая, она социальная потребность в общественной дисциплине, во всех сферах жизни классового общества, потребность регулировать поведение и тем самым вносить порядок, устойчивость во все усложняющиеся общественные отношения»²⁴.

Изданием правовых норм социальные отношения принимают форму правоотношений. Правоотношения — это социальные отношения, регулируемые нормами права. Правоотношения создают правосознание, которое является формой общественного сознания²⁵. Установлением правовых санкций социальному контролю, в определенной мере, придается форма правового контроля.

В государстве действует единый правопорядок, который поддерживает только те социальные отношения, в сохранении и упрочении которых заинтересовано социалистическое общество, а в эксплуататорских государствах — господствующий класс.

Поэтому, говоря о том, что правовый контроль является особым видом социального контроля, мы имеем в виду социальный контроль, вытекающий из социалистических общественных отношений.

Вместе с тем надо отметить, что и в нашем обществе существуют отдельные группы, в которых действуют социальные нормы, противоречащие социалистическому правопорядку²⁶. Исходя из этого, лица, считающие такие группы эталонными, могут совершить преступное

действие, даже совершившись незнакомого, в какой-то мере вызывает изменение поведения. Кроме того, в большинстве случаев оказывается несколько категорий людей, которые могут по ходу действия включаться в него и чьи возможные реакции приходится принимать в расчет (там же).

²⁴ И. Е. Фарбер, Правосознание как форма общественного сознания, М., 1963, стр. 24.

²⁵ В советской философской литературе предметом правосознания считается правоотношение (см. В. Келле, М. Ковальсон, Формы общественного сознания, Госполитиздат, 1959, стр. 69; Формы общественного сознания, изд-во МГУ, 1960, стр. 75). Однако некоторые ученые юристы более широко понимают предмет правосознания. Например, по мнению И. Е. Фарбера, — «...не следует понимать так, что только правоотношения образуют предмет правосознания... правовые понятия, идеи, принципы правосознания отражают экономические и иные общественные отношения, приобретающие форму правоотношений. Однако еще и до того, как фактические отношения приняли юридическую форму, они регистрируются в правосознании под определенным углом зрения, а именно: с точки зрения поведения, действий людей» (см. И. Е. Фарбер, цит. соч., стр. 23). Мы полностью согласны с автором в том, что правосознание отражает общественные отношения, приобретающие форму правоотношений, однако считаем не совсем точным утверждение о том, что до принятия юридической формы общественные отношения регистрируются в правосознании.... Конечно, общественные отношения, существующие до регламентации в юридических формах, отражаются в сознании людей, но они отражаются как социальные отношения неправового характера и относятся к сфере общественного сознания.

²⁶ Подобные социальные нормы действуют в некоторых группах: в религиозных сектах, в преступных бандах и т. п.

поведение именно под воздействием социального контроля²⁷. Каждый человек участвует в разных социальных группах, в которых действуют разные социальные нормы. Исходя из этого, субъект находится под социальным контролем разных, иногда даже противоречящих социальных норм. Такое обстоятельство при выборе шаблона поведения может вызвать в субъекте внутренний конфликт.

То же самое можно сказать и о правовом контроле. Правовые нормы охраняют только социалистические общественные отношения. Исходя из этого, социальный контроль подкрепляется правовым контролем: «не убивай», «не кради» находится не только в сфере правового, но и социального контроля. Однако в тех случаях, когда социальные нормы противоречат правовым нормам, правовый контроль должен подавить подобный социальный контроль. И в таких случаях в субъекте при выборе шаблона поведения может произойти конфликт между правовым и социальным контролем.

Структура воздействия правового контроля при выборе шаблона поведения такая же, как и структура социального контроля вообще, однако надо отметить, что воздействие правового контроля обычно интенсивнее, ибо нарушение норм права, кроме морального осуждения вызывает и правовые санкции. Исходя из природы правового контроля, можно сказать, что он является источником самоконтроля и помогает гражданину воспитать в себе волю, т. е. воспитать способность подчинять импульсы потребности и следовать за требованием правопорядка. При выборе шаблона поведения, как правило, правовый контроль оказывает решающее значение, ибо даже при интенсивных импульсах потребности субъект отказывается от поведения, противоречащего нормам права.

5. Субъект социального контроля это субъект воли. Тот, кто утрачивает способность подчинения социальному контролю, тем самым теряет способность правового контроля, т. е. способность следовать за требованием правопорядка и поэтому не может нести ответственности за содеянное. Социальный контроль немыслим без самоконтроля, а последний, как отмечено выше, происходит формированием Я-образа, т. е. представлением, как выглядит действующее лицо в глазах других людей, включенных в данную ситуацию.

Выбор шаблона поведения субъект обычно осуществляет посредством мотивации. В процессе мотивации происходит взвешивание не только результата поведения, но и — ситуации, в которой протекает действие. Процесс мотивации это выяснение ценности результата поведения для субъекта, однако оно расценивается, исходя из социальной оценки поведения. Можно сказать, что процесс мотивации происходит под социальным контролем или социальный контроль в основном находит свою реализацию в процессе мотивации²⁸. Вместе с тем такие психические процессы как мотивация, принятие решения и т. п. характерны лишь для волевого поведения, что же касается импульсив-

²⁷ Кровавая месть является следствием воздействия социальных норм, существующих в некоторых группах как пережитки местных обычаев. Надо отметить, что в УК РСФСР внесена специальная глава (гл. XI), предусматривающая уголовную ответственность за совершение преступлений, составляющих пережитки местных обычаев.

²⁸ Однако это не означает, что после принятия решения социальный контроль снимается. В действительности воздействие социального контроля не исключается и после возникновения установки поведения. Оно может воспрепятствовать переходу установки в поведение и тем самым стать фактором изменения решения.

ного поведения, оно протекает под непосредственным влиянием потребностей и ситуации, создающих установку поведения, которая и реализуется в соответственное поведение без акта решения. Но вытекает ли из этого, что лицо действующее импульсивно находится вне социального контроля? Если на этот вопрос дадим положительный ответ, то должны признать, что человек действующий импульсивно, неспособен подчинить себя правовому контролю и, исходя из этого, не несет ответственности за совершение общественно опасного действия. Это исключило бы возможность обоснования ответственности за аффективное преступление, которое по своей природе является импульсивным. Однако, по нашему мнению, субъект и при импульсивном поведении находится в сфере социального контроля.

Многие поступки протекают импульсивно именно благодаря социальному, в том числе — правовому контролю. Люди, соблюдая социальные или правовые нормы поведения и неоднократно подчиняя себя социальному контролю, так привыкают к определенным действиям, что выполняя их импульсивно, не чувствуют даже воздействия на них социального контроля.

Например: человек, снимающий шляпу при встрече знакомого или уступающий место беременной женщине, действует под влиянием социального контроля, хотя не задумывается над своим поведением, считая его само собой разумеющимся. То же самое можно сказать и о правовом контроле: шофер, останавливающий машину при появлении на светофоре красного света, может действовать импульсивно. Однако его поведение является следствием правового контроля.

Социальный контроль может воздействовать на выбор шаблона поведения путем исключения определенного объекта из ситуации удовлетворения потребности.

Например: для голодного цивилизованного человека мертвец не может вызвать установку поедания трупа, ибо оно для него не является ситуацией удовлетворения потребности в еде. К подобному действию человек чувствует отвращение. Ему даже трудно представить такое омерзительное действие, считая это физиологическим явлением. Подобное отношение является результатом социального контроля, ибо если человек вырос бы среди людоедов, он с недоумением смотрел бы на тех, кто оказывается от человеческого мяса. Можно без преувеличения сказать, что вследствие правового контроля личность с высоким правосознанием подчиняется требованиям правопорядка без особого раздумья, как само собой разумеющееся. Такая личность обычно при выборе шаблона поведения не рассуждает о том, совершает он или нет противоправное поведение, ибо объект, находящийся под защитой закона, для него не является ситуацией удовлетворения потребности²⁹.

Социальный контроль действует на импульсивное поведение как на препятствие субъективного характера. Поведение зачастую протекает импульсивно постолько, поскольку оно не встречает препятствий объективного или субъективного характера. При появлении подобного препятствия действие прекращается, субъект осмысливает заново создавшуюся ситуацию и принимает решение о дальнейшем действии. В таком случае импульсивное поведение превращается в волевое пове-

²⁹ Например: незапертая дверь магазина для вора, нуждающегося в еде, является ситуацией удовлетворения потребности; однако в тех же условиях она не является ситуацией удовлетворения потребности для честного гражданина.

10. „Документы, факты и методы... № 3

дение. В этих случаях субъективным препятствием, т. е. причиной включения воли в импульсивное поведение, может выступить именно социальный или правовый контроль.

6. Таким образом, среди факторов преступного поведения особое значение имеет потребность как источник активности, однако потребность не является причиной преступного поведения, ибо в ней дан лишь объект, но не пути удовлетворения потребности. Шаблон поведения выискивается человеком благодаря способности самоконтроля. Способность самоконтроля это способность подчинения социальному контролю вообще и правовому контролю — в частности.

Правовый контроль — это высшая форма социального контроля, ибо она поддерживает лишь те социальные отношения, в сохранении и упрочении которых заинтересовано социалистическое государство. Совершение преступления — это снятие правового контроля при способности самоконтроля. Картина не меняется и в тех случаях, когда преступление совершается импульсивно, ибо и при импульсивном поведении у индивида есть способность самоконтроля и соответственно правового контроля.

Таким образом непосредственной причиной преступного поведения является установка, которая возникает при наличии потребности и ситуации ее удовлетворения. Однако, возникновение установки преступного поведения и ее реализация происходит под непосредственным влиянием социального контроля. Именно поэтому совершая преступление, субъект тем самым выявляет свое социальное лицо, свою направленность на определенную систему ценностей, свой внутренний мир. Субъектом преступления является лишь субъект воли, т. е. лицо, способное распоряжаться своими психо-физическими возможностями, и соответственно, способное обуздать импульсы потребности и следовать за требованием правопорядка. Быть субъектом воли значит отвечать за свои поступки, в том числе, отвечать за совершенное преступление.

(Предст. Институтом экономики и права АН Груз.ССР)

6 95/121



շանօ 1 թան.

Индекс 76 196